

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

TARİHİ KAYNAKLARDA RÜSTEM PAŞA İMGESİ

Özlem KONUK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

TARİHİ KAYNAKLARDA RÜSTEM PAŞA İMGESİ

Özlem KONUK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2022

KABUL VE ONAY

Özlem Konuk tarafından hazırlanan ‘‘Tarihi Kaynaklarda Rüstem PaŖa İmgesi’’ baŖlıklı bu alıŖma, [25.04.2022] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda baŖarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiŖtir.

Prof. Dr. Emine ERDOĞAN ÖZÜNLÜ(BaŖkan)

Prof. Dr. Mehmet Öz (DanıŖman)

Doç. Dr. Sıddık ÇALIK (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŖEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

25/05/2022

Özlem KONUK

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Prof. Dr. Mehmet Z** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Özlem KONUK

TEŞEKKÜR

Bu tez çalışmasının ilerlediği süreç boyunca ve lisans hayatımın her anında destek ve katkıları ile bana her konuda yardımcı olup deneyimlerinden faydalanmamı sağlayan babacan tavırlarıyla her an yanımda olan mesleğinde öncü, disiplinli ve öğrenciye hoşgörü odaklı yaklaşımı ile vizyon ve misyon sahibi bir eğitimci olarak yalnızca benim değil tüm bölüm öğrencilerinin idol olarak benimsediği kıymetli danışman Hocam Prof. Dr. Mehmet Öz¹'e bana öğrettiği tüm emekleri adına sonsuz teşekkürlerimi bir borç bilirim. Lisans hayatım boyunca danışmanım olarak ve bu zamana kadar her an yanımda olan canım kadar değerli Dr. Rümeyza Kalem Aslan Hocama ve Hacettepe Üniversitesi'nin değerli öğretim üyelerinden canım Dr. Burcu Akhun Hocama pedagojik formasyon ile başlayan dostluğumuz için müteşekkirim. Tez savunma jürimde bulunan değerli Hocalarım Prof. Dr. Emine Erdoğan Özünlü ve Doç. Dr. Sıddık Çalık'a da çok teşekkür ediyorum.

Yüksek Lisans eğitimi konusunda olduğu gibi beni hayatın her anında cesaretlendiren kız kardeşten ziyade iki özel dostum olan canım kardeşlerim Embriyolog Öznur Konuk ve Doktor Sultan Konuk ve koşulsuz sevgileri ve ömürlerini üç kız evlatlarına adayan baş tacım anneciğim ve babacığım ve moral, motivasyon kaynağım kıymetli dostum bir eğitim neferi olan Aylin Ateş'e şükranlarımı sunarım.

¹ Hacettepe Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mehmet ÖZ.

ÖZET

KONUĞ,Özlem. *Tarihi Kaynaklarda Rüstem Paşa İmgesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2022.

Bu yüksek lisans tez çalışması Osmanlı Devleti'nde XVI. Yüzyılda yaşamış olan, Kanûnî Sultan Süleyman'ın en önemli vezirlerinden biri olarak döneme damga vurmuş Rüstem Paşa'nın yaşamı ile ilgilidir. XVI.- XVII. Yüzyılı kapsayan çalışmada, Rüstem Paşa'nın çocukluğundan geçliğine ve ölümüne kadar tüm yaşamından bahsedilmiş olup, Padişah'ın kızı ile evliliğiyle haremi yöneten kadınlarla olan iletişimi ile Osmanlı Devletinde nasıl bir iz bıraktığı incelenmiştir. Rüstem Paşa'nın bir devlet yöneticisi olarak nasıl bir otorite olduğu, fiziki özelliklerinin yanı sıra karakter özellikleri Osmanlı Tarihi Kaynaklarından incelemeler yapılarak, Kronikler, Tasnif eserler ve Edebi eserlerden faydalanarak Rüstem Paşa algısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma, Rüstem Paşa ile ilgili hem yabancı kaynaklardan hem de Osmanlı Devleti'ndeki kaynaklardan yararlanarak alınan bilgilerin Paşa hakkında hem ortak özelliklerini hem de farklı noktalarını örneklendirerek belirlemeyi amaçlar. Bununla birlikte çalışmanın esas konusunu oluşturan Rüstem Paşa imgesini, Osmanlı İmparatorluğu bekasına yön veren meselelerde başrol oynayan Paşa'yı bizzat görmüş, Osmanlı Devletini ziyaret eden dönemin yerli ve yabancı seyyahları, elçileri, ve şairlerinin de Paşa ile ilgili kişisel düşünceleri ve değerlendirmeleri karşılaştırılmış, bu şekilde Osmanlı tarihçilerinin algısı netleştirilmeye ve diğer kaynaklarla algı hususundaki farklılıklar benzerlikler tespit edilmeye çalışılmıştır. Kaynakların karşılaştırmalı olarak olumlu, olumsuz algı ve ortak meselelere bakış açıları değerlendirmeye çalışılmıştır.

Yapılan inceleme sonucunda hem Osmanlı Kaynaklarında hem de yabancı kaynaklarda Rüstem Paşa'nın devlet işlerinde ve söz konusu Padişah olduğunda olumlu bir algı oluşturulurken, Paşa'nın şahsi işleri söz konusu olduğunda özellikle rüşvet alması nedeniyle olumsuz algı olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı, Vezir, Rüstem Paşa, İmge.

ABSTRACT

KONUĞ, Özlem. *Rüstem Pasha Image in Historical Sources*, Master's Thesis, Ankara, 2022.

This master's thesis study was in the Ottoman Empire in the XVI. It is about the life of Rüstem Pasha, who lived in the 16th century and left his mark on the period as one of the most important viziers of Suleiman the Magnificent. XVI.- XVII. In the study covering the century, the whole life of Rüstem Pasha from his childhood to his youth and death was mentioned, and what kind of a trace he left in the Ottoman Empire with the marriage of the Sultan with his daughter and the women who ruled the harem were examined. Rüstem Pasha's perception of Rüstem Pasha was tried to be determined by examining the characteristics of Rüstem Pasha as a state administrator, his character features as well as his physical features, by making use of the Chronicles, Classification Works and Literary Works. The study aims to determine both the common features and different points of the information about Rüstem Pasha by making use of both foreign sources and sources in the Ottoman Empire. In addition to this, the personal thoughts and evaluations of the local and foreign travelers, ambassadors, and poets of the period who visited the Ottoman Empire were compared, as they saw the image of Rüstem Pasha, which is the main subject of the study, and Pasha, who played the leading role in the issues that shape the survival of the Ottoman Empire. It has been tried to clarify the perception of Ottoman historians and to identify differences and similarities in perception with other sources. It has been tried to evaluate the positive and negative perceptions of the sources and their perspectives on common issues.

As a result of the examination, it was concluded that while a positive perception was created in both Ottoman and foreign sources about Rüstem Pasha's state affairs and when the Sultan was in question, there was a negative perception when it came to Pasha's personal affairs, especially because he took bribes.

Keywords

Ottoman, Vizier, Rüstem Pasha, Image

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM: RÜSTEM PAŞA’NIN KÖKENİ ve HAYATI	3
1.1. RÜSTEM PAŞA’NIN KÖKENİ ve AİLESİ	3
1.2. RÜSTEM PAŞA’NIN KÖLELİKTEN DEVŞİRMELİĞE GEÇİŞİ	5
1.3. RÜSTEM PAŞA’NIN KARIYERİNDE YÜKSELİŞİ ve EVLİLİĞİ.....	7
1.3.1. Rüstem Paşa’nın Yükselişi	7
1.3.2. Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan’ın Evliliği	9
1.3.3. Rüstem Paşa’nın Veziriazamlığı	12
1.4. RÜSTEM PAŞA’NIN ŞEHZADE MUSTAFA KATLİNDE ROLÜ	17
1.4.1.Şehzade Mustafa’nın Öldürülmesi	20
1.4.2.Rüstem Paşa’nın Azli	24
1.5.DÖNEM ŞİRİNDE RÜSTEM PAŞA ALGISI	25
1.6.RÜSTEM PAŞA’NIN İKİNCİ SADARETİ.....	30
1.6.1. Şehzadeler Bayezid ve Selim Çekişmesinde Rüstem Paşa.....	32
1.7.RÜSTEM PAŞA’NIN ÖLÜMÜ ve TEREKESİ	35
1.7.1.Rüstem Paşa’nın İkamet Ettiği Saraylar	39
2.BÖLÜM: KAYNAKLARDA RÜSTEM PAŞA’NIN KARAKTERİ- FİZİKSEL	
ÖZELLİKLERİ ,DEVLET YÖNETİCİLİĞİ ve RÜŞVET ALGISI	45
2.1.KAYNAKLARDA RÜSTEM PAŞA’NIN KARAKTERİ ve FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ	
ALGISI	45
2.1.1. Osmanlı Kaynaklarında(Yerli Kaynaklarda) Rüstem Paşa Algısı.....	45
2.1.2.Sonraki Dönem Tarihçi ve Yazarlarının Rüstem Paşa İmgesi	47
2.1.3. Yabancı Kaynaklarda Rüstem Paşa Algısı	48

2.2.DEVLET YÖNETİCİSİ OLARAK RÜSTEM PAŞA ALGISI.....	52
2.2.1.Dirayetli/ Pragmatik /Muktedir Devlet Adamı.....	53
2.2.2.Padişah ile İlişkisi/Yakınlığı.....	62
2.2.3.Tamahkar mı Tutumlu Bir Devlet Adamı mı?".....	64
2.2.4.Mütedeyyin Rüstem Paşa ve Dinde Hoşgörü.....	65
2.2.5.İlim, Tasavvuf ve Sanat Hamisi Olarak Rüstem Paşa İmgesi	67
2.2.6.Venedik Elçilerinin(Yabancıların)Gözünden Rüstem Paşa.....	69
2.2.7.Rüstem Paşa ve Nepotizm (Kayırmacılık)	71
2.3. RÜŞVETÇİ RÜSTEM PAŞA İMGESİ.....	74
2.3.1. Yerli Kaynaklarda Rüşvet Algısı.....	74
2.3.2. Yabancı Kaynaklarda Rüşvet Algısı.....	78
2.3.3.Döneminde Paşa'nın Rüşvetçiliği ile İlgili İddialar	81
SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA	87
EKLER.....	103
EK 1. Orijinallik Raporu.....	103
EK 2. Etik Kurul İzni Muafiyet Formu.....	105

KISALTMALAR DİZİNİ

A.g.e.	Adı geçen eser
A.g.m.	Adı geçen makale
A.g.t.	Adı geçen tez
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
DİA.	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
H.	Hicri
Haz.	Hazırlayan
İA.	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
M.	Miladi
s.	sayfa
ss.	sayfadan sayfaya
TDVİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Vb.	ve benzerleri
Vd.	ve diğerleri
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

Araştırma konumuz; vaktiyle domuz çobanı olduğu ileri sürülen, kademe kademe yükselerek bir devlet adamı olarak Osmanlı Devleti'nde atamayla gelinen en yüksek makam olan veziriazamlık mevkiine gelen Rüstem Paşa'dır. Araştırmamızın amacı Rüstem Paşa'nın hayatı çerçevesinde gayrimüslim kökenli gencin yetenekleri ve zekası ile Padişaha en yakın konuma gelmesi ve devlet yöneticiliği ile devlete katkılarını ortaya koymaktır. Bu çerçevede, XVI. Asırda Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden yabancı elçiler başta olmak üzere dönemin tarihçileri, şairleri, bürokrat ve aydın kesimden onu bizzat tanıyan, kendisiyle görüşen veya onun hakkında gıyaben kanaatlerini yazanlardan edinilen kayıtlardaki Rüstem Paşa imgesine dair örnekleri ele alıp tahlil etmeye çalışacağız. Araştırma konumuzun önemi, Rüstem Paşa gibi Padişaha damat olmuş önemli sadrazamın karakter özelliğinden yola çıkarak bir devlet yöneticisi olma yolunda başından geçen olayların, hem yabancı kaynaklar hem de Osmanlı kaynakları sayesinde değerlendirilmesine imkan veren potansiyelinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda XVI. Asırda Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli padişahlarından, batıların Muhteşem namıyla zikrettikleri Kanûnî Sultan Süleyman'a damat olma şansına erişmiş devşirme bir genç olan Rüstem Paşa'nın kökeni, yetişmesi, bir devlet yöneticisi olarak özelliği ve fiziki ve karakter özellikleri araştırmamızın ana temasını oluşturmaktadır.

“Tarihi Kaynaklarda Rüstem Paşa İmgesi” adlı çalışmanın birinci bölümünde Rüstem Paşa'nın yaşamı; çocukluğundan başlayıp bir devşirme olarak nasıl Osmanlı Devleti'ne girdiği ve akranlarının içinden cesareti ve zekası ile sıyrılarak zengin bir devlet adamı olarak kariyerinde hızla zirveye tırmandığı, Padişah damadı olması ve devletin padişahattan sonraki en üst icra makamına gelmesi gibi aşamalarıyla ele alınmaktadır.. Çalışmanın ikinci bölümünde ise Rüstem Paşa'nın yönetici özelliğinin yanında karakter ve fiziki özellikleri yabancı kaynaklar ve Osmanlı kaynaklarından örneklendirmelerle farklı ve ortak noktalar verilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızı kronolojik bir temel esas alınarak ve birincil kaynaklara ulaşarak incelemeye çalıştık. Bu bağlamda konuyla ilgili kroniklere ulaşarak döneme ilişkin gerekli bilgileri tedarik etmeye çalıştık. Bu bilgileri belirli bir kronoloji çerçevesinde tasnif ederek ve kaynak kritiği yaparak topladığımız verileri değerlendirdik.

Araştırmamızda birincil kaynaklar olan arşiv kaynakları ile birlikte *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Koçi Bey Risalesi, *Selaniki Tarihi*, *Peçevî Tarihi*, *Solakzade Tarihi*, Mustafa Nuri Paşa *Netayicü'l-Vukuat*, *Müneccimbaşı Tarihi*, Şerefhan'ın *Şerefname* ve diğer bazı kaynaklardan faydalandık. Ansiklopedi maddeleri bağlamında *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, *Encyclopaedia of Islam*, *Türkler Ansiklopedisi*, *Türk Ansiklopedisi*, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, *Alfabetik Osmanlı Ansiklopedisi*'ni inceledik. Bunların yanı sıra Mustafa Âlî, *Kühül Ahbar*, Celalzade Mustafa Çelebi *Tabakatül Memalik ve Derecatül Mesalik*, Hazerfan Hüseyin Efendi *Telhisül Beyan Fi Kavanin-i Ali Osman*, *Sicill-i Osmani*, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Joseph von Hammer-Purgstall'ın *Osmanlı Tarihi Devlet-i Aliye*, Mustafa Cezar *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı* II. Cilt, J. Wilhelm Zinkeisen'in *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın *Osmanlı Tarihi*, İsmail Hami Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi ve Tarihi Hakikatler* II.Cilt , Nicola Jorga *Osmanlı İmparatorluğu* II. ve III. Ciltleri, Erhan Afyoncu'nun *Venedik Elçilerinin Raporlarına göre (Balyos Raporları)* isimli çalışmaları, Feridun Emecen, Çağatay Uluçay, Şerafettin Turan ve M. Tayyip Gökbilgin'in çalışmaları kaynaklarımız arasında bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak Avusturya Büyükelçisi Busbecq'in anılarından oluşan *Türk Mektupları (Türkiye'yi Böyle Gördüm)* isimli çalışması ile Luigi Bassano'nun *Kanuni Dönemi Osmanlı İmparatorluğunda Gündelik Hayat*, Hans Dernschwam *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, *Pedro'nun Zorunlu İstanbul Seyahati* isimli çalışmaları inceledik. Bilimsel çalışmalar olarak Zahit Atçıl'ın Türkçe ve İngilizce makaleleri ve Hacı Ahmet Aslantürk'ün² Rüstem Paşa'nın evkafına dair detaylı olarak yapılmış doktora tezi mevcuttur.

Araştırmamız boyunca Hacettepe Üniversitesi Kütüphanesi, Milli Kütüphane, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi, İlahiyat Kütüphanesi ve Siyasal Bilgiler Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Millet Kütüphanesi, Diyanet Vakfı Kütüphanesi'nden yararlanma fırsatı bulduk.

²Hacı Ahmet Aslantürk, *Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011, ss.1-276.

1.BÖLÜM: RÜSTEM PAŞA’NIN KÖKENİ ve HAYATI

Osmanlı Devleti’nin onuncu padişahı olan Kanûnî Sultan Süleyman’ın dokuz veziriazamından biri olan Rüstem Paşa, devşirme ocağında eğitim alarak yükselme fırsatı bulmuş ve iki ayrı zaman diliminde sadaret mevkiine gelmiş Osmanlı Tarihinde en uzun süre görev yapmış önemli ve maruf sadrazamlardan biridir. Bu bölümdeki amacımız Rüstem Paşa’nın kökeninden yola çıkarak Osmanlı Devleti’ne girme hadisesini, en alt birimden en yüksek konuma gelişini, Padişah’ın kızı ile izdivacı hasebiyle hem damat hem sadrazam sıfatına erişmesi ve çeşitli faaliyetlerinden bahsetmektir.

1.1. RÜSTEM PAŞA’NIN KÖKENİ ve AİLESİ

Rüstem Paşa’nın doğum yılı ve kökeni ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. En yaygın görüş olarak, 1500 Miladı yılının başlarında Saraybosna mevkilerinde Butomir ya da Sarajevsko Polje’nin batı yakasındaki bir köyde dünyaya geldiği nakledilmektedir³. 1547-1550 yıllarında İstanbul’a gelen Venedik Balyosu Alvise Renier, Rüstem Paşa’nın yaşının 55⁴ olduğunu ifade ederken, 1549 -1553 yıllarında İstanbul’da bulunan Venedik Balyosu Bernardo Navagero ise 50⁵ yaşında olduğunu vurgulamıştır⁶. Araştırmalarda ise Nicolo Michiel 1558 yılında Rüstem Paşa’yı 57⁷ yaşında olarak dile getirmiştir. Bu bilgiler ışığında, Rüstem Paşa’nın 1500’lü yılların başında doğduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir. Rüstem Paşa’nın ölüm tarihi H. 968/ M. 1561’dir⁸.

Etnik kökeni konusunda farklı görüşler bulunması ile birlikte Mustafa Âlî, Kühü’l Ahbâr isimli eserinde, Paşa için “Hırvadiyü’l-asl” kelimesini zikrederek Hırvat asıllı⁹ olduğunu

³ Şinasi Altındağ, Şerafettin Turan, “Rüstem Paşa”, *İA.*, C.IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 800; Erhan Afyoncu, “Rüstem Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul 2008, s.288.

⁴ Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Pargalı İbrahim Paşa*, Çev. Pınar Gökpar Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s.144.

⁵ Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Şehzade Mustafa*, Çev. Pınar Gökpar Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s.51.

⁶ Erhan Afyoncu, “Rüstem Paşa’nın Veziriazamlıktan Önceki Yılları”, Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık Armağanı, KTB Yayınları, İstanbul 2013, s.180.

⁷ Zahit Atçıl, *State and Government in the Mid Sixteenth Century Ottoman Empire: the Grand Vizierates of Rüstem Pasha 1544-1561*, s.18.

⁸ Tarkan Okçuoğlu, “Rüstem Paşa Türbesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1994, s.376; Necdet Sevinç, *Osmanlı’nın Yükselişi ve Çöküşü*, Kamer Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1999, s.463.

⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühül Ahbar*, Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2019, s.358; Ayrıca bkz. Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.17; Joseph Von Hammer-Purgstall, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. Mehmed Ata Bey, Yay. Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, C. 3, Üçdal Hikmet Neşriyat, İstanbul [tarih yok]., s.225; Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı*

belirtmiştir. Peçevî Tarihi'nde ise “Bosnaviyyü'l asl”¹⁰ diyerek bahsedilmiştir. *Encyclopedia of Islam* “Rüstem Pasha” maddesinde Boşnak asıllı olduğu¹¹ söylenirken, Zinkeisen tarafından Osmanlı İmparatorluğu Tarihi'nde Rüstem Paşa'nın Sırp¹² kökenli olduğunu dile getirilmiştir. Sicill-i Osmani'de ise Arnavut¹³ olduğu yazılıdır. Venedik'ten İstanbul'a gelen balyos Bernardo Navagero tarafından Saraybosna dolaylarından bir Sırp köylü çocuğu olarak bahsedilirken¹⁴, yine İstanbul'a gelen ve Rüstem Paşa ile pek çok kere görüşme imkanı bulan yabancı elçi Busbecq ve Tavernier de aslında Paşa'nın sığırtmaç oğlu¹⁵ yani bir domuz çobanı olduğunu belirtmektedir¹⁶. Modern literatürde bazı araştırmalarda ise Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyılarına yakın mevcut sınırlar içinde, Skradin¹⁷, Klis ya da Makarska'lı olduğu belirtilirken¹⁸ bir başka eserde Macaristan'ın güneyinde Ziget'de¹⁹ (Sgezede) Hristiyan bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiği²⁰, Bosnalı²¹, Rum kökenli²² olduğu da zikredilmiştir. Aile olarak sülale soyunun Opukoviç ya da Çigaliç²³ isimleriyle zikredilmesi ile,

Tarihi Resimli Haritalı, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi,, Ankara 2011, s.1107; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, II, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948, s.427; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1949, s.539.

¹⁰ Sevdâ Gülakan, *Peçevî Tarihi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004, s.44.

¹¹ Christine Woodhead, “Rüstem Pasha”, *Encyclopaedia of Islam New Edition*, C.VIII, Leiden: Brill, 1995, s.640; Ayrıca bkz. Tolga Uslubaş-Yılmaz Keskin, “Rüstem Paşa”, *Alfabetik Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Karma Kitaplar, İstanbul 2007, s.498 ; Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, II, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s.295; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1949, s.539.

¹² Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.III, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.59.

¹³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osman Osmanlı Ünlüleri*, C.V, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran S. Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1402.

¹⁴ Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni Ve Şehzade Mustafa*, Çev. P. Gökpınar, E. Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s. 51.

¹⁵ Jean Baptiste Tavernier, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Ed. Necdet Sakaoğlu, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2010, s.62.

¹⁶ Ougier Ghiselin Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Haz. Aysel Kurutluoğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975, s.38; Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.65.

¹⁷ İvan Alduk, “Rustem-Paşa i Mihrimah”, Lpnja 2010, s.63.

¹⁸ Zahit Atçıl, *State and Government in the Mid Sixteenth Century Ottoman Empire: The Grand Vizierates Of Rüstem Pasha 1544-61*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, The University of Chicago, Chicago 2015, s.16.

¹⁹ Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s.369.

²⁰ Ignace Dalle, *Türkler Arasında Bir Avrupalı Auger Ghiselin de Busbecq*, Fransızca Çev. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yaylacık Matbaası, İstanbul 2013, s.116.

²¹ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.65; Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları 1530-1699*, İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.318 .

²² Orhan Türkdoğan, *Türk Toplumunun Tarihsel Kimliği ve Günümüz Sorunları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009, s.240.

²³ Şerafettin Turan, Şehabettin Altındağ, “Rüstem Paşa”, s.800.

araştırmalarda Çigaliç kelimesi, kaynaklarımızda Çağalzade, Çağalazade, Ciğalazade, Çagalzade kelimelerinin türevlerinden biri olarak rastlanılmıştır²⁴.

Avusturyalı Diplomat Herbeisten ve Kont Salm, krallarının talepleri için 9 Eylül 1541 tarihinde Rüstem Paşa ile görüşme fırsatı bulmuş ve yapılan mülakatta Paşa'nın ana dilinin Slavca olduğunu, kendileri ile de ana dili ile görüştüğünü belirtmişlerdir.²⁵

Rüstem Paşa'nın babası için kaynaklarda farklı isimler geçmektedir. Bunlar Hacı Ali oğlu Mustafa (Paşa) Bey²⁶, Abdullah, Abdurrahman, Abdurrahim, Abdulmuin ve Abdulhamid, Albdülmennan²⁷ olarak vakıf belgelerinde geçmektedir²⁸. Rüstem Paşa'nın Sinan adında bir erkek kardeşi, Nefise isminde bir de kız kardeşi olduğu bilinmektedir²⁹. Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Rüstem Paşa'nın Balkanlar'da yaşayan Hristiyan bir aileden olup devşirme³⁰ bir çocuk olarak Osmanlı Devleti'ne getirilerek ailesinin de kendisi gibi Müslüman olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira sonradan Müslüman olanlara verilebilecek isimler verilmiştir³¹. Mustafa Bey dışındaki isimler babasının gerçek ismi olmaması ile birlikte mühtedilerin gayrimüslim babalarının adı olarak Abdullah ve benzeri isimlerin kullanılması uygulamasını yansıtmaktadır.

1.2. RÜSTEM PAŞA'NIN KÖLELİKTEN DEVŞİRMELİĞE GEÇİŞİ

Rüstem Paşa'nın ergenlik öncesi yaşlarında İstanbul'a nasıl ve ne şekilde getirilip Acemi Ocağına girdiği hususuna dair ayrıntılı bir malumata rastlanılmamıştır. Ancak Paşa hakkında zikredilen bilgiler arasında 9 yaş civarında anavatanında çobanlık yapan küçük bir çocuk iken, kaderini aniden değiştiren hadise sonucunda devşirildiği ve 1510 yılında Enderun'da olduğu tahmin edilmektedir³². Venedikli elçi Navagero'nun anlattığına göre, kendisi efendisi

²⁴Zahit Atçıl, *State and Government*, s. 19; Aslantürk, *Rüstem Paşa*, s.58.

²⁵Zeynep İ.Yazıcıoğlu, "Avusturyalı Diplomat Sigismund Von Herbeisten ve Buda'da Osmanlı Elçiliğine Dair Anıları 1541", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED*, Sayı:66, Erzurum Eylül 2019,s.623.

²⁶İsmet Parmaksızoğlu, "Rüstem Paşa", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXVII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978,s.474.

²⁷H.Ahmet Aslantürk, *Bürokratik ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa*, s.18.

²⁸Zahit Atçıl, a.g.m, s.19.

²⁹https://tr.wikipedia.org/wiki/Rüstem_Paşa (Erişim Tarihi 07.04.2022).

³⁰İ.Aydın Yüksel, "Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları", Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1995 İstanbul, ss.219-220.

³¹Rüstem Paşa'nın amcası ve Hristiyan yeğenleri şehirde dilenirler ama Paşa orali olmazdı. Bkz. Nicolas de Nicolay, *Muhteşem Süleyman İmparatorluğunda*, Ed. Stefanos Yerasimus, Çev. Ş.Tekeli- M.Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014,s.190.

³²Zahit Atçıl, "XVI. Yüzyıl Osmanlısında Devlet ve İdare: Rüstem Paşa Örneği",Değerlendirme Serhat Aslaner, *Bilim ve Sanat Vakfı Dergisi*, Sayı 85, İstanbul 2014,ss.75-76-77.

Padrone'ye borcunu ödemeyince yanında gönüllü olarak köle durumda yaşamakta idi. Kölesi olduğu Pedrone'nin, devlete cizye borcundan dolayı sahibinden alınarak ayağındaki prangalarla adım adım "mahremiyet odası"na, Pera (Galata) Sarayı'na getirilmiş³³, hal ve hareketleri ile görevlilerin dikkatini çektiğinden başkentte sultanın iç hizmetinde görev yapmak üzere içoğlanı olarak Topkapı Sarayı'na alınmıştır:

“Rüstem Paşa daha önceleri haraç ödeyemediği için kendi arzusu ile bir beyin kölesi olmuş. Kendisinin bana anlattığına göre Galata'daki sarayında kapalı tutuluyormuş ve ayaklarında ipli çarıklar varmış. Uzun bir zaman geçtikten sonra da yavaş yavaş sultanın sarayına götürülmeye hak kazanmış³⁴”

Navagero'nun anlatımında Paşa'nın adı Rüstem olarak geçmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'ne getirildiğinde şüphesiz farklı bir ismi olmalıdır. Tarihi Kaynaklarda aile isimleri zikredilmiş ancak Paşa'nın ilk adına dair bir bilgiye rastlanılmamıştır³⁵. Ayrıca belirtilmesi gereken bir diğer husus ise, o yıllarda yaklaşık 10 yaşlarında olduğu tahmin edilen Paşa'nın bu tür bir mükellefiyeti olamayacağı gibi, muhtemelen borcun ailesine ait olduğu ve yükümlülükleri dolayısıyla da borçlarına karşılık oğullarını köle olarak vermiş oldukları hadiseyi nispeten makul kılmaktadır.

Rüstem Paşa'nın kariyerinde ileri seviyeye gelmek için nasıl uğraştığını gösteren bir hadise vardır ki, Paşa belki de Padişah ile ilk iletişimini böylece kurmuş olmaktadır. Navagero'nun kendisinden dinlediğini, ifade ettiği olay şu şekildedir: Enderun'da Padişah'ın elindeki kağıt ezkaza pencere camından düştüğü esnada o sırada orada bulunan herkes merdivenlere hücum ederken Rüstem Paşa kıvrak zekası ile camdan atlayarak ivedilikle kağıdı Padişah'a ulaştırmayı başarmış ve böylelikle Padişah'ın dikkatini çekerek ilk lütfunu kazanmıştır³⁶.

Rüstem Paşa'nın bizzat kendi ağzından anlattığı bu hadisenin gerçeklik payı tartışmaya açıktır. Bunun, Paşa ya da onu tanıyan ve sevenler tarafından uydurulmuş olması muhtemeldir.

³³Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.3, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.59; Z. Atçıl, "State and Government.", s.25; Erhan Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.58.

³⁴Erhan Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, Çev. Pınar Gökpar- Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s.58.

³⁵Araştırma kapsamında Cigala/Cigaliç ve Opukoviç isimlerine rastlanılmıştır ve bu Paşa'nın soyadını nitelemektedir.

³⁶Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.3, s.59; Erhan Afyoncu, *Venedik Elçi Raporlarına Göre Kanuni ve Şehzade Mustafa*, ss. 58- 59.

1.3. RÜSTEM PAŞA’NIN KARIYERİNDE YÜKSELİŞİ ve EVLİLİĞİ

1.3.1. Rüstem Paşa’nın Yükselişi

Küçük Rüstem’in Enderun’da hizmete alınışından itibaren ifa ettiği ilk görevlerinde neler yaptığına dair teferruatlı malumat bulunmamakla birlikte, kaynaklarda has odada görev yaptıktan sonra Rikab Ağalığı³⁷ vazifesiyle Enderun’da bulunduğu, 1526 tarihinde Mohaç Meydan Muharebesi’nde Rikab ağalığının kollarından olan Silahdarlık³⁸ görevinde Padişahın kılıcından sorumlu olduğu bilinmektedir. Mohaç Seferi’nin sonunda ordu Edirne’den ayrıldıktan üç gün sonra henüz İstanbul’a varmadan bir gün evvel M.12 Kasım 1526 / H.6 safer 933 Pazartesi tarihinde büyük imrahorluk vazifesine getirildiği belirtilmiştir³⁹. Rüstem Paşa M. 1529 yılına kadar bu görevine devam etmiştir⁴⁰.

Rüstem Paşa’nın at ve çeşitli hayvanların yanı sıra tarla ve çayırları ile ilgilenen emir-i ahur-i evvel⁴¹ olarak bu mevkide hizmet ettiği dönemlerdeki hayatına dair kapsamlı bir bilgiye sahip olunmasa da sultanın yakınında bir konumda, kıvrak zekası ve çeşitli yetenekleriyle Sultan Süleyman’ın gözüne girmeyi başarıp sultanın nezdinde itibar sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Rüstem Paşa’nın kariyer merdivenlerini hızla tırmanması çevresinin de dikkatini çekmiş olmalı ki, 1533 tarihinde İstanbul’da bulunan Daniello Ludovisi adındaki Venedik Balyozu, sadrazam İbrahim Paşa’nın Padişah’ın gözüne giren Rüstem Paşa’yı Anadolu’da⁴² irak bir vilayete sancak beyi görevine atayarak⁴³ İstanbul’dan uzaklaştırıp Padişah ve Rüstem’in arasına mesafe koymayı hedeflediğini ileri sürer⁴⁴.

“..sultanın emiriahuru, başarılı, faziletli bir genç olan Rüstem, Türk Sultanı ile çok samimi olmuştur. Sultan sık sık bu gencin sözlerini dinleyip, değer vermektedir. İbrahim bundan haberdar olduğunda, Halep’te iken kendisine Anadolu’nun ücra köşelerinden birinde bir görev vererek onu sultandan uzaklaştırır. Rüstem de sultana buna çok üzüldüğünü

³⁷ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühül Ahbar*, s.340a.

³⁸ Erhan Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.59.

³⁹ Erhan Afyoncu, “Rüstem Paşa’nın Veziriazamlıktan Önceki Yılları”, Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık Armağanı, KTB Yayınları, İstanbul 2013, s.182.

⁴⁰ Ahmet Şimşirgil, *Kayı IV: Osmanlı Tarihi Ufukların Padişahı: Kanuni*”, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, s.277.

⁴¹ Zahit Atçıl, *State and Government...*, s. 28; Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, “Mirahur”, *TDVİA*, C.30, İstanbul 2005, ss.141-143.

⁴² Elvin Otman, “Uluslararası Dengeler Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu-Venedik Cumhuriyeti İlişkileri ve Sadrazam İbrahim Paşa (1523-1536)”, *Bilgi*, Sayı:90, 2019, s.149,150-156.

⁴³ Hester Donaldson Jenksins, *Pargalı İbrahim Paşa*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.44.

⁴⁴ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.3,s.55-56.

söyleyerek bu göreve gitmemek için kendisinden izin ister. Sultan da ona: İbrahim geldiğinde tekrar saraya dönmen için onunla konuşacağım, cevabını vermiştir⁴⁵”.

Balyos Ludovisi'nin⁴⁶ Anadolu'da irak vilayet olarak belirttiği yer Rüstem Paşa'nın M.1533 yılında görevlendirildiği Teke Sancakbeyliği vazifesidir⁴⁷. Arşiv kayıtlarında bulunan belgeler yaşanan bu hadisenin doğruluğunu kanıtlar niteliktedir. M.1534 yılının Eylül ayında /H.941 Rebiülevvel, Rüstem Paşa görevden ayrılmış yerine Mehmed isimli bir kişi getirilmiştir⁴⁸.

Sadrazam İbrahim⁴⁹ Paşa'nın 1536 yılının mart ayında katledilmesi üzerine Dulkadir Beylerbeyisi, öldürülen İbrahim Paşa'nın yakını olduğu gerekçesiyle görevinden azl edilip yerine Teke Sancakbeyi Rüstem Paşa getirilmiştir⁵⁰. Kısa bir süre sonra Lütfi Paşa Rumeli Beylerbeyiliği'ne terfi edince onun görevi olan Karaman Beylerbeyiliği'ne Rüstem Paşa getirilmiştir. Karaman Valiliği'ndeki vazifesini bir süre ifa ettikten sonra Diyarbakir Valisi'nin Anadolu Beylerbeyiliği'ne atanması üzerine Rüstem Paşa M.1536 yılının Eylül ayında (H. Rebiülahir 943) Diyarbakir Beylerbeyiliğine getirilmiştir⁵¹. H.945 yılının Safer ayında (M.Temmuz1538) yılında önceki vezirin ölümüyle⁵² yeni bir düzenleme yapılmış Rüstem Paşa Boğdan Seferi esnasında Anadolu Beylerbeyiliği'ne atanmıştır⁵³. 28 Eylül1539 yılında⁵⁴ At meydanında düzenlenen şehzade Bayezid ve Cihangir'in sünnet törenlerinde Paşa vezir⁵⁵ rütbesine yükselmiştir⁵⁶. Sünnet töreni ile birlikte Padişah'ın kızı Mihrimah Sultan ile Rüstem Paşa evlendirilmesi hasebiyle çifte düğün şenliği yapılmıştır⁵⁷. Osmanlı padişahının

⁴⁵ Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilerine Raporlarına Göre Kanuni ve Pargalı İbrahim Paşa*, çev. Pınar Gökpar-Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s.96.

⁴⁶ 1534 yılında Rüstem Paşa'nın henüz mirahur olduğu vakitlerde padişahın paşanın öğütlerine başvurduğunu öğrenen İbrahim Paşa'nın kıskançlık neticesinde irak bir sancakbeyliğine gönderdiğini bildirmektedir. Bkz. L.Peirce, *Harem-i Humayun*, s.102.

⁴⁷ Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa", *TDVİA*, s.288.

⁴⁸ Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa'nın Veziriazamlıktan Önceki Yılları", s.183.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, "Makbul İbrahim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul 2000, ss.333-335.

⁵⁰ Matrakçı Nasuh, *Beyan-ı Menazıl-i Sef-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, H.G.Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 2014, s.238.

⁵¹ İbrahim Yılmazçelik, *Osmanlı Döneminde Diyarbakır Üzerine Bazı Tespitler ve Diyarbakır Şeriye Sicilleri*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2019, s.27; Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa'nın Veziriazamlıktan Önceki Yılları", s.183.

⁵² Afyoncu, "Rüstem Paşa", s.288.

⁵³ Ahmet Şimşirgil, *Kayı IV*, s. 277.

⁵⁴ Mehmet İşik, *Mihrimah Sultan: Osmanlı'da Siyaset ve Şenlik 1836 Sur-i Humayunu*, Yediveren Yayınları, İstanbul 2016, s. 22.

⁵⁵ Bu sırada Rüstem Paşa'nın üçüncü vezirliğe yükseltildiği bkz. İsmet Parmaksızoğlu, "Rüstem Paşa", s.474.

⁵⁶ Ahmet Şimşirgil, *a.g.e.*, s.278.

⁵⁷ Nutku Özdemir, "İstanbul Şenliklerinde Dramatik Gösteriler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.7, 2015, s.514.

aile siyasetindeki etkinliği sadrazamın, sultanın yegane kızıyla nikahlı olması ile vurgulanmıřtır⁵⁸.

1.3.2. Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'ın Evliliği

Osmanlı kaynaklarına göre Rüstem Paşa Diyarbekir Valisi olarak görev yaptığı dönemde ilginç bir gelişme yaşanmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman, yegane kızı olan Mihrimah⁵⁹ Sultan ile Rüstem Paşa'yı evlendirmeyi düşünmekteydi. Lakin Rüstem Paşa'dan hazzetmeyen ve Padişah'ın damadı olmasını istemeyen bir grup muhalif, Paşa'nın cüzzamlı⁶⁰ olduğu dedikodusunu yaydığı için Padişah endişeye düşmüş ve nikah akdini bir süre ertelemeyi uygun görmüştür. Padişah sarayın baştabiplerinden Mehmed Halife isimli hekimi yanında bir hazinekar ile birlikte Diyarbekir'e göndermiş, durumun teyidini istemiştir. Baş tabip Paşa'yı uzun uzun muayene ettikten sonra soyunmasını istemiştir, zira Paşa'nın derisinde veyahut esvaplarında eğer bit pire bulunursa kendisinin cüzzamlı olmadığı kesinleşecektir. Çünkü bu tür haşereler cüzzam illetine yakalanmış bir hastada bulunmaz idi. Sonuç itibariyle baştabip Rüstem Paşa'nın mintanında “kehle” yani bite rast gelmiştir. Rüstem Paşa hakkında yayılan rivayetin asılsız olduğu sonucu hekim tarafından Padişah'a iletilmiştir. Rüstem Paşa da bu yaftadan kurtulduğu gibi, Sultan ile evliliklerine hak kazanmış olduğunu gösteren Hatt-ı Hümayun da Paşa'ya sunulmuřtur⁶¹. Rüstem Paşa kendisini muayene eden hekime sınırsız hediyeler ve Suriye'de bir zeamet geliri olarak kırk bin akçe sunmuřtur⁶². Tarihte kıvrak zekası ile ün salan Rüstem Paşa'nın hadiseyi erkenden haber alarak gerekli tedbirleri aldığı düşüncesi de mevcuttur⁶³. Bu hadise ile birlikte Rüstem Paşa'ya” Kehle-i İkbâl” lakabı verilmiş ve hatta hakkında şairi belli olmayan bir beyit yazılmıştır.

“ Olucak bir kişinin bahtı kavı talihi yar

Kehlesi dahi anın mahallinde işine yarar”

Tabiatıyla, Rüstem Paşa ile ilgili bit hikayesinin doğru olup olmadığı belirsizdir ve söylenti olma olasılığı da mümkündür. İstanbul'a gelen Balyos Navagero da bit olayı ile ilgili farklı bir hikaye anlatmış, Padişah'ın kızına tek adayın Rüstem Paşa olmadığını vurgulamıştır. Diğer

⁵⁸ Suraiya Faroqi, *Yeni Bir Hükümdar Aynası*, Alfa Yayınları, İstanbul 2011, s.69.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Kaçar, “Mihrimah Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul 2005, ss.39-40.

⁶⁰ Peçevî, *Peçevi Tarihi*, ss.21-22.

⁶¹ Gelibolulu Mustafa Âli., *Künhül Ahbar*, s.340a, 340b.

⁶² Zahit Atçıl, *State and Government...*, s. 40.

⁶³ Erhan Afyoncu, *Muhteşem Süleyman: Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011, s.86.

aday Mısır Valisi Davud Paşa'dır ve iddiaya göre Mihrimah Sultan'ın annesi sırf daha yakışıklı olduğu için oyunu bu adaydan yana kullanmıştır⁶⁴. Rüstem Paşa ise bu nikaha mani olabilmek adına Mısır Paşası'nın frengi illetine duçar olduğunu Moşe Hamon adında bir hekime söyleyerek Padişah'a iletmiştir. Böylelikle Kanûnî Sultan Süleyman sadrazamı Hadım Süleyman Paşa'nın tavsiyesiyle biricik kız evladını Rüstem Paşa ile nikahlamakta karar kılmıştır⁶⁵. Mustafa Âlî, Padişah'ın Rüstem Paşa'yı daha ilk zamanlardan beri beğendiğini ve kızı ile evlendirmeye niyet ettiğini yazmıştır⁶⁶.

O sıralarda dördüncü vezir görevinde olan Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'ın nikah merasimleri M. 4 Aralık 1539 / H. 23 Recep 946 tarihinde Atmeydanı'nda gerçekleşmiştir⁶⁷. Rüstem Paşa eşine mehir olarak yüz bin filori düğün hediyesi sunmuştur. Bu olay kaynaklarda "*mümâileyh Rüstem Paşa hazretlerine yüzbin tammü'l-vezn filori-i sultanî mehr-i müeccel üzere tezvic ve nikâh edüp*⁶⁸" sözleri ile geçmektedir. Törende Mihrimah Sultan'ı temsilen İmparatorluk harem ağası olarak Selman Ağa, Rüstem Paşa'yı temsilen ise Veziriazam Hadım Süleyman Paşa bulunmuş, gelin ve damat fiili olarak orada bulunmayıp şahitlerin vekillikleri ile nikah gerçekleşmiştir⁶⁹. Hadımlar Sünbül Ağa, Bilal Ağa, Mehmed b. Süleyman ve Mustafa b. Ömer de bu evliliğe tanık olarak orada bulunmuşlardır⁷⁰. Tarihçi Selânikî, Mihrimah Sultan'ın, Eski Saray'dan gelin olarak çıkarken sadrazam Süleyman Paşa'nın atından indiği vakit "*tutuk-ı sultan önünde yürüyüp namus-ı saltanat ve kadr ü izzet gözettğini*" belirtmiştir⁷¹. Bir gelenek olarak, atından inen Hadım Süleyman Paşa Eski Saray'dan gelin çıkan Mihrimah Sultan'ın arabasının/atının önünden yaya olarak yürümüştür⁷². Nikah akdi H.15-28 Receb / M.26-27⁷³ Kasım- 4Aralık⁷⁴ 1539'da gerçekleşmiştir. Düğün töreninin, kış aylarına tekabül etmesinin en belirleyici sebebi o yıl yaşanan veba salgınının yaz aylarında yoğun olarak zuhur etmesindedir⁷⁵. Padişahın kızının nikah ve düğün törenleri ile oğullarının sünnet düğünlerini o yıl meydana gelen veba salgını

⁶⁴Zahit Atçıl, *State and Government...*, s. 38.

⁶⁵ Erhan Afyoncu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.59.

⁶⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühül Ahbar*, s.358a-358b.

⁶⁷ İstanbul Şeriyye Sicillerinde bulunan kayda göre Rüstem Paşa ve Mihrimah Sultan'ın nikahlarının mahkemede kıyıldığı belirtilmiştir. Bkz. Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri", *Osmanlı Araştırmaları III*, C.3, Sayı: 3, İstanbul 1982, s.5; Selim Parlaz, "Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Okulu Dergisi TOD*, Yıl 6, Sayı: XV, Eylül 2013, ss. 57-89.

⁶⁸ H.Ahmet Aslantürk, *Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011, s. 21.

⁶⁹ Zahit Atçıl, "Mihrimah Sultan'ın Evliliği", s.12.

⁷⁰ Zahit Atçıl, *State and Government...*, s.42.

⁷¹ Ebru Eynallı, "Vakıfsever Bir Hanım Sultan: Mihrimah", s.13.

⁷² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945, s.162.

⁷³ Solakzade, *Solakzade Tarihi*, s.201.

⁷⁴ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Kühül Ahbar*, s.312a.

⁷⁵ Zahit Atçıl, "Osmanlı Hanedanının Evlilik Politikaları ve Mihrimah Sultan'ın Evliliği", s.11.

sonucunda oluşan tedirginlik ve bezginliği bir nebze olsun gidermek üzere yapıldığı ve bu gibi afet durumlarında bu tür etkinliklerin yapıldığı kaynaklarda geçmektedir.

Osmanlı Devleti'nde bir gelenek haline gelen padişahın evlatlarının nikah ve sünnet gibi merasimlerini peşi sıra günlerde yapılması durumuna örnek olarak, aynı tarihte Sultan Süleyman'ın Şehzadeleri Bayezid ve Cihangir'in sünnet düğünleri de tertip edilmiştir. Şenlikler 26 Kasım'dan itibaren 9 Aralık (H.15-28 Recep 946) gününe kadar devam etmiştir⁷⁶. 27 Kasım Perşembe günü başlayıp 13 gün boyunca devam ettiği bilinen bu düğün şöleninde (sur-ı hümayun), usta maskara ve dansçılar bulunmakla birlikte Yahudi ve Ermeni oyuncular türlü farslar oynamışlar, Mağribi Dansçılar rakslarını sergilemiştir. Şenlikte Musevilerin yedi başlı ejderha kukla gösterisi yoğun ilgi görmüştür⁷⁷. Düğün töreni sırasında kına gecesinde 20 çeşit sofrta kurulduğu, 53 çeşit tatlı, 117 çeşit ekmek verildiği düğün boyunca her gün 250 çeşit sofrta kurulduğu ve 100 binden fazla kişinin yemek yediği belirtilirken, kirlenen tabaklarını yıkanabilmesi için verilen ziyafetlerin bir gün durup diğer gün devam ettiği kaydedilmektedir. Yine gelenekler gereği yemek sonrası 5 binden daha fazla kap ve kacak yağmalanmıştır.⁷⁸

Rüstem Paşa ile zevcesi Mihrimah Sultan⁷⁹'ın evliliğinden Hümaşah Ayşe Hanım Sultan adında bir kız evlatları olduğu ve 20 ile 30 yaşlarında vefat eden ancak isimleri zikredilmeyen erkek evlatlarının da olduğu kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır. Ayrıca başka bir hanımından olan oğlu Osman'ın 1576 yılında vefat⁸⁰ ettiği belirtilmiştir⁸¹. Kızı Hümaşah Sultan'ın 1543⁸² yılında doğduğu 1594 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Ayşe Hümaşah Sultan ileride Sadrazam Semiz Ali Paşa ile evlenecektir⁸³. Semiz Ali Paşa'nın vefatıyla da

⁷⁶ Zahit Atçıl, *State and Government...*, s. 42.

⁷⁷ Nutku Özdemir, "İstanbul Şenliklerinde Dramatik Gösteriler", s.514.

⁷⁸ Murat Arıkan, "Osmanlı Saray Düğünlerinde Yemekler", http://turkoloji.cu.edu.tr/...osmanli_saray_yemek.pdf (Erişim Tarihi 07.04.2022).

⁷⁹ Mihrimah Sultan annesi gibi devlet işlerinde faal olup krallarla mektuplaşmaları mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nejat R.Uçtun, "Hürrem ve Mihrimah Sultanların Polonya Kralı II.Zigismund'a Yazdıkları Mektuplar", *Bellekten*, C. XLIV, Sayı: 176, Ekim 1980, ss.697-715.

⁸⁰ İsmet Parmaksızoğlu, "Rüstem Paşa", s.474.

⁸¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Osmanlı Ünlüleri*, C. V, Yay.haz. Nuri Akbayar, Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996, s.1402; Erhan Afyoncu Rüstem Paşa'nın Osman adında bir oğlu olduğunu yazmıştır. Bkz. Afyoncu, "Rüstem Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.289.

⁸² Hasburg Elçisi Malvezzi Mihrimah Sultan'ın kızının doğum tarihini 25 Ağustos 1547 olarak vermiştir. Ayrıntılı Bilgi için bkz. Zahit Atçıl, "Mihrimah Sultan'ın Evliliği", s.14.

⁸³ Leslie Peirce, *Harem-i Humayın*, s.89; Zahit Atçıl, "Mihrimah Sultan'ın Evliliği", s.14.

Nişancı Feridun Ahmet Bey ile nikahları kıyılmıştır⁸⁴. Rüstem Paşa'nın Mehmed Bey, Osman Bey, Mustafa Paşa ve Abdurrahman Paşa isimlerinde torunları olduğu bilinmektedir⁸⁵.

Rüstem Paşa Osmanlı Devleti'nin Padişahının damadı olarak artık aileden biri olmuştur ve yakınlık doğduğu düşüncesi gelişmiştir. Hürrem ve Mihrimah Sultanların isteği, Rüstem Paşa'nın da İbrahim Paşa gibi haremde üçüncü avluda kendileriyle birlikte akşam yemeklerine katılmasını Padişah'a sunmuşlar ancak sultan böyle bir hatanın bir kez yapılmasının kafi geldiğini söyleyerek bu isteği reddetmiştir⁸⁶.

1.3.3. Rüstem Paşa'nın Veziriazamlığı

H.945 Muharrem / M.1538⁸⁷ yılının Haziran ayının ilk günlerinde Diyarbekir'de Beylerbeyi olan Rüstem Paşa, Boğdan Seferine henüz çıkılmadan evvel Anadolu Beylerbeyiliğine atanmıştır⁸⁸.

Kanûnî Sultan Süleyman'ın Karaboğdan Seferi'ni içeren 1538 yılındaki Ruznamede

“47.Yevmi'l-Cuma fi 27 minh (23 Ağustos) oturak divan olub hazır olan Rumeli beyleri el öpdüler, Hüsrev Paşa Rumeli'ne geçüb, vezir olan Mehmed Paşa Anadolu beylerbeyi olan Rüstem Paşa gelince ser-asker olmak buyruldu”

şeklindeki ifadeden anlaşılacağı üzere Rüstem Paşa'nın Diyarbekir Valisi iken Anadolu Beylerbeyiliği'ne atanmıştır⁸⁹.

Ayas Paşa'nın vefat etmesiyle (H.946 Safer/ M. 1539 Temmuz) Lütfi Paşa Sadrazam olurken yaklaşık altı senedir Anadolu Beylerbeyi olan Rüstem Paşa'da Rumeli Beylerbeyiliği görevini ifa etmeden vezirliğe getirilmiştir⁹⁰. Osmanlı Devletinde hizmetlere tayin edilirken belli

⁸⁴ Erhan Afyoncu, “Rüstem Paşa”, s.290.

⁸⁵ İsmet Parmaksızoğlu, “Rüstem Paşa”, s.474.

⁸⁶ Philip Mansel, *Dünyanın Arzuladığı Şehir Konstantinopolis 1453-1924*, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.82.

⁸⁷ Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s.553.

⁸⁸ Funda Demirtaş, *Celalzade Mustafa Çelebi, Tabakatü'l-Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009, ss.413-414.

⁸⁹ M.Akif Erdoğan, “Kanuni Sultan Süleyman'ın 1538 Tarihli Karaboğdan Seferi Ruznamesi”, *Tarih İnceleme Dergisi*, C. 29, Sayı: 2, 2014, s.523.

⁹⁰ Erhan Afyoncu, “Rüstem Paşa'nın Veziriazamlıktan Önceki Yılları”, s.184; Mustafa Çetin Varlık, *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman The Magnificent* “C.I, Ottoman Institutions of XVI. Century and Sultan Süleyman the Magnificent”, TTT, Ankara 1988, s.43; Ayrıca Recep 946, Birinci Teşrin (Ekim) 1539

nizam ve kaideler mevcut olmasına rağmen Rüstem Paşa'nın Rumeli Beylerbeyliği görevini ifa etmeden Anadolu Beylerbeyi iken vezaret verilerek⁹¹ daha üst bir kademeye geçerek hızlı terfi alma hadisesi kuvvetle muhtemel Mihrimah Sultan ile evlilik yoluna girmesi ve Padişahın damadı sıfatını kazanması ile alakalı olmalıdır⁹². Rüstem Paşa ile ilgili dikkat çeken bir başka husus da, Osmanlı Devletinin kuruluşundan itibaren kocaları taşrada görevli olan hanım sultanların onlarla birlikte payitaht dışında yaşamaları geleneği de Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan evliliği ile değişmesidir; Paşa ve zevcesi daima İstanbul'da yaşamışlardır⁹³.

Rüstem Paşa H.947 / M.1540 tarihinde kayınpederi Sultan Süleyman ile Budin Seferi'ne katılmıştır.⁹⁴ 1541 yılının Nisan (H.948 Muharrem) ayında Rüstem Paşa'nın üçüncü⁹⁵ vezirliğe tayin olma hadisesi⁹⁶, bir tartışma neticesinde görevden alınan Lütfi Paşa'nın yerine⁹⁷ Hadım Süleyman Paşa veziriazam mertebesine yükselmesi şeklinde gelişmiştir⁹⁸. Rumeli Beylerbeyi Hüsrev Paşa da kubbe veziri olmuştur⁹⁹.

1541 ve 1543 tarihlerinde Padişah ile birlikte Macaristan Seferine katılan¹⁰⁰ Rüstem Paşa burada rütbe olarak kubbe vezirliği vazifesini ifa etmekle kalmamış gösterdiği üstün başarılarından ötürü sultanın teveccühünü de kazanmıştır¹⁰¹. 1543 yılında Estergon Kuşatması sırasında Rüstem Paşa'nın ikinci vezir¹⁰² olduğu dönem yine Hadım Süleyman Paşa

tarihinde Rüstem Paşa'nın dördüncü vezir olduğu ve 1 Muharrem 947 (8 Mayıs 1540) tarihinde ise ikinci vezir olduğu belirtilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fevzi Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları ve Belgrad'ın Muhasara Planı", *Belleten*, C. IV, Sayı: 13, II.Kanun 1940, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s.77.

⁹¹ Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Tarih-i Al-i Osman Osmanlı Tarihi 699-968/ 1299-1561*, Haz. Göker İnan Ed. E. Afyoncu, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2019, s.383.

⁹² Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa'nın Veziriazamlıktan Önceki Yılları" s.184.

⁹³ Çağatay Uluçay, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971, s.114; Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda Kölelik Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, OSAV: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s.329 .

⁹⁴ Fevzi Kurtoğlu, "Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları...", s.77.

⁹⁵ 1541 yılında ikinci vezir olduğu belirtilmiştir bkz. Parmaksızoğlu, "Rüstem Paşa", s.474; Ziya Nur Aksun, *Cihan Padişahı Muhteşem Süleyman*, Yay. Haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011, s.114.

⁹⁶ Sinan Çavuş, *Süleymanname Tarih-i Feth-i Sikloş-Estergon ve Estolni-Belgrad*, Transkripsiyon Tevfik Temelkuran, İstanbul Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1998, s. 159,289,309,377,551.

⁹⁷ Lütfi Paşa'dan sonra Rüstem Paşa'nın veziriazam olduğu bkz. Yaşar Yücel, *Kitab-i Müstetab Kitabı Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn Hırzû'l-Mülûk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.20-21.

⁹⁸ Ahmet Şimşirgil, *Kayı IV*, s.278.

⁹⁹ Sinan Çavuş, *Süleymanname Tarih-i Feth-i Sikloş-Estergon ve Estolni-Belgrad*, Transkripsiyon Tevfik Temelkuran, s. 159,289,309,377,551.

¹⁰⁰ Göker İnan, *Rüstem Paşa Tarihi H.699-968 M.1299-1561(İnceleme –Metin, vr.120 b- vr.293b)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011, s.36.

¹⁰¹ Sinan Çavuş, *Tarihi Feth-i Sikloş-Estergon ve Estolni-Belgrad*, Transkripsiyon Tevfik Temelkuran, s.159,289,309,377,551.

¹⁰² Yasemin Yayla, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Yapı 1520-1566*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001, s.104 .

sadrazamlığı¹⁰³ zamanına denk gelmektedir. Rüstem Paşa'nın Hürrem Sultan'ın yardımlarıyla ikinci veziri bertaraf ederek onun yerini aldıktan sonra, rütbesi nedeniyle yükselmesine engel olan sadrazam Hadım Süleyman Paşa'nın ayağını kaydırma niyetinde olduğu Navagero tarafından zikredilmektedir¹⁰⁴.

Rüstem Paşa'nın görevlerinde bir üst kademeye geçişi hatta deyim yerinde ise atlayarak yükselmesinin kimi kaynaklar¹⁰⁵ bizzat Paşa tarafından tertip edilen oyunlar ile olduğunu vurgulamaktadır¹⁰⁶. Bununla birlikte Hürrem ve Mihrimah Sultanların desteği ile güç ve otoriteye eriştiği, desteklerini çekmeleri halinde konumunu kaybedeceği belirtilmiştir¹⁰⁷. Araştırmalarda belirtildiğine göre Rüstem Paşa, sadrazam Hadım Süleyman Paşa ve vezir Hüsrev Paşa'nın vazifelerinin ellerinden alınması ile kendisinin sadrazam olacağını ve "Vezaret-i uzma"¹⁰⁸ makamına getirileceğini düşünmüştür¹⁰⁹. Bunu gösteren örnek bir olay şu şekilde cereyan etmiştir. Sadrazam Hadım Süleyman Paşa ile Deli yahut Divane lakabı ile anılan vezir Hüsrev Paşa arasında Edirne'de yaşanan arbede¹¹⁰ sonucunda sultanın huzurunda ağza alınmayacak hakaretlere¹¹¹ varan bir tartışma yaşanmış, bu kişilerin neredeyse birbirlerine hançer çekmeleri¹¹² görevlerinin ellerinden alınmasına sebep olmuştur¹¹³. Bazı çalışmalarda Padişah'ın o esnada orada bulunmadığı söylenmekte ve durum belirsizliğini korumaktadır. Divan defterinde olay için verilen tarih H.25 Ramazan 951/ M.10 Aralık 1544 yılı'dır¹¹⁴. Navagero'nun anlatımıyla¹¹⁵ Sadrazam Süleyman Paşa'nın Kahire'de çok paralar kazandığı ve Vezir Hüsrev Paşa'nın sadrazam hakkında çok şey bildiğini öğrenen Rüstem Paşa, vezire tüm bildiklerini anlatması konusunda baskılar yapmıştır. Uzun uğraşlar sonucunda Hüsrev Paşa'nın bildiklerini Padişah'a anlatmasını sağlamıştır. Padişah

¹⁰³ Hadım Süleyman veziriazamlığında Hüsrev Paşa 2., Rüstem Paşa 3. Vezirdi. Bkz. Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.7, Yeni Matbaa, İstanbul 1965, s.45.

¹⁰⁴ Afyoncu, Rüstem Paşa'nın Veziriazamlıktan Önceki Yılları", s.185.

¹⁰⁵ Sultan Süleyman ikinci vezirleri sadrazamlığa yükseltti, tek istisna üçüncü vezir Rüstem'di. Ayrıntılı bilgi için bkz. Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011, s.232.

¹⁰⁶ Mehmet Gel, "Davay-ı Asiyab", s.931.

¹⁰⁷ 1557 yılında İstanbul'a gelen Antonio Erizzo tarafından verilen bilgi için bkz. Zahit Atçıl, "Mihrimah Sultan'ın Evliliği", s.16.

¹⁰⁸ Danişmend, *Kronoloji*, s.247.

¹⁰⁹ Çiğdem Kirel, "Örgütlerde Mobing Yönetiminde Destekleyici ve Risk Azaltıcı Öneriler", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, Sayı: 2, Eskişehir 2007, s.319.

¹¹⁰ Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l- Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman*, Haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s.187.

¹¹¹ "nâ-mâ'kûl ve nâ-sezâ kelimeler etmeleri" ve Hadım Süleyman Paşa'nın 90 yaşına gelmesinden dolayı bkz. Ziya Nur Aksun, *Cihan Padişahı...*, s.130.

¹¹² Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi*, s.593; A.Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, s.40.

¹¹³ Tartışma sırasında Rüstem Paşa'nın üçüncü vezir olduğu, bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.539.

¹¹⁴ Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, s.91.

¹¹⁵ Erhan Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, ss.59-60.

duyduklarını teyit ettikten sonra sadrazam Süleyman¹¹⁶ Paşa ve Hüsrev¹¹⁷ Paşa'yı yüzleştirmiş ancak Süleyman Paşa durumu inkar etmiştir. Padişah huzurunda tartışma öyle bir boyut almıştır ki sesler yükselmekle kalmamış birbirlerine karşı hakarete varan sözler sarf edilmiştir. Ancak Sultan Süleyman bu saygısızlığa tahammül edememiş, her iki Paşa'yı da görevinden azl ettikten sonra Ocak 1544 tarihinde¹¹⁸ Rüstem Paşa veziriazam olmuştur¹¹⁹.

Osmanlı kaynaklarının hemen hepsi hadisenin bu raddeye gelmesini Rüstem Paşa'nın planlarını icraata geçirmesiyle sonuçlandığı konusunda hem fikir olmuşlardır¹²⁰. Hammer tarafından yazılmış eserde ise Süleyman Paşa'nın sadareten azledilmesini Deli Hüsrev Paşa tarafından tertip edilen bir oyun olarak dile getirilse de bu olay neticesinde Hüsrev Paşa da azl edildiği için kendisi değil Rüstem Paşa sadaret makamına oturmuştur¹²¹. İki devlet görevlisinin aynı anda görevden alınması ile Hüsrev Paşa deyim yerinde ise ölüm orucuna girerek¹²² yaklaşık 17 gün yemek yememiş su dahi içmemiş ve adeta bir intihar şeklinde hayata veda etmiştir. Hadım Süleyman Paşa ise iki yıl boyunca kendisine görevinin teslim edileceğine Rüstem Paşa tarafından inandırılmış ancak olumlu bir netice alamadan Malkara'ya sürülmüş¹²³ ve vefat etmiştir¹²⁴. Araştırmalarda Hüsrev Paşa ile Süleyman Paşa arasında ihtilafı, Rüstem Paşa'nın Padişah'a abartılı bir şekilde aktarması neticesinde her iki Paşa'nın da görevlerinden yoksun bırakılmaları, Rüstem Paşa'nın devamlı surette uyguladığı “duygusal terörün nihai sonuçları” olarak tavsif edilmiştir¹²⁵. 1544 yılında Divan toplantısında Rüstem Paşa'nın tahrikleri sonucu yaşanan tartışma araştırmalarda Paşa'nın yıldırma/bezdiri politikası uyguladığının bir örneği olarak gösterilmiştir¹²⁶.

¹¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Erhan Afyoncu, “Hadım Süleyman Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010, ss.96-98.

¹¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdulkadir Özcan, “Deli Hüsrev Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.19, İstanbul 1999,ss.40-41.

¹¹⁸ Bkz. İsmet Parmaksızoğlu, “Rüstem Paşa”, s.474.

¹¹⁹ Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, ss.59-60.

¹²⁰ Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ÜL-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C.I-II, Haz. Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979, s.100.

¹²¹ Fevzi Kurtoglu, “Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları...”, s.80.

¹²² Danişmend, *Kronoloji*,s.248.

¹²³ Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*,s.92.

¹²⁴ Fevzi Kurtoglu, “Hadım Süleyman Paşa...”, s.81.

¹²⁵ Ayla Akbaş, “Bezdirinin Ruh Sağlığına Etkisi”, *İş'te Davranış Dergisi*,C.4, Sayı: 4, 2019. s.99.

¹²⁶ Gönül Dangaç, *Örgütlerde Psikolojik Yıldırma ve Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2007,s.10.

Rüstem Paşa'nın veziriazamlığa geldiği¹²⁷ tarih mühime defterinde şu şekilde zikredilmiştir:

“Yevme'l-hamis Fi 25 Şehr-i Ramazan sene 951der Edirne. Bugün vezir-i sani Rüstem Paşa hazretleri Süleyman Paşa yerine vezir-i a'zam oldu¹²⁸” Tarihi Al-i Osman'da ise “ve mah-ı mezburun on yedisinde Rüstem Paşa hazretleri vezir-i a'zam olup...”¹²⁹ şeklinde kaydedilmiştir.

Rüstem Paşa'nın vazifeye başlama zamanı bilinen en eski mühimme kaydının girişinde H.25 Ramazan sene 951 Perşembe / M. 10 Aralık 1544 olarak verilirken, Şehnameci Seyyid Lokman'da H.13 Ramazan 951/ M. 28 II.Teşrin(Kasım) 1544¹³⁰ , Lütfi Paşa Tarihi'nde H. 952/ M.1545¹³¹ ve Danişmend tarafından *Kronoloji'de* H.28 Teşrinisani 951/M.13 Ramazan 1544¹³², Solakzade Tarihi'nde M.1544 baharı / H.951 senesinin başları¹³³ olarak zikredilmiştir.

Danişmend *Kronoloji'de* sadrazam ve vezir arasında yaşanan arbedenin 1544/951 son günlerinde Rüstem Paşa'nın veziriazamlığa getirilişi ise 1545/952 ilk günlerinde olduğu zikredilmiştir¹³⁴.

Veziriazam Rüstem Paşa dış siyasete hakim, siyasi müzakerelerde zeki taktikler ve sıkı pazarlıklar yapma kabiliyeti olan, askeri, mali ve idari yönleri güçlü bir şahsiyet olduğu aşikârdır ki bu sebeple damat sıfatı ile şereflendirilmiştir¹³⁵. Rüstem Paşa sadrazam olduğu andan itibaren devlet bünyesindeki etkisi artmıştır. 1545 yılında Hasburg imparatorluğu ile yaklaşık iki yıllık ateşkes imzalayan Paşa, 19 Haziran 1547 yılında¹³⁶ Avusturya'da bulunan Macar toprakları için senelik 30 bin altın almak suretiyle anlaşma yapıp garp cephesinde¹³⁷ barış sağlamıştır¹³⁸. 1548 yılında ise Padişah ile birlikte II. İran Seferi'ne katılmış, seferde

¹²⁷ Kitab-ı Müstetab isimli eserde Lütfi Paşa'dan sonra Rüstem Paşa'nın veziriazam olduğu hakkında bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, OSAV Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996, s.619.

¹²⁸ Halil Sahillioğlu, *Topkapı Sarayı Arşivi H 951-952 E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, İstanbul 2002, s.3.

¹²⁹ Matrakçı Nasuh, *Tarihi Al-i Osman*, s.410.

¹³⁰ Fevzi Kurtoglu, “Hadım Süleyman Paşa'nın Mektupları...” s.80; Afyoncu, Rüstem Paşa'nın Veziriazamlıktan Önceki Yılları”, s.187; Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.247.

¹³¹ Lütfi Paşa, *Tevarih-i Al-i Osman*, Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.433.

¹³² İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.2, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948, s.247.

¹³³ Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi II*, Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s. 211.

¹³⁴ Danişmend, *Kronoloji*, s.247.

¹³⁵ Ziya Nur Aksun, *Cihan Padişahı...*, ss.130-131,174-175.

¹³⁶ “Rüstem Paşa”, *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C.9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983, s.4834.

¹³⁷ Afyoncu, “Rüstem Paşa”, s.288.

¹³⁸ Şimşirgil, *Kayı IV*, s.278.

Avrupalıların ateşli silahlarını kullanmak istemiştir¹³⁹. Ancak sipahilerin bu tür silahlara olumlu bakmamaları nedeniyle Paşa uygulamaya geçirememiştir¹⁴⁰.

1.4. RÜSTEM PAŞA'NIN ŞEHZADE MUSTAFA KATLİNDE ROLÜ

Osmanlılarda, XV-XVI. yüzyıllarda taht verasetinde, Fatih Kanunnamesinde de kayda geçirilen cari uygulamaya göre baştaki hükümdarın erkek evladından biri başa geçtiğinde kardeşlerini nizam-ı âlem için katletmesi münasip sayılmaktaydı¹⁴¹. Belirli bir yaştan sonra yönetim tecrübesi kazanmak üzere sancağa gönderilen şehzadeler arasında taht için çekişmelerin yaşanmasının¹⁴² bir örneğini, dedesi II. Bayezid'la giriştiği mücadele sonucunda tahtı ele geçiren babası Yavuz'un kardeşleri ve yeğenlerini bertaraf etmesi sürecinde yaşayan Kanûnî Sultan Süleyman'ın birden fazla erkek evladı vardı. Bunlar arasında ileride taht çekişmesi yaşanması adeta kaçınılmazdı.

Kanûnî'nin Hürrem'den doğma yegâne kızı Mihrimah Sultan ile nikahlı olan Rüstem Paşa'nın, zevcesi ve kayınvalidesi etkisi altında kalarak Şehzade Mustafa yerine öz kayınbiraderi Bayezid'in tahta çıkmasını tercih etmesi, kendi konumu ve nüfuzu açısından doğal idi¹⁴³. Kaynaklarda Rüstem Paşa ve kayınvalidesi Hürrem Sultan'ın¹⁴⁴ Şehzade Mustafa'ya pek çok oyunlar hileler düzenlediğine¹⁴⁵, saltanatına engel olmaya çalıştıklarına¹⁴⁶, Mustafa'yı tahtı ele geçirmeye dair eylemleri olan asi bir şehzade gibi göstererek Sultan Süleyman'ı kışkırtmaya ve Padişah'ın gözünde şehzadenin itibarını zedelemeye çalıştıklarına dair bilgiler mevcuttur¹⁴⁷. Hatta Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultan'ın evlendirilmesi pek çok tarihçi tarafından Hürrem'in tahtı oğullarından birine kalması planının ilk adımı olarak görülmüştür¹⁴⁸. Hürrem Sultan- Rüstem Paşa işbirliği ile Şehzade Mustafa'nın bertaraf edilmesi planına dair kaynaklarda geçen bir açıklama şudur: Şehzade Mustafa'nın padişah olmasını arzulayan İbrahim Paşa öldürülmüş, buna mukabil

¹³⁹ Zeki Arıkan, "Busbeck ve Osmanlı İmparatorluğu", *Osmanlı Araştırmaları*, C.4, Sayı:4, 1984, s.213.

¹⁴⁰ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, ss.125-126; Şimşirgil, *a.g.e.*, s.278.

¹⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgili", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.14, Sayı:1, 1959, ss.69-94.

¹⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1997, ss.1-208.

¹⁴³ Şerafettin Turan, *Kanuni Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1961, s.21.

¹⁴⁴ Cahit Baltacı, "Hürrem Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul 1998, ss. 498-500.

¹⁴⁵ Justin Mc Carthy, *Osmanlı Türkleri 1281'den 1923'e*, Çev. Timur Demirtaş, Tarih Kuram Yayınları, İstanbul 2015, s.123; Lord Kinross, *Osmanlı Tarihi*, Güçlü Yayıncılık, İstanbul 1990, s.293.

¹⁴⁶ Halil İbrahim İnal, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nokta Kitap, İstanbul 2008, s.236.

¹⁴⁷ Ziya Nur Aksun, *Cihan Padişahı Muhteşem Süleyman*, Yay. Haz. Erol Kılınç, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2011, s.175; Yılmaz Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.123; Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, ss.183-184.

¹⁴⁸ Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2008, s.169.

Rüstem Paşa'nın veziriazam olmasıyla Şehzadenin saraydan uzaklaştırılması için Amasya Sancakbeyliğine gönderilmesi kararlaştırılmıştır¹⁴⁹.

Kaynaklardaki bazı ifadelerden hareketle; 1548 yılındaki 11. İran Seferinin amacının , Rüstem Paşa'nın zafer kazanarak mevkiini koruyup itibarını artırması olduğunu; 1553 yılındaki 12. İran Seferinin ise Şehzade Mustafa'yı bertaraf etmek amacıyla yapıldığını öne süren araştırmacılar vardır¹⁵⁰.

Dönemin tanıklarından Hasburg Büyükelçileri Gerhard Veltwyck ve Malvezzi, Rüstem Paşa'nın tahtı Şehzade Selim adına güvence altına almak için Şehzade Mustafa'yı bertaraf etmeye çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Her halükarda Rüstem'in Hürrem ve Mihrimah ile birlikte hareket ederek Hürrem'in oğullarından Selim veya Bayezid'in tahta geçişini sağlamaya çalıştıkları açıktır¹⁵¹.

1549 yılında bir grup Gürcü Erzurum'a giderek isyan çıkarıp Musa Paşa'yı öldürünce Şehzade Mustafa hadiseyi sadarete ileterek Gürcülerin bu isyanına son vermek adına yardım istemiş ancak Rüstem Paşa şehzadenin askeri ve siyasi başarı elde ederek, prestij kazanmasını istemediğinden yapılacak yardıma engel olmuştur¹⁵². İran'da bulunan bir grup karayolu soyguncuları Osmanlı sınırlarına geçerek Doğu Anadolu'da pek çok köyü yağmalamış, Şehzade Mustafa da yardım talep etmişse de Rüstem Paşa tarafından olumsuz yanıt almıştır¹⁵³. Bunlara ilaveten Rüstem Paşa 27 Ocak 1551 tarihinde (H.19 Muharrem 958) Şehzade'nin, hocası Muslihüddin Sururi Efendi'ye yazdırdığı *Feryadname*'sine de yanıt vermemiştir. Hatta Şehzade Mustafa'yı gözlemlemesi için Amasya Sancakbeyliği'ne Boşnak Ahmed Paşa'yı yollamış, ancak Ahmed Paşa Şehzade ile öyle iyi anlaşmıştır ki, Şehzadenin büyük kızı ile evlenerek ona damat olmuş, Rüstem Paşa ile işbirliğinden vazgeçmiştir. Bundan dolayı Rüstem Paşa Ahmed Paşa'ya düşmanca tavırlar sergilemiştir.¹⁵⁴

Çağdaş Venedik kaynaklarında zikredilen bir başka olay şudur: Rüstem Paşa İran Seferi esnasında Amasya kentinden Konya mevkiine geçmekte iken, hizmetinde bulunan ordu mensupları Şehzade Mustafa'ya sadakatlerini bildirmek üzere gitmek istediklerinde Rüstem Paşa'dan izin çıkmamıştır. Buna rağmen askerler onu dinlemeyerek Amasya iline gidip

¹⁴⁹Gencay Zavotçu, "Bir Ölümün Yankıları ve Yahya Bey Mersiyesi", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Çalışmaları Enstitüsü Dergisi*, C.14, Sayı: 33, Erzurum 2007, s.70.

¹⁵⁰Ayşe Özakbaş, "Hürrem Sultan", *Tarih Dergisi*, Sayı: 36, İstanbul 2011, s.366.

¹⁵¹Zahit, Atçıl " Why Did Suleyman the Magnificent Execute His Son Şehzade Mustafa in 1553?", *Osmanlı Araştırmaları İSAM*, C.48, Sayı:48, İstanbul 2016, s.79.

¹⁵²Abdi-zade Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*,III, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1927, s.307.

¹⁵³Zahit Atçıl, "Why Did Suleyman...", s.81.

¹⁵⁴Abdi-zade H. Hüsamettin, *Amasya Tarihi*,III, s.309.

Şehzade'nin elini öpmüşler ve bu itaatleri karşısından şehzadeden hediyeler aldıktan sonra Rüstem Paşa'nın ordugahına gelmişlerdir¹⁵⁵.

Başka bir kayda göre, Kanûnî göndermiş intibai verilerek Hürrem ve Rüstem Paşa tarafından gönderilen zehirli bir kaftan ile , Şehzade Mustafa zehirlenmek istenmiş ancak şehzade durumu şüpheli bularak tedbir gereğince giysiyi önce esirine giydirince esir o esnada ölmüş, yapılan plan da sonuçsuz kalmıştır¹⁵⁶.

Tüm bu örnekler göz önünde bulundurulduğunda birbirlerini yüz yüze hiç görmeyen¹⁵⁷ Rüstem Paşa ve Hürrem Sultan'ın birlikte aynı amaç doğrultusunda hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Vezirlerin atamaları, gözden düşürülerek öldürülmeleri hatta Padişah'ın orduya katılmasına karar verilmesinde bile Hürrem Sultanın etkili olduğu, Hürrem'in Rüstem Paşa'nın sadaret makamına getirilmesinde belirleyici olduğu ve planlarının işlemesi için kızı ve damadı ile güç birliği yaptığı vurgulanmıştır¹⁵⁸.

Kaynaklarda Şehzade Mustafa'nın bizzat öz babası tarafından katledilmesine kadar giden süreci yönlendiren Rüstem Paşa'nın hakkındaki en büyük itham, Şehzade Mustafa'yı, din ve devlet düşmanı olarak ilan edilen Safevi hükümdarı Şah Tahmasb ile bir takım ilişkiler içerisinde olan bir hain olarak göstermek için bir plan yapmış ve bunu Padişah'a duyurmak için türlü söylentiler çıkarmış olmasıdır. Şehzade Mustafa'nın ölümünden sonra Padişah'a yazılan isimsiz bir mektupta, Rüstem Paşa, Mustafa'nın mührü ile sahte bir mektup düzenleyerek aracılar Vastan Beyi Seyid Mehmed, akabinde ise onun yerine atanan Zeynel Bey ile Şah'a göndermiş, yanıtı da Paşa aynı usullerle şehzadeye ulaşmadan ele geçirmiştir. Tüm bu yaşananlardan bîhaber olan Şehzade Mustafa, güya Şah'ın kızı ile izdivaç yapıp saltanatı ele geçirmek için düşmanla işbirliği yapan ve atasına ihanet eden bir hain gibi gösterilirken hadiseyi Sultan Süleyman'ın öğrenmesi amaçlanmıştır.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Şerafettin Turan, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s.42.

¹⁵⁶ Fairfax Downey, *Muhteşem Süleyman*, Çev. Ali Kemali Aksüt, Halk Basımevi, İstanbul 1936, s.148; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Başlangıcından 1566'ya Kadar*, Türkçesi Şiar Yalçın, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999, s.398.

¹⁵⁷ 1560 tarihinde İstanbul'a gelen Venedik Baylosu Marino Di Cavalli tarafından belirtilmiştir. Bkz. Zahit Atçıl, "Osmanlı Hanedanının Evlilik Politikaları ve Mihrimah Sultan'ın Evliliği", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 34, 2020, s.9.

¹⁵⁸ Abide Doğan, "Romen Sırp Türk Romanında Hürrem Sultan", Çanakkale 18 Mart Üniversitesi 4. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumuna Bildiri Olarak Sunuldu, 28-30 Mayıs 1998, s.70.

¹⁵⁹ M. Tayyip Gökbilgin, "Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 8, Sayı: 11-12, 1956, s.25.

1.4.1.Şehzade Mustafa'nın Öldürülmesi

On bir sefere iştirak etmiş olan Kanûnî Sultan Süleyman¹⁶⁰ 58 yaşına gelmiştir¹⁶¹. Ömrünü seferi hümayunlarda geçirdiğinden dolayı yorgun düşen Padişah¹⁶², İranlıların Erzurum, Ahlat üzerine saldırılarına karşın Paşa'yı görevlendirerek¹⁶³, Şah Tahmasb'ın saldırılarına karşı kendisi bizzat sefere iştirak etmeyerek bu kez Rüstem Paşa'yı İran Seferi için serdar tayin etmiştir¹⁶⁴. Paşa da kış aylarında bir grup kapıkulu askeri ile Aksaray güzergahında yola koyulmuştur¹⁶⁵. Rüstem Paşa ve beraberindeki ordu Ankara üzerinden ilerleyerek Konya Aksaray civarlarında konakladığı esnada¹⁶⁶ kendisini ciddi bir muhalefet içeren atmosferin içerisinde hissetmiş ve bu durum onu ziyadesiyle endişelendirmiştir¹⁶⁷. Rüstem Paşa, sipahiler ağası Şemsi Paşa ve Çavuşbaşı Ali Ağa'yı, Şehzade Mustafa hakkında bir takım bilgileri Padişah'a iletmelerini tembih ederek İstanbul'a göndermiştir. O sırada Amasya Sancakbeyi olan ve ordu tarafından çok sevilen 38 yaşındaki Şehzade'ye bazı kişiler babası kocadığı için sefere bizzat gitmeyerek Rüstem Paşa'yı serdar yaptığı, Paşa'nın da Şehzade Mustafa aleyhine işler düzenlediğini, buna karşı Şehzadenin Rüstem Paşa'yı öldürmesi ile çözüm bulunacağı gibi düşünceleri aklına sokmuşlardı.

Rüstem Paşa bu bilgilerle derhal icraata geçerek aracılar vasıtasıyla planlarını devreye sokmuştur. Kaynaklarda bu mevzu, “ *Meyan-ı leşkerden ba'zıağniya, mezbur şehzadeye (Mustafa'ya) arz-ı sıdk u safa idüb, Valid-i macidin kocaldı hareket-i sefere takat götürmekten kaldı; anunçün Rüstem Paşa'yı serdar idüb Anadolu'ya saldı. Müşariün-ileyh Paşa ise sana bed-bahadır; bu fırsatta leşkere gelüb başını kesersen husul-ı merama kutahtır deyü izlal etmişler, tenk dururken bu sevdayı batilla direnge çıkarmışlar. Bu minval üzerine müteakip haberler göndererek ve her birinde, Padişahın, gah za'f-ı halini ve gah istidad-*

¹⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, “I.Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010, ss.62-74; Coşkun Ak, “I. Süleyman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010, ss.74-75.

¹⁶¹ Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, s.104.

¹⁶² Ahmet Asrar, *Kanuni Devri'nde Osmanlı Devleti'nin Dini Siyaseti ve İslam Alemi*, Büyük Kitaplık, İstanbul 1972, s.146-147.

¹⁶³ Ziya Nur Aksun, *Cihan Padişahı...*, s.149.

¹⁶⁴ Remzi Kılıç, “Kanuni Sultan Süleyman'ın Tebriz Seferi 1548-1549 ve Nahçıvan-Revan-Karabağ 1552-1554 Seferleri ve Sonuçları”, *Journal of Universal History Studies*, C. 3, 2020, s.203.

¹⁶⁵ Gelibolulu Âli, s.324; Peçevî, c.I, s.213; Solakzade, c.2, s.229; Danişmend, c.2, s.279; Martakçı Nasuh, s.467; Lütfi Paşa, s.451-452; Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c.6, s.44.

¹⁶⁶ Zahit Atçıl, “Warfare as a Tool of Diplomacy: Background of the First Ottoman- Safavid Treaty in 1555”, *Turkish Historical Review*, C.10, Sayı:1, 2019, s.9-10.

¹⁶⁷ Bu endişenin gerçek bir endişe olmayıp Kanuni Sultan Süleyman nezdinde şehzade Mustafa ile ilgili spekülasyonların vahametini artırmak için Hürrem ve Rüstem Paşa'nın birlikte karar verdiği bir plan neticesinde, endişeli davranıldığı zikredilir. Bkz. Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000, ss.44-45.

*marazı ahvalini bildirerek derd-mendi tarik-i isyana azm ve leşker canibine geldiği gibi husul-i meramına cazim etmişler.*¹⁶⁸” ve babası Kanûnî için de” *Koca Padişah dahi Dimetoka’daki saraylarında bakıye-i ömrün ta’at ve ibadete sarf edip* ¹⁶⁹“ istirahat halini alarak, Şehzade Mustafa’ya padişahlık yolu açılacağı şeklinde düşünceleri ile şehzade Mustafa’nın kanına girdiklerine dair bilgiler Kanûnî’ye Rüstem Paşa’nın adamları vasıtasıyla ulaştırılmış ancak Padişah bu duruma asla inanmayarak “*beraber götürdüğün askerleri alıp dönesin*¹⁷⁰”cevabını göndermiştir.

Tüm bu yaşananlardan sonra Padişah Rüstem Paşa’yı İstanbul’a geri çağırıp bizzat kendisinin sefere çıkacağını belirtmiş, H.18 Ramazan 960/ M.28 Ağustos 1553 tarihinde İstanbul’dan Nahçıvan Seferi için yola çıkmıştır. Sultan Süleyman’ın, İstanbul’dan henüz yola koyulmadan evvel zevcesi Hürrem sultan ve damadı Rüstem’in telkinleri neticesinde evladının öldürülmesi kararını netleştirdiği anlaşılmaktadır¹⁷¹. 22 Eylül’de Bolvadin’e varan Padişah’ın ordusu, 6 Ekim’de Ereğli’den Ak-tepe (Akhöyük) bölgesine ulaşmıştır. Padişah’ın geldiğini ve kendisine zarar vereceği hakkında bilgi veren isimsiz not bir ok yordamıyla Şehzade Mustafa’nın çadırına atılsa da Şehzade bunun Rüstem Paşa’nın bir oyunu olduğunu düşünerek yazılan nota inanmamıştır. Şehzade saygılarını sunmak adına babasının otağına girdiğinde saray ağalarından Zal Mahmut Paşa ve dilsizler tarafından boğularak katledilmiştir¹⁷². Kaynaklarda bu hadiseyi zikreden tarihçilerin pek çoğu kendi oğlunu tahta geçirmek isteyen Hürrem sultan ile Rüstem Paşa iş birliği neticesinde meydana gelen ilk önemli başarısı¹⁷³ olduğunu belirtmişlerdir¹⁷⁴.

Şehzadenin ölüm haberini alan ordu, yeniçeri ve halk derin bir yas ile üzölmüşler ve şiddetli bir öfke ile Rüstem Paşa’nın sebep olduğunu ve cezasız kalmaması gerektiğini dile getirerek lanetler yağdırmışlardır¹⁷⁵. Yabancı bir kaynakta zikredildiğine göre, Hürrem Sultan ile damadı Rüstem Paşa Şehzade Mustafa’nın ölümüne kadar giden olaylarda şüpheleri

¹⁶⁸ Gelibolulu Mustafa Âli, *KühülAhbar*, s.324.

¹⁶⁹ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, I, Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981,s. 214.

¹⁷⁰ Celalzade Mustafa Çelebi, *Kanuni’nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ Kanuni Sultan Süleyman Tabakatü’l Memalik ve Derecatü’l –Mesalik*,Haz.Ayhan Yılmaz, Kariyer Yayınevi, İstanbul 2011. s.307.

¹⁷¹ Semra Güler, *Şehzade Mustafa’nın Hayatı 1515-1553 ve Türbesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2011, s.25.

¹⁷² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi,II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1949,s.393; M. Tayyip Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, Haz. Sabri Can Sannav, Trakya Üniversitesi, Edirne 2016, s.107; Şerafettin Turan, *Kanuni’nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1961, s.32.

¹⁷³ Feridun Emecen,” Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.516.

¹⁷⁴ Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000,s.45.

¹⁷⁵ Busbecq, *Türk Mektupları*, Remzi Kitabevi, İstanbul,1939, s.40-41; John Julius Norwich, *Dört Hükümdar*, Hep Kitap,İstanbul 2017, s.180.

üzerlerine fazlasıyla çektikleri için, ivedilikle Kanûnî Sultan Süleyman'ın idam ile hayatına son verilmesine ve derhal erkek evlatlarından birinin tahta oturması arzusunda olduklarını ve böylece Rüstem Paşa ve kayınvalidesinin bu hadiseden zarar görmeden çıkacakları belirtmiştir¹⁷⁶. Ancak korktukları gibi olmamış Padişah ne zevcesine ne de damadına Şehzadesi Mustafa'nın ölümünden sonra zarar vermemiştir.

Yaşanan hadisenin esas sorumlusu görülen olarak Rüstem Paşa¹⁷⁷ Padişah tarafından yeniçerileri yatıştırma ve Paşa'nın canını korumak maksadı ile görevinden alınmıştır¹⁷⁸. Yazarı Venedikli olan anonim bir sefaretnamede Rüstem Paşa'nın o gece ordudan kaçtığını, oradan da Bosna'ya kaçtığını¹⁷⁹, ölüm hadisesinin ertesi sabahında yeniçerilerin Paşa'nın otağına saldırdığını, eğer Paşa'yı yakalayabilseler öldürecekleri iddiası yer almaktadır¹⁸⁰. Şehzade Mustafa'nın katline Rüstem Paşa'nın neden olduğu düşüncesi ile ebced hesabıyla "Mekr-i Rüstem"¹⁸¹ denilen ve Rüstem'in Hilesi manasına gelen bir tarih düşülmüştür¹⁸². Bu hadise sonunda Padişah orduyu sakinleştirmek ve damadının canını korumak adına M.26/27 Şevval 960 günü /H.6 Ekim 1553¹⁸³ tarihinde kapıcılar kethüdasını görevlendirmiş, Rüstem Paşa'dan sadaret mührünü alınıp 2. Vezir Ahmet Paşa'ya sadrazamlık makamına getirilmiştir¹⁸⁴. Rüstem Paşa'nın görevden alınması yaşanan infiali bir nebze de olsa yatırtmıştır¹⁸⁵. Şehzade Mustafa'nın trajik ölümü Türkler kadar İstanbul'daki gayrimüslimleri de müteessir etmiş, Beyoğlu/ Pera'da Rüstem Paşa aleyhinde nefret dolu söylemlerde bulunulmuştur¹⁸⁶. Venedik Balyoslarından Trevisano da Rüstem Paşa'nın şehzadenin katline sebep olduğunu zikretmekten çekinmemiştir¹⁸⁷.

Müneccimbaşı Tarihinde şehzadenin katledilmesiyle ilgili olarak olayın kadınların oyunu sonucunda meydana geldiği Rüstem Paşa'yı da onların etkilediği zikredilmiştir. Burada

¹⁷⁶ Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Dair Seyahat Günlüğü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987, s.86.

¹⁷⁷ Şehzade Mustafa'nın katlini farklı bir bakış açısıyla değerlendiren Ahmet Şimsirgil, *Osmanlı Gerçekleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016, ss.175-177.

¹⁷⁸ Gelibolulu Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, s.324b; *Tarih-i Peçevî*, c.I, s.215; *Solak-zâde Tarihi*, c.II, s.233; Danişmend, *Kronoloji*, c.2, s.285; Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı I*, s.46.

¹⁷⁹ Emilio Sola, "Uyuyan Adamı Uyandırmak: İspanyol Haber Edebiyatında Süleyman'ın Son Yılları", *Muhteşem Süleyman*, s.131.

¹⁸⁰ Şerafettin Turan, *Taht Kavgaları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s.48.

¹⁸¹ Rüstem'in hilesi manasına gelen kelimenin harfleri Ebced hesabına göre değeri Şehzade Mustafa'nın ölüm yılı olan H.960 tarihini gösterir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şeref Han, *Şerefname Osmanlı İran Tarihi*, C.II, Arapçadan çeviren M. Emin Bozarlan, Ant Yayınları, İstanbul 1971, s.206; Matrakçı Nasuh, *Târih-i Âli Osman*, s.469.

¹⁸² Afyoncu, "Rüstem Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, S.288.

¹⁸³ Tarih 6.11.1553 verilmiştir. Bkz. Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, s.248.

¹⁸⁴ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, I, s.215.

¹⁸⁵ Şerafettin Turan, *Kanuni Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, s.35.

¹⁸⁶ Şerafettin Turan, *Kanuni Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, s.36.

¹⁸⁷ Altundağ, Turan, "Rüstem Paşa", s.801.

dönemin kadınların devlet işlerine karışması konusundaki zihniyetinin bir yansımasını görmek mümkündür:

“Rüstem Paşa'nın zevcesi ve Süleyman Han'ın kızı Mihrimah Sultan'la, Sultan Bayezid'in anneleri birdi. Sultan Süleyman Han Sultan Mustafa'yı veliahd tayin etmek istiyorlardı. Bu yüzden Mihrimah Sultan ve annesi Bayezid'i tahta geçirebilmek için Sultan Mustafa'yı ortadan kaldırmaya çalıştılar... Rüstem Paşa'yı bu işe onlar teşvik ettiler, O da fitne ve fesada başladı.¹⁸⁸”

16. yüzyıl boyunca en etkili Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âli, açık bir şekilde isim vermese de, Şehzade Mustafa'nın “kadınların komplosu, namussuz damadın sahtekarlığı” yüzünden katledildiğini dile getirmektedir¹⁸⁹.

Tarihçi Koca Nişancı Mustafa ise *Tabakâtü'l Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik* isimli eserinde Şehzade Mustafa'nın katledilme vakasını anlatırken imparatorluğun bekası için olmasının evla olduğunu söylemesi, eserini yazdığı sırada olayın baş kahramanlarından Rüstem Paşa'nın hayatta olması ile açıklanabilir¹⁹⁰. Celâlzâde, Şehzade'nin ölümü ardında Rüstem Paşa'nın parmağı olduğu iddiasını kabul etmemiştir¹⁹¹.

Osmanlı ve Hıristiyan tarihçilerinin hemen hepsi ve Doğu ve Batı kaynakları¹⁹² aynı görüşü paylaşmış olup Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi¹⁹³ Hürrem ve Rüstem Paşa'nın¹⁹⁴ telkinleri sonucunda gerçekleştiği eleştirileri aynı doğrultuda süregelmiştir¹⁹⁵. Padişahlar kimi zaman çevresindekilerin sözlerine çok fazla itimat ederek geri dönüşü olamayan hatalar yapmış¹⁹⁶, Rüstem Paşa'nın tahrikleri ile Şeyhülislam Ebussuud'un kamufleli olarak alınan “idam

¹⁸⁸ Münecimbaşı Ahmed Dede, *Münecimbaşı Tarihi*, II, Sahaifü'l Ahbar fi Vekâyiü'l A'sâr, Haz. İsmail Erünsal, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1974, s.565.

¹⁸⁹ Peirce, *Harem-i Humayun*, s.112.

¹⁹⁰ Kaya Şahin, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar Celalzade Mustafa ve 16.Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, Çev. Ahmet Tunç Şen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s.133.

¹⁹¹ Kaya Şahin, *a.g.e.*, s.134.

¹⁹² Seyfettin Aslan, “Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar Unsuru Olarak Harem”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, Sayı:1, 2011, s.7.

¹⁹³ Mustafa Nuri Paşa, *Natayic ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, C.I-II, Sadeleştiren Neşet Çağatay, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979, s.102-103.

¹⁹⁴ Yusuf Yıldız, *Osmanlı-Habsburg İlişkileri Kanuni- Şarklen- Busbecq*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2013, ss.55,94.

¹⁹⁵ Tayyip Gökbilgin, “Süleyman I”, *Türkler Ansiklopedisi*, s.545; Hasan Ali Yaşar, *Dünyaya Yön Veren Osmanlı Sultanları: Kanuni Sultan Süleyman Han*, Tetkik Kontrol Ali Rıza Kaşeli, Yasin Yayınevi, İstanbul 2002, s.75.

¹⁹⁶ Alpay Bizbirlik, “Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine Başlangıçtan XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 31, 2004, s.56.

edilmeli” fetvası¹⁹⁷ bu ölümü meşrulaştırmıştır. Bununla birlikte şehzade Mustafa'nın sonunu getiren hadisenin Hürrem ve Rüstem Paşa ittifakından daha ziyade tahta geçme geleneğindeki belirleyici olmayan tehlikeli koşullar yüzünden kurban olduğu görüşünü savunanlar da bulunmaktadır¹⁹⁸. Bu görüşe göre çok veliahdı bulunan padişahların bu tür hadiseleri yaşaması kaçınılmaz olduğu, buradaki suçlu addedilen Hürrem ve Rüstem Paşa'nın temsili kişiler olarak düşünülmektedir. Yani isimlerin ve zamanların değişebileceği ancak sonuçların benzer olduğu hadiseler her devirde yaşanmış, bunun sorumlusu olarak sistem eleştirilmiştir.

1.4.2.Rüstem Paşa'nın Azli

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Rüstem Paşa, ilk veziriazamlık görevini ifa ettiği dönemde 1553 tarihinde Nahcıvan Seferi'nde iken Şehzade Mustafa¹⁹⁹'nın katledilmesinden sorumlu olduğu söylentisinin yayılması üzerine azledilerek görevine son verilmiştir²⁰⁰. Busbecq'e göre azil düşüncesi bizzat Rüstem Paşa'nın isteği ile Padişah'a iletilmiştir²⁰¹. Daha sonraki kaynaklarda ve araştırmalarda Kanûnî Süleyman döneminin ilk yılları fevkalade başarılı bulunurken Rüstem Paşa veziriazamlığından sonraki süreç adeta Rüstem Paşa'nın şahsında devletin kadınların oyuncağı haline geldiği bir dönem şeklinde sunulmuş ve bu durum sonucunda da Rüstem Paşa halk ve askerın susturulması için azledildiği ifade edilmiştir²⁰². Hürrem Sultan ise Padişah'tan her fırsatta damadı için mektuplar yazarak eman dilemiştir²⁰³.

Rüstem Paşa veziriazamlık görevinden azledildikten sonra zevcesi Mihrimah Sultan'ın Üsküdar'da bulunan yazlık yalısında yaklaşık iki sene kadar yaşamıştır. Ardından Kanûnî Sultan Süleyman azletmeyeceği vaadiyle göreve getirdiği veziriazamı Ahmed Paşa'yı idam ettirince tekrar görevine dönmüş ikinci kez sadaret makamına kavuşmuştur. Zevcesinin yalısında ikamet ettiği zaman diliminde de Paşa saray ile bağıını koparmamış, devlet işlerinde etkili olmayı başararak İstanbul'a gelen elçiler Paşa'yı evinde ziyaret etmiş saygılarını

¹⁹⁷ Ahmed Akgündüz, Said Öztürk, *Bilinmeyen Osmanlı*, Osmanlı Araştırmaları Vakfı OSAV, İstanbul 2000, s.156.

¹⁹⁸ Albert Howe Lybyer, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, Çev. Seçkin Cılızoğlu, Süreç Yayıncılık, İstanbul 1987, s. 134.

¹⁹⁹ Şerafettin Turan, “Mustafa Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.31, İstanbul 2006, ss.290-292.

²⁰⁰ Jorga, *Kanuni Sultan Süleyman Yenilmez Türk*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011; Zahit Atçıl, “Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı 1544-1553 ve 1555-1561”, Halil İnalçık Armağanı IV – Tarih Araştırmaları, Ed. Ahmet Özcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, s.73.

²⁰¹ Ignace Dalle, *a.g.e.*, s.117.

²⁰² Rıza Nur, *Türk Tarihi III*, Haz. Erol Kılıç, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1973, s.221.

²⁰³ Çağatay Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1959, ss.88-89.

sunmaya devam etmişlerdir²⁰⁴. Venedikli Balyos Trevisano'nun aktardıklarına göre Rüstem Paşa azledildiği günlerde kendisini çevresine göstermek için camiye gittiğinde eskisi kadar görkemli bir halde hareket etmekte ve başkentte pek çok kişiye tekrar görevine döneceğine dair bilgiler sızdırmakta ve büyük saygı görmeye devam etmekteydi²⁰⁵. Busbecq'in gözlemleri de bu durumu teyit etmektedir. Busbecq, 20 Ocak 1554 yılında İstanbul'a gelen memurların, önceki yetkisi nedeniyle Rüstem Paşa'nın konağını ziyaret ettiklerini bildirmiştir²⁰⁶. Rüstem Paşa'nın mazul konumdaki halinin geçici olduğunun farkından olan diğer bir kişi de Venedik Balyosu Domenico Trevisano olmuş ve kendisinden sonra vazifeye gelecek haleflerine Paşa'ya saygı göstermeye devamı konusunda sıkı tembihlerde bulunmuştur²⁰⁷. Yeni elçi Antonio Erizzo da tembihleri dikkate değer bulmuş ve mazul Paşa'yı şahsi konağında ziyaret etmiştir²⁰⁸. Azli boyunca Padişah'ın koruması altında olmasından dolayı daha da kuvvet sahibi olan Rüstem Paşa'nın evine ziyarete giderken balyoslar hediye olarak altın işlemeyen yedi elbise ve 10 pare renso kumaşı armağanda bulunmuşlar ve Paşa'nın memnuniyetini kazanmışlardır²⁰⁹.

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Hürrem Sultan damadı Rüstem Paşa için, İstanbul'dan uzakta, Halep'te bulunan eşi Kanûni'ye mektuplar göndererek Paşa'yı koruyup gözetmesini istemiştir²¹⁰. Bir mektubunda şunu söylemektedir: “..bendenüz Rüstem Paşa bendenüzdür, nazarı şerifinizi üzerinden esirgemeyiniz, kimsenin sözüne uymayınız, şol cariyen Mihrimah'ın yüzü suyuna, aziz başınız için ben cariyen dahi hatırı için olsun.”²¹¹Hürrem Sultan'ın, Padişah'ın galeyana gelmesinden endişe ettiği için ve damadının canına kıyılabileceği düşüncesi ile böyle bir yola başvurduğu anlaşılmaktadır²¹².

1.5.DÖNEM ŞİİRİNDE RÜSTEM PAŞA ALGISI

Övgü ve yergi şiirlerinin örneklerine bolca rastlanan klasik edebiyatta toplum üzerinde etkili olan siyasi olaylar veya şahsiyetler hakkında da açık veya örtük eleştirel şiirlere

²⁰⁴ Altundağ, Turan, “Rüstem Paşa” s.801.

²⁰⁵ Zahit Atçıl, “Why Did Suleyman...”, s. 93.

²⁰⁶ Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Haz. Aysel Kurutluoğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975, s.36.

²⁰⁷ Zahit Atçıl, “Mihrimah Sultan'ın Evliliği...”, s.17.

²⁰⁸ Zahit Atçıl, “Mihrimah Sultan...”, s.17.

²⁰⁹ Emilio Sola, “Uyuyan Adamı Uyandırmak: İspanyol Haber Edebiyatında Süleyman'ın Son Yılları”, *Muhteşem Süleyman*, s.129.

²¹⁰ Çağatay Uluçay, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1959, s. 88.

²¹¹ Çağatay Uluçay, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Saka Matbaası, İstanbul 1950, s.43; Şerafettin Turan, *Taht Kavgaları*, s.33; *Kanuni'nin oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, s.36.

²¹² Çağatay Uluçay, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980, s. 39.

rastlanmaktadır. Rüstem Paşa özelinde de aynı durum söz konusudur. Osmanlı devlet insanları hamilik anlayışı mucibince aydın kesimi koruyup destekleme meylinde olmuşlardır. Genel manada bu tür geleneklere bağlı kalınsa da kimi devlet adamları “şuaranın ilim ehli olmadığı” düşüncesinden mütevellit bu geleneğe karşı çıkmışlardır²¹³.

Kaynaklarda Rüstem Paşa'nın şairlerden ve Türk denizcilerinden²¹⁴ hazzetmediği yönünde bilgilere rastlanılmaktadır²¹⁵. Hatta kimi şairler Paşa'nın ömür boyunca hiç gülmediği konusunda Paşa'yı eleştirmişlerdir²¹⁶. Şehzadenin öldürülmesine en büyük tepkiyi veren en cüretkar kişi olarak nam salan asker menşeli şair Yahya Bey Kanûnî Sultan Süleyman döneminin iki büyük sadrazamı İbrahim ve Rüstem Paşalar ile yakın dost olmuş²¹⁷, bu dostluk şaire Eyüp Vakfına müteveli olma²¹⁸ yolunu açmakla kalmamış, Şah Tahmasb ile yapılan II. İrakeyn Seferi'ne katılmış ve Rüstem Paşa ile de bu sefer günlerinde yakınlaşmış, şairin koruyucusu olarak yükselmesinde en büyük destekçisi Paşa olmuştur²¹⁹. 1548 yılında İran şahı Tahmasb ile kardeşi Elkas Mirza ihtilaf sonucunda Elkas Osmanlı İmparatorluğuna sığınmış ve İstanbul'da şerefine ziyafet verilmişti. Bu durumu fırsat bilen Yahya Bey Veziriazam Rüstem Paşa'nın lütfunu kazanmak adına Paşa'ya hemen bir kaside sunmuştur. Rüstem Paşa bu teveccühe karşılık olarak kaside sahibini Orhangazi, Bolayır, Kaplıca ve İstanbul'da bulunan Beyazıt vakıflarının tevliyetleri ile ödüllendirmiş ayrıca kendisine İstanbul'da önemli bir devlet memuriyeti olan Evkaf Mütevelliliği görevi verilmiştir²²⁰. Yahya Beyin Rüstem Paşa tarafından bu eşi görülmemiş ilgiye mazhar olması Rüstem Paşa tarafından sevilmediği belirtilen şair Hayali'nin yerine Yahya Beyi getirme düşüncesi olarak kaynaklar tarafından zikredilmiştir²²¹. Rüstem Paşa ve Yahya Beyin iletişimi ilelebet bu

²¹³ Sadettin Eğri, “Koca Sinan Paşa Hakkında Övgü ve Yergi İkilemi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, Sayı: 33, 2017, s. 598.

²¹⁴ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi VII*, s.48.

²¹⁵ Danişmend, *Kronoloji*, s.322; R.Ekrem Koçu, *Osmanlı Tarihi Panoraması*, Doğan Kitap, İstanbul 2003, ss.396-397.

²¹⁶ Hammer, *Muhteşem Süleyman ve Muhteşem Devri*, Kaldırım Yayınları, İstanbul 2011, s.170; Ayrıca bkz. Hammer- Lamartine, *Kanuni Çağının Ruhu*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.

²¹⁷ İ. Güven Kaya, “Taşlıcalı Yahya Bey'in Hammamiyeleri”, *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.11, Sayı: 27, Erzurum 2005, s. 230.

²¹⁸ Savaş Maraşlı, “16. Yüzyıl Osmanlı Kitap Sanatlarında Farklı Bir Uygulama: Şâh u Gedâ Mesnevisinin Çiçek Baskılı Kâğıtları”, *İnsan ve İnsan*, C.6, Sayı: 20, 2019, s.290.

²¹⁹ İ. Güven Kaya, “Figani'nin Ölümü ve Taşlıcalı Yahya Bey'in Bir Şiiri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, sayı 34, Erzurum 2007, s.55.

²²⁰ Sümeyye İ.Sinan, *Taşlıcalı Yahya Bey Divanındaki Soyut Kavramlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005, s.12.

²²¹ Mehmet Çavuşoğlu, *Yahya Bey ve Divanından Örnekler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.10.

güzellikte devam etmemiş, şehzade Mustafa'nın katli için yazdığı cesur eser²²² ile Paşa'nın nefretini kazanmıştır²²³.

Şehzade Mustafa'nın ölümü sadece yeniçerileri değil dönemin aydın ve şairlerini de derinden etkilemiştir. Bu konuda fikirlerini beyan etmekten çekinmeyen şairler mersiyeler ile ağıt yakmışlar, hicivler ile Padişah'ı, zevcesini ve damadını açık bir şekilde suçlamışlar²²⁴ ve taşlamaktan geri durmamışlardır. Yerli ve yabancı kaynaklarda çok fazla zikredilen Taşlıcalı Yahya Beyin mersiyesi²²⁵ bu hadiseye verilebilecek en çarpıcı örnektir.

Burada mersiyeden bazı beyitleri, büyük ölçüde Semra Güler'in çalışmasına atıfta bulunarak kısaca tahlil edeceğiz. Mersiyenin üçüncü beyti şu şekildedir;

*“Geçerler idi geçende o merd-i meydânı
Felek o cânibe döndürdi şâh-ı devrânı”*

Şair bu beyitte Şehzade hakkında dedikodu yapanların tezviratı yüzünden Padişah'ın bunlara inandığını, feleğin Padişah'ı bu yöne döndürdüğünü ifade ederken Şehzade'yi (merd-i meydan) kötöleyenleri açıkça yazmazsa da Rüstem Paşa ve Hürrem'i kastettiği bellidir.

Mersiyenin dördüncü beyti şöyledir:

*“Yalancının kuru bühtânı bugz-ı pinhânı
Akıtdı yaşumuzu yakdı nâr-ı hicrânı”*

Yahya Bey'in bu dizelerde yalancı ve aşağıdaki beyitte de fesat eden şeytan olarak Rüstem Paşa'yı işaret ettiği ileri sürülmektedir.²²⁶

*“ O can-ı ademiyanoldı hak ile yeksan
Diri kal ne revadır fesad iden şeytan”*

Yahya Bey mersiyenin 4. bendinde herkesi matem içinde gözyaşlarına boğan Şehzadenin ölümüne sebep olan Rüstem Paşa'nın suçunu kabullenip canının alınması gerektiğini

²²² Amil Çelebioğlu, “Turkish Literature of the Period of Sultan Süleyman the Magnificent”, *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent II.*, TTT, Ankara 1988, s.114.

²²³ Cornel H. Fleischer, *Tarihçi Mustafa Âli Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.64.

²²⁴ Feridun Emecen, “Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti”, *Türkler Ansiklopedisi*, s.516.

²²⁵ Mehmed Çavuşoğlu, “Şehzade Mustafa Mersiyeleri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. M. Tayyip Gökbilgin Hatırası Sayısı, İstanbul 1982, s.643.

²²⁶ Semra Güler, *Şehzade Mustafa'nın Hayatı*, s.47; U.Nagehan Eke, “Şehzade Mustafa Mersiyesinin Metaforik açıdan İncelenmesi”, *Söylem Filoloji Dergisi*, C. 2, Sayı: 2, 2017, s.228.

Padişah'a duyurarak adeta padişahı kıskırtmayı planlamaktadır²²⁷. Şehzade'nin katledildiği sahneyi dile getirirken olayın failinin yanında kıskırtıcı olarak Rüstem Paşa'ya işaret edilmektedir²²⁸.

“*Getirdi arkasını yere Zal-i devr-i zaman*
Vücutuna sitem-i Rüstem ile irdi ziyan”

Birinci mısra Şehzade Mustafa'yı kemendi ile boğan Zal Mahmud'u tarif ederken ikinci mısra ise Rüstem Paşa'nın ihanetini belirtmiştir²²⁹. “*Sitem-i Rüstem*” tamlaması ile şehzadenin katledilmesinin Paşa'nın düşmanlığından ötürü meydana geldiği belirtilmiştir²³⁰.

Şairin 5. Bend/ 25. Beytinde bir kaç fesatçı sözü ile kastettiği Şehzade adına Safevi şahına sahte name gönderen Rüstem Paşa, zevcesi ve kayınvalidesidir²³¹.

“*Bir iki egri fesâd ehli nitekim şemşîr*
Bir iki nâme-i tezvîri kıldı katline tîr”

Yeniçerilerin şehzadenin ölümü sonucunda hiddetli tepki vermesinde Taşlıcalı Yahya'nın eserinin etkisinin çok fazla olduğunu, adeta askeri galeyana getirdiğini savunan görüşlerde mevcuttur²³².

Mersiye yazarı Yahya bey ile bizzat görüşen tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli, korkmadan eseri meydana nasıl getirdiğini merak etmiş, sultan ve ikinci bir defa veziriazamlık görevine geleceği herkesçe bilinen Rüstem Paşa tarafından ne gelirse gelsin diyerek gözünü kararttığı yönünde bir yanıt almıştır²³³.

Yahya beyin mersiyesinin intikamını almak isteyen Rüstem Paşa ikinci kez sadaret koltuğuna oturduğu vakit yaptığı ilk işlerinden biri, Padişah'tan mersiye sahibinin canını almak için izin istemek olmuştur. Rüstem Paşa'yı intikam almaya iten kişi olarak ise Yahya bey ile arası iyi

²²⁷ Semra Güler, a.g.m., s.52.

²²⁸ Nagehan U.Eke, “Şehzade Mustafa Mersiyesinin Metaforik açıdan İncelenmesi”, *Söylem Filoloji Dergisi*, C. 2, Sayı: 2, 2017, s.228.

²²⁹ Ayşe Özakbaşı, “Hürrem Sultan”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 36, İstanbul 2000, s.366.

²³⁰ Gencay Zavotçu, “Bir Ölümün Yankıları”, s.73.

²³¹ Semra Güler, *Şehzade Mustafa'nın Hayatı*, s. 54.

²³² Çağatay Uluçay, “Mustafa Sultan”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1979, ss. 690-691.

²³³ Mustafa İsen, *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994, s.287.

olmayan şair Hayali Bey gösterilmiştir²³⁴. Padişah'tan olumlu yanıt alamayınca şairi huzuruna çağırarak adeta kılı kırk yararcasına sorguya çekmiş, açığını bulmak için fırsat kollamıştır. Şair kendisini her konuda aklayacak akıllıca yanıtlarla Paşa'nın bu çabasını boşa çıkarmıştır. Öfkesini dindiremeyen Rüstem Paşa, şairin elinde bulunan Beyazıt tevliyetini almakla kalmamış, İstanbul'dan çok uzaklara İzvornik Sancağına sürdürmüştür.²³⁵

Yahya Bey Rüstem Paşa'nın 1561 yılında vefat haberini alır almaz Paşa'yı taşlamaktan geri durmamıştır.

“ Haber-i mevti melül itdi beni hayli zaman

Korkar idüm ki bu şadi haberi ola yalan”

Bugünkü Türkçe ile *“Rüstem'in ölüm haberi beni bir hayli zaman kederlendirdi. Bu mutluluk haberi yalan olabilir mi diye endişe ediyordum”* şeklinde ifade edebileceğimiz bu beyitte , yıllardır memleket hasreti çeken şair, kinayeli bir üslupla adeta son kez öcünü almıştır²³⁶. Kanûnî, Yahya Bey'e kin tutmamış, Rüstem Paşa'nın ölümünden sonra zengin bir emekli aylığı bağlamıştır²³⁷.

Yahya Bey ve Rüstem Paşa hakkında zikredilmesi gereken en ilginç konu Paşa'nın vefatından sonra yazmış olduğu mersiyesidir. Şairin Rüstem Paşa'nın vefat haberine sevindiği, gerçeklik payının doğru olup olmadığını teyit ettiği ve öldüğü doğrulandığında alanında tek olan bir mersiye yazdığı belirtilmektedir²³⁸. Bu konu Rüstem Paşa'nın vefatı bölümünde ele alınacaktır.

Yahya Bey'in mersiyesi kadar cüretkar başka bir feryat ise Sami Bey'in mersiyesidir²³⁹. Şair Sami de Padişah'a hücum etmekten çekinmeyerek Rüstem Paşa'yı ve Padişah'ı ağır bir dille eleştirmiştir²⁴⁰. Mersiyesinin ikinci bendinde iddialı cümleler adeta Rüstem Paşa'yı ve kayınvalidesini hedef gösterirken Padişah'a sitem etmektedir ve ona hitaben yazılan mısralarda (*“Buna kim oldu sebab yok mı Şehâ' hiç haberün”; “Öldürün anı didün virmeñ aña bir dem aman”; Âl ile kıydun aña kanı hakikat bu mıdur/ Kavl-i düşmân saña kâr itdi*

²³⁴ Gencay Zavotçu, “ Bir Ölümün Yankıları ve Yahya Bey Mersiyesi”, s.73.

²³⁵ Mehmet Çavuşoğlu, “Yahya Bey Divanındaki Örnekler”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.12.

²³⁶ A. Atilla Şentürk, *Yahya Beğın Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanuni Hicviyesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009, s.97.

²³⁷ Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, s.195.

²³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun Ali Tökel, “Ölüme Sevinen Mersiye:Yahya Bey'in Rüstem Paşa Mersiyesi”, Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 2004, s.69.

²³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Münecçimbaşı, *Münecçimbaşı Tarihi II*, s.605-606; Zuhuri Danışman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi VII*, s.60-61.

²⁴⁰ Turan, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s.51.

meveddet bu midur”) mealen “Sana oğlunu katlettiirmek için bir yığın yalan dolan düzdüler. Onun masumiyetini yalancılardan niyetini hala anlamadın mı? Onları niçin cezalandırmıyorsun?²⁴¹” demektir.

16. yüzyılda yaşamış bir kadın şair olan Nisayi de şehzade Mustafa’ya mersiye yazan yazarlardan biridir. Hürrem Sultan için Rus Cadısı sıfatını kullanırken şehzadenin ölümünün hile ile olduğunu ileri sürüp ve ölüme dahli olan Rüstem Paşa’yı suçlamaktadır.²⁴²

16. yüzyıl şairlerinden Zaifi’nin araştırmalarda Rüstem Paşa’ya mektup²⁴³ yazdığına dair bilgiler bulunmaktadır. Zaifi’nin Münşeat’ında olduğu belirtilen bu mektubun muhtevası ve Şehzade Mustafa olayı ile ilgisi olup olmadığı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık²⁴⁴.

Şehzade Mustafa’nın ölümü için yazılan edebi eserler yalnızca şiirler ile sınırlı değildir. Şiirlerin yanı sıra tiyatrolar²⁴⁵, tregyadalar ve bu eserlerin kitap haline getirilmesi de söz konusudur. İtalyan bir yazar tarafından sahnelenen “II. Solimono” isimli tiyatro oyununda Rüstem Paşa ile kayınvalidesinin entrikalarını içeren replikler mevcuttur²⁴⁶. Bu elim hadise Türk halkını etkilediği kadar Osmanlı Devleti’nin Hıristiyan tebaasını da etkilemiş, gayrimüslimlerin ikametiyle konuşlandığı Pera (Beyoğlu) bölgesinde de Rüstem Paşa aleyhinde görüşler etkili olmuştur.

1.6.RÜSTEM PAŞA’NIN İKİNCİ SADARETİ

Kanûnî Sultan Süleyman Veziriazamı Ahmed Paşa’yı da 13 zilkade²⁴⁷ 962 /29 eylül 1555²⁴⁸ tarihinde idam ettirmiş ve akabinde Rüstem Paşa yeniden sadarete getirilmiştir²⁴⁹.

²⁴¹ Mehmet Çavuşoğlu, “Şehzade Mustafa Mersiyeleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1982, C.12, s.649-650.

²⁴² Mehmet Çavuşoğlu, “16.Yüzyılda Yaşamış Bir Kadın Şair Nisayi” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul 1978, s.407.

²⁴³ İ. Güven Kaya, “Eski Türk Edebiyatında Manzum Mektup Türü ve Pare Pare Ahmet Çelebi ile Lami arasındaki Manzum Mektuplaşma”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.14, Sayı: 32, Erzurum 2007, s.115-117.

²⁴⁴ Ayrıca bkz. Vildan S.Coşkun,“Zaifi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*,C.44, İstanbul 2013, ss.103-104.

²⁴⁵ Mustafa Özcan, “Hürrem Sultan’ı Anlatan Oyunlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,1992, ss.11-23.

²⁴⁶ Semra Güler, *Şehzade Mustafa’nın Hayatı*, s.65.; Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Özcan, “Hürrem Sultan’ı Anlatan Oyunlar”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, 1992, s.11-24.

²⁴⁷ Tarih 17 Zilkade/28 Eylül verilmiştir. Bkz Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*,s.113.

Bu durum Matrakçı Nasuh tarafından Ahmed Paşa'nın bazı aykırı faaliyetleriyle ilişkilendirilmiştir. “...*Vezir-i a'zam Ahmed Paşa'dan ba'zı muhalif nesne sadır olunmağın katl olunup Rüstem Paşa yine vezir-i a'zam oldu...*”²⁵⁰

Bu idamın sebebi, durumu Rüstem Paşa'nın lehine çevirmek için yapıldığına dair görüşler mevcuttur²⁵¹. Kaynaklarda ölümü bir yana görevden alınmasını gerektirecek bir durum yok iken Hürrem Sultan'ın damadını sadrazam yapmak için Ahmed Paşa'nın suçsuz günahsız bir şekilde öldürülmesine sebep olduğu yönünde bilgiler bulunmaktadır²⁵². Ahmed Paşa'nın “bila günah” olarak öldürülmesinin sebebi, Tarihçi Mustafa Âli tarafından Rüstem Paşa'nın “mekr-i zenan”²⁵³ yollarla tekrar sadaret makamına getirilmesi olarak ifade edilmiştir²⁵⁴. Katip Çelebi ise “*azletmem deyü yemin etmişti, filvaki katlettiler*” diyerek öldürülen Paşa'nın azledilmemek şartıyla sadarete getirilmesine rağmen öldürüldüğünü belirtmiştir²⁵⁵.

Rüstem Paşa'yı suçlayan yazarlar dışında onu haklı bulan Celâlzâde Mustafa Çelebi, idam edilen Ahmed Paşa'nın görevlerini layıkıyla yerine getirmediği için öldürüldüğünü belirtmiş ve Rüstem Paşa'nın ikinci kez sadrazamlık görevine gelmesini haklı kılacak güzel özelliklerini tek tek sıralamıştır²⁵⁶.

Rakibini idam ettirip bertaraf eden²⁵⁷ Rüstem Paşa ikinci sadreti sırasında denizlerde de üstün başarılar gerçekleştirmiş olup Kaptan-ı Derya Piyale Paşa yönetimindeki donanma Mayıs 1560 yılında Cerbe Deniz Harbi'nde galip gelmiştir²⁵⁸. Ayrıca Paşa yeniçerileri sert bir

²⁴⁸ Tarih ı Teşrin I. 1555 verilmiştir. Bkz. Altundağ, Turan, “Rüstem Paşa”, s.801. Tarih 29.5.1555 verilmiştir bkz. Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, s.248.

²⁴⁹ Danişmend, *Kronoloji*, s.298; Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, s.113; Feridun Emecen, “Kara Ahmed Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul, 2001, ss.357-358; Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühül Ahbar*, s. 337a.

²⁵⁰ Matrakçı Nasuh, *Tarihi Al-i Osman*, s.471.

²⁵¹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoneix Yayınevi, Ankara 2007, s.80.

²⁵² “*bazı sahte keyfiyet, yalanların boynuna asılması isnadı ile biçare padişah hazretlerinin hışmına uğradı, vezaret mührü Rüstem Paşa'ya tevcih kılındı. Velhasıl Rüstem Paşa'nın sadarete getirilmesi hususu padişah hazretlerinin zevcesinin fikri olup*”....” Bkz. Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzade Tarihi II*, Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.247.

²⁵³ “*Bu elim hadisenin baş müsebbibi addedilen paşa hakkında “mekr-i Rüstem” (960) tarihi düşünülmüştür*” Ayrıntılı bilgi için bkz. İ. Aydın Yüksel, “Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları”, s.220.

²⁵⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühül Ahbar*, s.360a-b; Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987, s.87.

²⁵⁵ Ziya Nur Aksun, *Cihan Padişahı*, s.162.

²⁵⁶ Celâlzâde Mustafa Çelebi, *Kanuni'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ Kanuni Sultan Süleyman, Tabakatü'l Memalik ve Derecatü'l-Mesalik*, Netlendirerek Haz. Ayhan Yılmaz, Kariyer Yayınevi, İstanbul 2011, s.347-348.

²⁵⁷ Semavi Eyice, “Bir Ressamın Gözü ile Kanuni Sultan Süleyman”, *Kanuni Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970, s.166.

²⁵⁸ Afyoncu, “Rüstem Paşa”, s.289.

yönetim şekli ile kontrol altına alarak kendi yakını sayılan bir yeniçeri ağası²⁵⁹ eliyle idare etmiştir. Ancak askerler yeniçeri ağasından son derece mustarip olmuş ve Padişah'a ve Paşa'ya hakaret ve tehdit içeren çeşitli mektuplar göndermişlerdir²⁶⁰.

1.6.1. Şehzadeler Bayezid ve Selim Çekişmesinde Rüstem Paşa

Şehzade Mustafa, babası Kanûnî Sultan Süleyman'ın iradesi ile ortadan kaldırılmıştı. Padişah'tan sonra tahta gelecek adayın kim olacağı durumu vardır ki, Hürrem Sultan'dan doğma iki erkek evlat Selim ve Bayezid'den hangisinin tahta geçeceği konusu belirsizdi. Tarihçi Mustafa Âli ve Danişmend, Hürrem, Mihrimah Sultan ve Rüstem Paşa ittifakının Bayezid²⁶¹ lehinde olduğunu ileri sürerken Osmanlı Devleti'ni ziyaret eden iki farklı balyos görüşü ise Hürrem ve damadı Rüstem Paşa'nın, Şehzade Selim'in tarafında olduğunu ileri sürmüştür.²⁶² Yine çağdaş Venedik balyoslarının verdiği bilgilere göre Padişah tarafsız konumda idi.²⁶³

“Rüstem ile evli olan kızı da Hürrem Sultan’ dan. İki kadın, sultana ne isterlerse yaptırabiliyor. Veziriazam Rüstem’in, sultanın gözündeki saygınlığının da bu yüzden olduğu söyleniyor. Sultan bu kadını çok sevdiği için, ondan olan çocuklarını da çok sevdiği düşünülüyor mantıklı olarak. Sultan, İran’a gittiğinde, Hürrem’den olan ilk oğlu Selim’i, Edirne’nin ve Rumeli’nin idaresinde bıraktı. Şehzâde Selim 26 yaşlarında. Eğlence düşkün. Sarhoş biri olmakla ün salmış. Pek akıllı olmadığı da söylenir. Kız kardeşinin kocası Rüstem tarafından çok tutuluyor. Rüstem onu tahta oturtmak için elinden geleni yapıyor. Buna yardım edeceğini düşündüğü herkesi de devlet idaresinde görevlere getirmekle işe başlamış. Bu kişileri de kendisi idare ediyor. Şimdilerde bütün gücünü bu olaya vermiş. Sultan Selim, Manisa (Megresia) Sancakbeyi. İstanbul’ a yakın, deniz üzerinde bir yer. Diğeri, yani ikinci oğlunun adı ise Sultan Bâyezid. Bâyezid de Kütahya Sancakbeyi”²⁶⁴

²⁵⁹ Gökbilgin, “Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C.8, Sayı: 11-12, Eylül 1955, ss.11-50.

²⁶⁰ Mektuplar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İ.H. Uzunçarşılı, “Şehzade Mustafa’nın Ölümünde Medhali Olan Vezir-i Azam Rüstem Paşa’nın İkinci Sadaretinde Yeniçerilerin Ağalarından Şikayeti Havi Kanuni Sultan Süleyman ile Rüstem Paşa’ya Pek Ahır Mektuplar, *Belleten*, C.XXXI, Sayı:122, Nisan 1967, ss.191-200; Uzunçarşılı, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler- Seçme Makaleler 2*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.

²⁶¹ Mustafa Âli, *a.g.e.*, s.340b-349b; Danişmend, *Kronoloji*,s.309.

²⁶² Şerafettin Turan,*Kanuni’nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1961, s.18.

²⁶³ Şerafettin Turan, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011, s.28.

²⁶⁴ Afyoncu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Pargalı İbrahim Paşa*, Çev. Pınar Gökpar, Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s.143.

İki şehzadenin taht için verdiği mücadelede Rüstem Paşa, kimi araştırmacılara göre, şehzade Mustafa hadisesinde edindiği tecrübe neticesinde tekrar görevindeki pozisyonundan²⁶⁵ ve hatta canından olmamak için tarafsız olmayı seçmiştir²⁶⁶. Kimi çalışmalarda ise Selim ve Bayezid savaşında fitili ateşleyen kişi Rüstem Paşa olarak gösterilmiştir²⁶⁷. Bu hususta dahli olduğu belirtilen diğer bir kişi²⁶⁸ de vaktiyle Bayezid'in hizmetinde olan Lala Mustafa Paşa'dır²⁶⁹. Ancak genel görüş Lala'nın tüm hilelerini anlamasına rağmen²⁷⁰ Rüstem Paşa'nın olaya karışmadığı²⁷¹ ve bu meselede tek eyleminin Lala Mustafa Paşa'yı Şehzade Selim'in hizmetine Saruhan'a gönderdiği yönünde olmuştur²⁷². Lala Mustafa Paşa'yı, evvelden araları bozuk olan Rüstem Paşa'nın kasten Selim'in maiyetine tayin ettirmiştir. Daha önce Bayezid'in hizmetinde bulunan Lala'nın, Manisa'ya giderken Kütahya'da Bayezid'a da uğradığı ama Selim'in yanına gidince de onun itimadını kazanmak için Bayezid'a, Selim'in de tasvibiyle Selim aleyhinde mektuplar yazmıştır. Daha sonra hakaretamiz bir mektup yazdirmiş, bu da Kanûnî'nine geçince Bayezid'ı azarlayıp sancağını değiştirmesine yol açmıştır²⁷³. Şehzade Bayezid'in Katarsarayı (Çorum)'dan²⁷⁴ Rüstem Paşaya, babasına iletmesi için²⁷⁵ tekrar tekrar gönderdiği mektupları²⁷⁶ bile Padişah'a iletirken asla duygularını katmayarak olduğu gibi aktarmıştır. Bayezid'in kendisini müdafaa edebilecek en güçlü kişi olan Rüstem Paşa'ya gönderdiği mektuplara²⁷⁷ karşılık olarak Paşa²⁷⁸ Bayezid'e nasihatlerinde her daim söylediği tek şey Padişah babasına karşı saygılı ve ölçülü olmasını temenni etmesi olmuştur²⁷⁹. Kaynaklarda Sultan Süleyman'ın Rüstem Paşa'ya oğulları

²⁶⁵ Henk Boom, *Büyük Türk Muhteşem Süleyman'ın İzinden 1494-1566*, Çev. Lon Mutlu Briet, Gül Özlen, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s.86.

²⁶⁶ Uluçay, *Taht Uğruna Baş Veren Sultanlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1961, s.78; Yaşar Yücel, Ali Sevim, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s.206.

²⁶⁷ Andre Clot, *Muhteşem Yüzyılın Muhteşem Süleyman'ı Osmanlı'nın Altın Çağı*, Çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2011, s.297.

²⁶⁸ *Manisalı Padişahlar*, Manisa Valiliği Yayını, Manisa 1999, s.173.

²⁶⁹ Solakzade, *Solak-zâde Tarihi II*, s.265; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi II*, s.583; Rüstem Paşa imrohorluğuna kadar yükselen Lala'yı 2. Sadaretinde Çaşnigirbaşı vazifesine düşürmüş Safed Sancakbeyliğine gönderip İstanbul'dan uzaklaştırmış akabinde Selim'e lala olarak atamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, s.48.

²⁷⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.396.

²⁷¹ Yaşar Yücel -Ali Sevim, *Türkiye Tarihi 2*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990, s.300.

²⁷² Turan, "Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar", *Bellekten*, C.XXXI, Sayı: 124, 1967, s.553.

²⁷³ Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi*, C.II, ss.1115-1117.

²⁷⁴ Şerafettin Turan, *Şehzade Bayezid Vakası*, s.67.

²⁷⁵ Cahit Öztelli, "Şehzade Bayezid'in Babası Kanuni'ye İran'dan Gönderdiği Son Mektup", *Türk Tarih Kurumu VIII. Kurultayına Bildiri Olarak Sunuldu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976, ss.3-4.

²⁷⁶ Rüstem Paşa ve Şehzade Bayezid mektuplaşmaları ayrıntılı bilgi için bkz. Şerafettin Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1961, ss. 199-205.

²⁷⁷ Remzi Kılıç, *Kanuni Devri Osmanlı İran Münasebetleri 1520-1566*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006, s.383.

²⁷⁸ Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, s.67.

²⁷⁹ Turan, *Taht Kavgaları...*, s.124-125.

arasındaki olaya karışmaması emrini verdiği zikredilmektedir²⁸⁰. Rüstem Paşa'nın ihtiyatlı hareket etmesinde halen şehzade Mustafa'nın katili olarak bilinmekte olması etkili olmuştur²⁸¹. Şehzadeler savaşını kaybeden Bayezid maiyetinde 10 bini aşkın asker ve oğullarıyla birlikte Safevilere sığınmış(1559),²⁸² bir müddet ŞahTahmasb tarafından misafir edildikten sonra Kanûnî'ningirişimleri ve Şehzade ile Şah'ın arasının bozulması üzerine hapsedilmiş ve uzun müzakereler sonucu Osmanlı Devletinin gönderdiği temsilcilere teslim edilerek 1562 yılı Temmuz ayında boğdurulmuştur²⁸³. Ancak H.26 Şevval 968²⁸⁴/12 Temmuz²⁸⁵1561 tarihinde, yani Bayezid'in katlinden bir yıl önce vefat eden Rüstem Paşa'nın ömrü bu olayları görmeye vefa etmemiştir²⁸⁶. Bayezid'in ölümüne Mihrimah Sultan öylesine sonsuz bir kederle üzülmüştür ki bir yıl önce vefat eden eşi Rüstem Paşa'dan bile daha fazla elem duyduğu rivayet edilmektedir²⁸⁷.

Şehzade Bayezid'in katliyle ilgili nakledilen çeşitli rivayetler ve hikayeler vardır. Bir hikayeye göre Kanûnî ile Rüstem Paşa Bayezid'in türbesinin yanından geçmektedirler. O esnada Sultan Süleyman oğlunun mezarına doğru "asi, hükümdar olur musun, yoksa ölür müsün?" dediğinde mezardan siyah bir sis yükselmiştir. O esnada at üstünde olan Padişah, atın ürkmesiyle yere düşer. Bu hadiseden sonra Padişah gut hastalığına yakalanır, Paşa'nın ise yüzü 70 gün boyunca kapkara kesilir. 70 günün sonunda Paşa'nın derisi soyularak eski haline döner. Bayezid'den önce ölen Rüstem Paşa'nın böyle bir hikayede Padişah ile birlikte ilahi bir cezaya çarptırılmış gösterilmesi halk vicdanında onun da sorumlu olduğunun bir göstergesi sayılabilir veya Şehzade Mustafa olayındaki rolünün bu hadiseye de teşmil edilmesi şeklinde yorumlanabilir²⁸⁸.

²⁸⁰ Solakzade Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solak-zâde Tarihi*, C.II, Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.266.

²⁸¹ Mustafa Nuri Paşa, *Netayiz ül- Vukuat...*, s.104;Turan, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, s.50.

²⁸² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyon Dizini*, Haz.S.A.Kahraman, Y.Dağlı, 3.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999, s.126-127.

²⁸³ Şerafettin Turan, "Şehzade Bayezid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul 1992,s.230-231.

²⁸⁴ Solakzade, *Solak-zâde Tarihi II*, s.288; Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi II*, s.584.

²⁸⁵ Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*,s.130.

²⁸⁶ Erhan Afyoncu, "Rüstem Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, s.358.

²⁸⁷ Zahit Atçıl, "Mihrimah Sultan'ın Evliliği", s.20.

²⁸⁸ *Süleyman the Second and His Time*,s.16; İvan Alduk,"Rustem-Paşa i Mihrimah",s.64.

1.7.RÜSTEM PAŞA’NIN ÖLÜMÜ ve TEREKESİ

XVI. yüzyıl boyunca sadaret makamında en uzun süre kalan Vezir-i azam Rüstem Paşa veziriazamlığa ilk olarak ²⁸⁹ H.13 Ramazan 951 / M. 28 Teşrinisani (Kasım) 1544 günü getirilmiş²⁹⁰ olup H.27 Şevval 960 / M. 6 Ekim 1553 tarihindeki azline kadar 8 yıl 10 ay 8 gün bu makamda kalmıştır. Yaklaşık iki yıllık bir süreden sonra ikinci kez 13 Zilkade H.962/ M.29 Eylül 1555 tarihinde ikinci kez sadaret makamına gelmiş ve bu ikinci dönemi vefat tarihi olan H. 26 Şevval 968/ M.10 Temmuz 1561 tarihine kadar 5 yıl 9 ay 11 gün sürmüştür. Rüstem Paşa’nın her iki sadaretindeki toplam görev süresi 14 yıl 7 ay 19 gün olup iki sadaret arasındaki mazul olduğu dönemde ise 1 yıl 11 ay 23 gün görevinden ayrı kalmıştır²⁹¹.

Rüstem Paşa H. 26 Şevval 968²⁹²/10 Temmuz 1561²⁹³ yılında ishal²⁹⁴ ya da istiska²⁹⁵(vücutta su toplanması, ödem) illetinden dolayı vefat etmiştir²⁹⁶. Bazı araştırmalarda Venedik elçisinden nakledilerek 9 Temmuz öğle vakti 12.00 sularında öldüğü ifade edilirken²⁹⁷ kimi kaynaklarda bu tarih 12 Temmuz olarak zikredilmiştir: “*sene-i mezkur şevvali yigirmi sekizinde Rüstem Paşa fevt olup yeni Sultan Muhammed Camii’nde defn eylediler...*”²⁹⁸. Kimi araştırmalarda vefat tarihi 1562 olarak verilmiştir²⁹⁹.

Hadikat’ül Cevami³⁰⁰ ve Tarih-i Ata isimli eserlerde Paşa’nın Padişah tarafından katledilerek öldürüldüğü yazılmıştır³⁰¹. Türbesi İstanbul’da Şehzadebaşı’nda³⁰² Şehzade Camii

²⁸⁹ 13.09.951-27.10.960/28.11.1544-6.10.1553 9yıl ve 13.11.962-26.10968/29.9.1555-10.7.1561 6yıl bkz. “Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi”,T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:42, 2.Baskı, İstanbul 2000, s.489.

²⁹⁰ Rüstem Paşa’nın ilk sadareti arşiv kayıtlarında 25 Ramazan 951/ 10 Aralık 1544 olarak gösterilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hacı Ahmet Aslantürk, *Rüstem Paşa*, s.21.

²⁹¹ İsmail Hamdi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. 2, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948, s.321; Hazerfan Hüseyin Efendi, *Telhisü’l Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman*, Haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.187.

²⁹² Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani Osmanlı Ünlüleri*, C.5, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.1402.

²⁹³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, s.1402; Koçu Reşad Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, Ana Yayınevi, İstanbul 1981, s.140.

²⁹⁴ İran’a kaçan Bayezid’i kurtaramadığı için üzüntüsünden öldüğü bkz. Danişmend, *Kronoloji*,s.322.

²⁹⁵ Danişmend, *Kronoloji*, s.322; Busbecq, *Türkiye’yi Böyle Gördüm*, Haz. Aysel Kurutluoğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975, s.167.

²⁹⁶ Rüstem Paşa’nın sehven idam edildiği bilgisi verilmiştir. Bkz. Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion Konstantinopolis, İstanbul*, Çev. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004,s.251.

²⁹⁷ H.Ahmet Aslantürk, *Rüstem Paşa*, s.22.

²⁹⁸ Matrakçı Nasuh, *Tarihi Al-i Osman*, s.485. Ayrıca bkz. Afyoncu, “Rüstem Paşa”, s.289; Altundağ, Turan, “Rüstem Paşa”, s.801.

²⁹⁹ Cahide Baysal, “XVI. Yüzyılda Vezir-i Azamlar...”, s.141.

³⁰⁰ Altundağ, Turan, “Rüstem Paşa”, s.801.

³⁰¹ Albdülgani Fahri Bulduk, *Diyarbakir Valileri*, Haz.Eyüp Tanrıverdi, Ahmet Taşgın, Medrese Yayınları, İstanbul 2007,ss.19-20; Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi*, Çev. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004,s.251.

bahçesindeki hazirede, Sultan Süleyman'ın oğlu Mehmed anısına yapılmış olan külliyeinin içinde onun türbesinin yanında³⁰³ bulunmaktadır. Müneccimbaşı Rüstem Paşa'nın, padişahların dahi sahip olamayacağı kadar çok mal bıraktığını ifade etmiştir³⁰⁴. Osmanlı sadrazamları arasında Rüstem Paşa'nın çevresi tarafından çok konuşulan³⁰⁵ devasa serveti³⁰⁶ itibarıyla birinci tabakada olduğu ortaya çıkmıştır³⁰⁷. Bu servet miktarı hasebiyle devrin ünlü tarihçilerinin ve batılı elçi ve gözlemcilerin dikkatini çekmiştir. Bazıları Paşa'dan geriye kalan terekeyi listeler halinde sıralamışlardır. Gelibolulu Mustafa Âli Paşa'nın terekesini şöyle tasvir etmiştir:

“[Rüstem Paşa'nın] vefâtı hâlinde bin yedi yüz müşterâ kulu ve iki bin dokuz yüz re's gazâ niyyetine bağlanmış atları ve bin yüz altı mehâr develeri ki katâr hesâbına yüz seksen üç katârdan ziyâdece olur ve seksen bin dülbend ve yedi kerre yüz bin ve seksen bin hasene ve beş bin dikilmiş kaftan ve hil'at ve câme ve bin yüz altın üsküf ve iki yüz dokuz demed ve iki bin kıt'a cebe ve cevşen ve altı yüz gümüş eyer ve beş yüz murassa' altın eyer ve bin beş yüz gümüşlü toğulğa ve yüz otuz çift altın üzengi ve yedi yüz altmış murassa' kılıç ve bin mikdârı gümüşlü şişi ve otuz iki tane zî-kıymet cevâhir çıkıp muhammenleri yüz on iki yük akçe tutdular. Bunlardan gayri nakid akçe ve külçe ve sebîke hâm gümüş makûlesi bin yüke mahsûb olmuştur. Ve yine Rumili'nde ve Anadolu'da sekiz yüz on beş mahalde ma'mûre çiftliği bulundu. Bunlardan mâ'adâ dört yüz yetmiş altı göz su değirmeni dahi hesâb olundu. Bisât kısmı ve sâir tuhaf ve tefârîka bahâ tutulmadı. Ve merhûmun tilâvet-i Kur'âniyyede tevaggülü ve hüsn-i hattı olan mesâhif-i şerîfeye râğbeti küllî olmağın sekiz bin cild Mushaf-ı şerîfi bulundu ki yüz otuz mücelledi murassa' ve beş bin cildten ziyâde kütüb-i mütenevvi'ası dahi bulunup bu tafsil vezîr-i celil Mehmed Paşa-yı tavîl cönkünden Kıbrıs Beylerbeyisi iken vefât eden Sinan Paşa mecmû'asına nakl olunmuşdu. Mü'ellif-i kesîrû't-taksîr dahi ondan tahrîr edip yazmışdı.³⁰⁸”

³⁰² Tasarımı Mimar Sinan'a ait türbeye gömülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Tarkan Okçuoğlu, “Rüstem Paşa Türbesi”, Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, C.6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul 1994, ss.376-377.

³⁰³ Leslie Peirce, *Harem-i Hümayun*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s.97.

³⁰⁴ Müneccimbaşı, *Müneccimbaşı Tarihi II*, s.594.

³⁰⁵ Ignace Dalle, *Türkler Arasında bir Avrupalı Auger Ghiselin de Busbecq 1521-1591*, Fransızca çev. Reşat Uzman, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s.113.

³⁰⁶ Rüstem Paşa'nın nakit, mücevher, 6 milyon altın değerindeki tüm varlığından oluşan senede 200 bin duka getirisi bulunan mal varlığı bulunmaktadır. Bkz. Emilio Sola, “Uyuyan Adamı Uyandırmak: İspanyol Haber Edebiyatında Süleyman'ın Son Yılları”, *Muhteşem Süleyman*, Ed. Özlem Kumrular, Timaş Yayınları, İstanbul 2017, s.144.

³⁰⁷ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948, s.166; Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2000, s.156.

³⁰⁸ Mustafa Âli, *Kühül Ahbar*, s.341b.

Peçevî tarihinde³⁰⁹ Rüstem Paşa muhallefâtı olarak verilmiş tablo şu şekildedir:

Güzel yazı ile Mushaf sayı: 8000

Değerli taşlarla bezenmiş ciltli Mushaf sayı: 130

Türlü kitaplar sayı: 5000

Memlük köle er: 170

Atlar baş : 2900

Deve baş : 1160

Tülbent sayı: 80000

Sağlam para sayı: 780000

Türlü kaftan sayı: 5000

Altın üsküfe sayı: 1100

Keçe yük sayı: 290

Cebe zırh sayı: 2000

Gümüş eğer sayı: 600

Altın kakmalı tolga sayı: 1500

Gümüş özengi çift 130

Altın kakmalı kılıçkabze 860

Altın kakmalı tolga sayı: 1500

Altın topuz (soğancık) sayı: 100

Değerli mücevher dane 30

Elastarı sayı: 476

Anadolu ve Rumeli'de çiftlik sayı: 1000

Nakit –külçe- altın- ham altın para 1000 yük

Aşağı yukarı kıymetlerin toplam değeri 11.300.000 olup türlü halı kilim ufak tefek eşyası ile daha başka hediye kap kacak gibi şeylerin hesabı tutulmamıştır.³¹⁰

³⁰⁹ “Peçevî bu cetveli Mustafa Âli'nin Künhül Ahbar'ından vermektedir, Ali'de Kıbrıs'ta vefat eden Sinan Paşa'nın mecmuasından aldığı, Sinan Paşa'nında Uzun Mehmed Paşa cenginde tesvid ettiğini söylemektedir”. Ayrıntılı bilgi için bkz. İ.Aydın Yüksel, “Sadrazam Rüstem Paşa'nın Vakıfları”, s.222.

Tüm bunlara ilaveten 120 katır yükü mücevherat, 2milyon düka altın, üzerinde özel taşlar bulunan 700 kılıç ve ayrıca 1000 gümüş mızrak, 1000 yük külçe gümüş, vefatıyla 1.078.000 altın miktarı nakit olduğu belirtilmiştir³¹¹.

Yapılan araştırmalarda Rüstem Paşa'nın muhalledatını; ticari işletmeler, köle ve hayvanlar, nakit paralar, giyecek ve savaş aleti, gerekli ihtiyaçları tedarik için alet, araç ve gereçler oluşturmaktadır³¹². Devasa bir yekun tutan bu mal varlığının devletin Padişah'tan sonra en büyük ve güçlü memuru olarak yaklaşık on beş yıl hizmet etmiş bir kişiye ait olduğu ve bu kazancın Paşa'nın hakkı olduğunu savunan görüşler mevcuttur³¹³. Kişilere karşı hasis olduğu kadar sosyal müesseseler ve hayır işlerinde aksine cömert olan³¹⁴ Rüstem Paşa devlet adamları içinde özellikle önemli ticaret ve hac yolları üzerinde³¹⁵ cami, bedesten, Pazar yeri kurma konularında mühim bir yere sahiptir³¹⁶. Dillere destan servetinin³¹⁷ büyük kısmını amme hizmetlerine, halkın menfaatine fayda sağlayacak imar işlerine ve muhtelif müesseselere harcamış, çeşitli coğrafyalarda yüzlerce hayır eseri, vakıf kurmuştur³¹⁸. Allah'ın şefaatine nail olmak emelinde olduğu ifade edilen Paşa³¹⁹ İstanbul, Rusçuk ve Hama'da cami, medrese ve imarethaneler, hamam, kütüphane ve Edirne ilinde kervansaray³²⁰ yaptırmıştır. Tahtakale Rüstem Paşa cami, Paşa'nın vasiyeti üzerine vefatından sonra inşa edilenler arasındadır³²¹.

Tutumlu harcamalar yapan bir maliye vekili olarak Rüstem Paşa sanat eşyalarını toplayan dikkatli bir koleksiyoner olarak İran çinilerinden oluşan meşhur bir koleksiyonu bulunmaktadır³²². Rüstem Paşa'ya ait olduğu bilinen sekiz ayrı vakfiye belirlenmiştir³²³.

Rüstem Paşa'nın kitaplara önem verdiği çok sayıda kıymetli kitaplardan oluşan beş bin ciltli³²⁴ kütüphanesi bulunduğu bilinmektedir. 16.yüzyılda Rüstem Paşa Tarihi olarak bilinen

³¹⁰ Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi*, I, Bekir Sıtkı Baykal, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s.18-19.

³¹¹ Necdet Sevinç, *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, s.320.

³¹² H.Ahmet Aslantürk, *Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Rüstem Paşa*, ss.45-48.

³¹³ Yüksel, a.g.m., s.222.

³¹⁴ Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, s.249.

³¹⁵ Faroqhi-Fleet, *Türkiye Tarihi*, s.616.

³¹⁶ Halil İnalçık, "Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.1, İstanbul 2015, s.68.

³¹⁷ Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, s.112.

³¹⁸ Afyoncu, *Kanuni ve Hürrem*..., ss. 117-118.

³¹⁹ Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, s.198.

³²⁰ Cahide Baysal, "XVI. Yüzyılda Veziriazamlar...", s.22.

³²¹ H.İbrahim Düzenli, "XVI-XVII.Yüzyıl İstanbul Mimarisi", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 8, 2015, s.205.

³²² Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, s.198.

³²³ H.Ahmet Aslantürk, *Rüstem Paşa*, s.59.

³²⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.638.

Tevârih-i Âl-i Osman isimli bir eser bulunmaktadır³²⁵. Osmanlı Tarihi'ne mühim katkılar sunan bu eserin Rüstem Paşa'nın yazdığı sanılmaktaydı³²⁶. Ancak Paşa'ya atfedilen bu eserin müellifinin Paşa olmadığı belirlenerek II. İran Seferi mukabilinde neşrettiği eserle Rüstem Paşa ile yakın olma fırsatı olan Matrakçı Nasuh'a ait olduğu tespit edilmiştir³²⁷.

Serveti ile ilgili olarak bu noktada belirtmek istediğimiz bir husus da Rüstem Paşa'nın devlet hazinesine ait olan bir takım paraları kendi serveti şeklinde gösterdiği iddiasıyla Padişah'a çeşitli ihbar mektuplarının gönderildiğidir.³²⁸ Paşa hakkındaki rüşvet ve irtikap iddiaları İkinci Bölümde etraflıca işlenecektir.

1.7.1.Rüstem Paşa'nın İkamet Ettiği Saraylar

Rüstem Paşa'nın sahip olduğu dört adet saray bulunmaktadır. Arşiv vesikalarında eşi "Mihrimah Sultan Saray'ı" olarak zikredilen saray bugünkü Fatih semtinde bulunmaktaydı. Bu saray Rüstem Paşa'nın kızı Hümaşah Ayşe Sultan'ın iradesiyle Padişah I.Ahmed'e satılmış, satış işleminden kısa bir süre sonra da yıkılmıştır.³²⁹

Rüstem Paşa'ya ait olan ikinci saray bugünkü Cağaloğlu güzergahındaydı. Bu saray Paşa tarafından devlet işlerinin yürütüldüğü büro olarak kullanılmıştır. Rüstem Paşa'nın vefatından sonra saray çok uzun yıllar boyunca aynı amaçla kullanıldığı bilinmektedir.³³⁰

Rüstem Paşa'ya ait olduğu bilinen diğer saray günümüzde İstanbul'un en işlek konumlarından Bakırköy'e çok yakın bir mesafededir. Selânikî tarafından belirtildiğine göre saray Padişah ve aile evradı için dönem dönem hava değiştirmek icabıyla kullanılmıştır.³³¹

Rüstem Paşa'nın kaynaklarda zikredilen son sarayı Kız Kulesi'nin karşısında bulunan mevki olan Üsküdar muhitinde olup Boğaz'a nazır bir yalı idi. İç ve dış saraylardan oluşan ve çok geniş bir alanda bulunan saray tüm konfor alanlarını karşılayabilecek düzeyde idi. Rüstem Paşa ve zevcesi vefat ettikten sonra kızları ve torunlarının kullanımına miras kalan saray aile

³²⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.597.

³²⁶ Cahide Baysal, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetiminde Vezir-i Azamlar ve Siyasi Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994, s.22.

³²⁷ Matrakçı Nasuh, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Tevârih-i Al-i Osman*, Haz. Göker İnan, Ed. E. Afyoncu, ss.1-468; Davut Erkan, *Matrakçı Nasuh'un Süleyman-namesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005, s.XXXI-XXXV.

³²⁸ Turan, Altundağ, "Rüstem Paşa", s.801.

³²⁹ Aslantürk, *Bürokrat ve Yatırımcı Rüstem Paşa*, s.30.

³³⁰ Aslantürk, a.g.m., s.31.

³³¹ Aslantürk, a.g.m., s.31.

konağı olmasının yanı sıra sadaret işlerinin ve dış ülkelerden gelen sefirlerle yapılan görüşmelerin gerçekleştirildiği bir mekan da olmuştur.³³²

Rüstem Paşa'nın vefatına müteakip bahsedilmesi gereken en enteresan hadise, şairlerden bazılarının Paşa'nın ölümüne mutlu oldukları ve bu mutlulukla mersiye yazdıklarıdır. Daha önce de bahsettiğimiz mersiye yazarı Taşlıcalı Yahya Efendi'dir. Şair şehzade Mustafa'nın hunharca katledilmesine dayanamamış ve cesur ifadeleri kulaktan kulağa yayılmıştır. Rüstem Paşa ile de bu sebepten hasım oldukları için aralarında yaşanan çekişme, şairin canına değilse de memleketinden sürülmesine sebep olmuştur. Şairin bu mersiyede Rüstem Paşa ile ilgili kanaatlerine değinmek gerekirse, Sultanların vakıflarını yıktığı, yetim mallarını aldığı, mescitleri meyhane yaptığı, türlü zulümler yaptığı, aç gözlü olduğu, Osmanlı hanedanının kanına yol açtığı, rüşvet ve bidatler ile alemi bozduğu, gittiği yerde kıtlık ve yokluk olduğu gibi yorumlamalar yapmıştır. Şair Rüstem Paşa'nın ölüm haberini aldığı anda beddualar ettiği yedi benden oluşan şu dizeleri yazmıştır:

Yâ ilâhî ne acep lutf-ı firâvân itdün

Kerem itdün bize in'âm ile ihsân itdün

Yine bir gerçek eri mürşîd-i erkân itdün

Hâkim-i mahkeme-i taht-ı Süleymân itdün

Nice cânîleri tahkîr ile bî-cân itdün

Niçe dermândelerün derdine dermân itdün

Niçe ifritlerün aynını giryân itdün

Niçe dîvân-ı şeyâtîni perişân itdün

Sitem ü zulmü ile adı çıkan ehl-i cefâ

Sarsar-ı kahrın ile buldı fenâ oldı hebâ

Tama'-ı aynını açdı yedi iklimi yidi

³³²Aslantürk, *Bürokrat ve Yatırımcı Rüstem Paşa*, s.32.

Kurudı kaldı Nihâl-i bedeni ya'ni yidi
 Elem-i lem-yezeli bidatinün kârı idi
 Cânınun kârı idi derd u belâ-yı ebedî
 Sevmedi hırlı değıldür diye ehl-i hıredi
 Gelmeye yoluna seyl-i sitemi kala didi
 Yetmiş yetmiş idi devr-i zamânınun adedi
 Salınur yürür idi sanmanız ol bî-mededi
 Niçe yıl zelzele-i mihnet ile sendeledi
 Koca şeytân gibi bir kimseye âdem demedi
 La'netu'llâhi aleyhi ve alâ ihvetihî
 Ve alâ men zaleme'n-nâse bi-tabiiyetihî

 Âli Osmânı kırân itdi ol imânı yaman
 Biri birisine girdi nitekim âb-ı revan
 Ehl-i îmandan akan kan ile toldı Karaman
 Bir dem içinde dem-i âdeme gark oldu cihan
 Rüşvet altununu cem' itmek idi işi heman
 Dermend eyler idi encüm-i nahs ile kıran
 Kanı ol mâla tapan mezheb-i Kârûna uyan
 Enbiyâ sevmedüğünü seven âşûb-ı zaman
 Haber-i mevti melûl itdi beni hayli zamân
 Korkar idüm ki bu şâdî haberi ola yalan
 Yıkılup gitdi ol evkâf-ı selâtini yıkan

Mâl-ı eytâmı alup mescidi meyhâne yapan

Her ne denlû yaramazlık var ise anda idi

İki ayagı çukurda bir eli kanda idi

Umarız âdil ola zulme uzatmaya eli

Rahmetinün sebebi olmaya ni'me'l-bedeli

Sûretâ âkil u dâna idi ma'nîde deli

Ulemâ ile idi ceng ü cidâl ü cedeli

Süm'a vü ucb u riyâ ile iderdi ameli

Keştî-i bahr-ı belâsı beden-i mübtezeli

Yelkene benzer idi aynı ile ak sakalı

Alavand eyledi mazlûmlarun âhı yeli

Belî bükülmüş idi bâr-ı günâh ile beli

Yumruğı altına almışdı vücûdın eceli

Gördi sahrâyı cihânda bulamaz oldu şikâr

Gömdi ugursuzı sayyâd-ı felek âhir-i kâr

Oldı ağzında zebânı alev-i nâr-ı cahîm

Yüzi kutsuz sözi tatsuz ne halîm ü ne selîm

Hâtır-ı mühmeline gelmez idi re'y-i

Kerîm Külzüm-i müzlimeye talmış idi niteki mîm

Zâlimün öte ucu işi güci zulm-ı azîm

Arkasın yere getürdi eceli oldu garîm

Rüzgâr ile duhan gibi sürüldi o racîm
 Olmaya meskeni Firdevs ile cennât-ı Na'îm
 Ol ugursuz olalı sadr-ı Vezârette mukîm
 Hiç bir ugurlu gazâ idemedi şâh-ı kerîm
 Râhibân-ı taraf-ı Rûm ile Patrike-i Rîm
 Kara geydi ölüsin agladı mânend-i yetîm
 Câiz idi ola bir akçanun üstine şehîd
 Bir sahî kimse idi ana göre Pinti Hamîd

 Bu gurûr ile enâniyyete niyyet ne idi Acabâ
 san'at-ı şeytâna mahabbet ne idi Yâ Râb
 erbâb-ı mahabbete mihnet ne idi
 Mühmelâtına mühimmâtına himmet ne idi
 Halkı incitmek için çekdüğü zahmet ne idi
 İlleri başına üşürmege hikmet ne idi
 Yalnız rüşveti bâbındaki kesret ne idi
 Bu sefâhet bu kabâhat bu şekâvet ne idi
 Kulle-i Kâf-ı ekâlime bu zulmet ne idi
 Kadem-i şûmî ile gallede killet ne idi
 Olduğı yerde katı kıtlık olurdu âlem
 Yir idi ulu kiçi lahm-ı ganem yirine gam

 Şâhumuz Şâh Süleymân-ı zamân sag olsun

Hazret-i Hızr-ı Nebî gibi hemân sag olsun
Ölmesün nitekim ol ehl-i cinân sag olsun
Kulı kurbânı olan pîr u civân sag olsun
Adını zinde iden rûh-ı revân sag olsun
Kâmilün rûh-ı kelâmını duyan sag olsun
Mantıku't-tayrı bilen âdemiyân sag olsun
N'ola ol gitdi ise bâkî kalan sag olsun
Yirde yatdukça babam oğlı fülân sag olsun
Çok yaşasun bunu yazan okıyan sag olsun
Gülmez idi yüzi mahşerde dahi gülmeyesi
*Çog iş itdi bize ol sağlık ile olmayası*³³³

³³³ Dursun Ali Tökel, "Ölüme Sevinen Mersiye: Yahya Bey'in Rüstem Paşa Mersiyesi", Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, 25-26 Kasım 2004, İstanbul, ss.69-80.

2.BÖLÜM: KAYNAKLARDA RÜSTEM PAŞA’NIN KARAKTERİ- FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ ,DEVLET YÖNETİCİLİĞİ ve RÜŞVET ALGISI

Önceki bölümde hayatı, kariyerinde yükselişi ve şehzadeler mücadelesindeki rolü hakkında kaynaklar ve literatürdeki bilgi ve yorumları genel olarak Rüstem Paşa’nın biyografisini değerlendirmeye çalıştık. Rüstem Paşa’nın, veziriazamlık dönemi, şehzadeler arasında taht kavgaları, Osmanlı Devleti’nin Habsburglar ve Safeviler ile yaptığı barış müzakereleri, bürokrasi ve devlet yapısında önemli değişimler vb.nin yaşandığı bir zamana denk gelmiştir. Şehzade Mustafa’nın katli ve rüşvet odaklı olduğu ileri sürülen serveti hasebiyle pek çok kişi tarafından ağır bir şekilde tenkit edilmiştir. Çağdaşlarının ve daha sonra hakkında yazanların eserlerinde olumlu-olumsuz yönleriyle bir Rüstem Paşa imgesi oluşmuştur³³⁴. Bu bölümde Rüstem Paşa’nın Osmanlı tarihçileri, şairleri gibi aydın kesim başta olmak üzere dış politikadan ülkeye gelen yabancı elçilerin Paşa hakkındaki düşünceleri, onun devlet adamlığı ve o çerçevede olumlu ve rüşvet başta olmak üzere olumsuz bir takım özellikleri üzerindeki yorum, bilgi ve iddiaları ile yazarların Rüstem Paşa hakkındaki algıları ele alınacaktır.

2.1.KAYNAKLARDA RÜSTEM PAŞA’NIN KARAKTERİ ve FİZİKSEL ÖZELLİKLERİ ALGISI

2.1.1. Osmanlı Kaynaklarında(Yerli Kaynaklarda) Rüstem Paşa Algısı

Veziriazam Rüstem Paşa hakkında gerek yabancı elçiler gerekse dönemin şair ve yazarları pek çok şey yazmış, yorum ve iddialarda bulunmuştur. Batıdan ve doğudan gelen devlet memurları Rüstem Paşa’nın devlet yöneticiliğinden kişiliğine fiziki özelliğinden servetine kadar çeşitli yorumlamalar yapmışlardır. Muhakkak ki Paşa hakkında bilgi verenler arasında kendi çıkarları gereğince yanlı beyan verenler de bulunmuştur. Ancak genel kaniya bakıldığında Paşa hakkındaki ortak kanaatlerin ifade edildiği yönler de oldukça fazladır.

³³⁴ Zahit Atçıl, “Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa’nın Sadrazamlığı 1544-1553/1555-1561”, *Halil İnalçık Armağanı IV-Tarih Araştırmaları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018, ss.73-74.

XVI. yüzyılın önemli tarihçilerinden Mustafa Âlî, Rüstem Paşa'nın mizacıyla ılımlı davrandığını, bilgelik, akıl, hizmet bakımından üstün olduğunu ve Padişah'ın gözdesi ve şanslı olduğunu vurgulamıştır:

“...şemayil cihetinden mutavassitu'l-hal idi. Vâlâ 'akıl ve fikir ve hizmeti cihetinden makbûl-ı şehriyâr, bâhiru'l- ikbâl idi.”³³⁵.

Koca Nişancı namı ile bilinen Celâlzâde Mustafa Çelebi, Rüstem Paşa hakkında, zamanın en akıllı, faziletli idarecisi olarak düşüncelerini “akal-ı ümerayı devran, ekmel-i kübera-yı asr ü avan” ifade etmiştir. Bunlara ilaveten, sadrazamlık görevi getirilmesi ile birlikte “zihn-i pak, idrak-ı derrak” berrak zihni, engin idrakı daha da ortaya çıkmıştır. Hedefini asla ıskalamayan delici fikirleri “efkar-ı sakıbe-yi isabet-asar”, memleketin dertlerine derman olan adeta bir doktor gibidir, diyerek Paşa'yı övmüştür³³⁶.

Latîfî *Tezkiretü'ş-Şu'arâ*'da, Rüstem Paşa için “Asaf-ı saf-aray ve sahib- tedbir ü re'y vezir-i a'zam” olarak bahsedilmiştir. Buna mukabil Sinan Çavuş tarihinde övgü dolu bir portre resmedilir “... sadaret'in gülistanı, devletin ve dinin kurallarının kurucusu, İslam'ın ve Müslümanların işlerini düzenleyen eşsiz insan Vezir Rüstem Paşa...”³³⁷ deyişiyle zikredilmiştir. Matrakçı Nasûh *Süleyman-nâme*'sinin devamı durumunda olan anonim bir yazmada, Rüstem Paşa'nın ismi zikredildiğinde “Yesserallahu ma-yeşa” ifadeleri geçmektedir³³⁸.

Kariyerinin zirvesinde olan Rüstem Paşa ile İstanbul'da tanışan, Paşa'nın büyük iltifatına nail olup türlü hediyeler almış³³⁹ olmakla beraber Rüstem Paşa ile halefi Semiz Ali Paşa'yı kıyas eden Arap gezgin olan Kutbeddin el-Mekkî'nin ifadeleri şu şekildedir:

“Kumaş hediyelerimizi kabul eden Rüstem Paşa, altın ve mücevherleri almıyarak geri çevirdiler. Birkaç defa teklif ettimse de özür dileyerek reddettiler. ...İkinci vezir Ali Paşa'ya gittim. Beni çok iyi karşıladı. Ali Paşa, Rüstem Paşa'dan daha güler yüzlü ve açık sözlüdür³⁴⁰.”

³³⁵ Mustafa Âlî, *Kühül Ahbar*, s. 358a.

³³⁶ Kaya Şahin, *Celalzade Mustafa ve 16. Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, s.261.

³³⁷ Sinan Çavuş, *Tarihi Feth-i Sikloş-Estergon ve Estolni-Belgrad*, Transkripsiyon Tevfik Temelkuran s.159,289,309,377,551.

³³⁸ Hüseyin G. Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963, s.41.

³³⁹ Mustafa Küçükbaşçı, “XVI. Yüzyıl İstanbul'una İki Arap Seyyahın Bakışı”, *XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.7, 2015, s.304.

³⁴⁰ Ekrem Kâmil, “Hicrî Onuncu Miladî On Altıncı Asırda Yurdumuzu Dolaşan Arab Seyyahlarından Gazzi - Mekki Seyahatnamesi”, *Tarih Semineri Dergisi*, Sayı:1-2, 1937, s.67-68.

17. yüzyıl tarihçilerinden Peçevi, Rüstem Paşa'nın vücut yapısı olarak gösterişli olmadığını ama buna mukabil akıl, düşünce, olgunluğu, ince terbiyesi ve hizmetleriyle Padişah'ın gözünde değer kazandığını belirtmiştir³⁴¹. Solak-zâde, Rüstem Paşa'yı “tedbir bilir³⁴²,” “mahrem-i esrârı olan, umur görmüş³⁴³” bir sadrazam olarak ifade etmiştir. Müneccimbaşı ise, Paşa'nın Sarayda yükselişinin doğru, akıllı, zeki bir karakter olmasından dolayı gerçekleştiğini belirtmiştir.

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Rüstem Paşa'yı zikrettiği yerlerde onun hakkında “sarı³⁴⁴” sıfatını kullanırken onun Hırvat asıllı bir yeniçeri ve Aristo kadar akıllı bir vezir olduğunu belirtmiştir³⁴⁵.

2.1.2.Sonraki Dönem Tarihçi ve Yazarlarının Rüstem Paşa İmgesi

Mizancı Murad tarafından Rüstem Paşa, “Osmani’de pek mühim bir inkılâbın serhaddidir” ve Paşa tarih ve medeniyetimizde pek çok sayfa işgal edecek bir afet, istidadı müsellemler, idaredeki mahareti İbrahim Paşa'dan bile mükemmel olarak zikredilmiştir. Ancak hayır hadimi olmaktan ziyade şer naşiridir³⁴⁶ ifadesiyle Rüstem Paşa'nın olumsuz özellikleri vurgulanmaktadır.

Modern tarihçilerden Danişmend ise Rüstem Paşa'nın asık çehreli ve sert huylu bir mizacının³⁴⁷ olduğunu belirterek “çirkinliği ve cehaletiyle meşhur bir entrikacı devşirme” olarak “çevirdiği entrikalar nedeniyle mu'asırların lanetine uğramış kanlı bir tip” olduğunu yazmış ve “kayınvalidesinin fitne, fesad ve cinayet aleti”³⁴⁸ olarak görmüştür³⁴⁹.

³⁴¹ Peçevi, *Peçevi Tarihi I*, s.17.

³⁴² Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi II*, ss. 228-229.

³⁴³ Solak-zâde, *Solak-zâde Tarihi II*, s.275.

³⁴⁴ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Hac Kitabı*, Yay. Haz. Asiye Y. Yıldırım, Zeynep B. Süslü, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s.224; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Akdeniz Adaları Girit Fethi*, Haz. İ. Parmaksızoğlu, KTB Yayınları, Ankara 1983, s.38.

³⁴⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Giriş)*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983, s.130.

³⁴⁶ Mizancı Murad, *Tarih-i Ebul Faruk III Kanuni Dünyanın Mimari*, Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara 2012, ss.78-116.

³⁴⁷ Danişmend, *Kronoloji*, s.322.

³⁴⁸ Danişmend, *Kronoloji*, s.298.

³⁴⁹ Danişmend, *Kronoloji*, s.427.

Zinkeisen tarafından yapılan betimlemede, Rüstem Paşa'nın kısa boylu bir adam olduğu, kırmızı yüzündeki gözlerinde görülen ateş, aklının keskinliğini ve fevkalade azminin gücünü göstergesi olduğunu³⁵⁰ ve Rüstem Paşa'nın veziriazamlığını Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en uğursuz dönemlerinden biri olarak tanımlamaktadır³⁵¹.

Rüstem Paşa hakkında Osmanlı Kronikleri olan orijinal kaynaklarda, muasır kaynaklarda ve modern araştırmalarda hemen her yazarın, Birinci Bölümde detaylı bir şekilde anlatılan Şehzade Mustafa'nın öldürülmesinde Paşa'nın etkisi olduğu düşüncesi, olumsuz nitelikte oluşan algıya neden olmuştur. Yazarların çoğu birbirini destekler yorumlamalar yapmışlardır. Diğer bir olumsuz algı ise Rüstem Paşa'nın rüşvete olan meyilli tavrı yazarların bazıları için son derece olumsuz bir algı oluştururken bazıları da Paşa'nın almış olduğu rüşveti bir sebebe dayandırarak olumlu yorumlamışlardır. Rüstem Paşa'nın rüşvet ile ilişkilendirilmesi daha sonraki bölümde incelenecektir.

Yerli ve yabancı bazı kaynaklar ve onlara dayalı araştırmalarda Rüstem Paşa'nın abus çehreli ve aksi bir kişi olduğunu zikretmektedirler³⁵². Bazı kaynaklarda ise becerikli, iktisatlı ve hüsn-i tedbir sahibi³⁵³ bir devlet çalışanı olarak devlet işlerine istihdam ettiği, memurları doğru ve kabiliyetli kişilerden seçmesi hasebiyle Paşa'nın zekası ve devlet adamlığına dair olumlu özellikleri sık sık vurgulanmaktadır³⁵⁴.

2.1.3. Yabancı Kaynaklarda Rüstem Paşa Algısı

Osmanlı Devleti'ne diplomatik maksatlarla gelen elçiler ve maiyetlerindeki bazı kişiler yazdıkları seyahatnamelerde veya raporlarda edindikleri bilgileri, yaptıkları görüşmeleri ve Osmanlılar hakkındaki kanaatlerini yazmışlardır³⁵⁵. Bazıları kendi seyahatnamelerini yazmış dönem hakkında fikir beyan etmişlerdir. Bu diplomatların en çok tanınanı Sultan Süleyman'ın damadı Rüstem Paşa'yla yoğun bir iletişimde bulunan Habsburg (Avusturya) elçisi, Flaman

³⁵⁰ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, s.61.

³⁵¹ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, s.63.

³⁵² Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, s.20; İ. Aydın Yüksel, "Rüstem Paşa Vakıfları", s.221.

³⁵³ Altundağ, Turan, "Rüstem Paşa", s.802.

³⁵⁴ İ. Aydın Yüksel, "Rüstem Paşa Vakıfları", s.221.

³⁵⁵ Bkz. Gülgün Üçel Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2010.

hümanist Busbecq'tir³⁵⁶. Elçi bir yandan, Osmanlı Padişahlarının hiçbir zaman Rüstem Paşa'dan daha akıllı ve sağduyulu bir başka adama sahip olmadıklarını belirtirken öte yandan "bir kimse parayla ona her istediğini yaptırabilir" diyerek Paşa'nın maddiyata olan zaafına işaret eder. Ancak Busbecq, Paşa'nın bu zaafını devlet için kullandığı için takdir ve tasvip etmiştir.1555 yılında İstanbul'a gelen Busbecq bir yandan Rüstem Paşa'nın "kıvrak bir zekaya sahip ve ileri görüşlü bir adam olarak Süleyman'ın şanı için önemli bir uygulayıcı"³⁵⁷ olduğunu ileri sürmüş ama öbür yandan da "Rüstem daima haris, hasis bir adamdı, en iptida kendi menfaatini, servetini düşünürdü, Rüstem ile mülakatlarım daima pek kısa sürerdi"³⁵⁸ diyerek diğer paşalar arasında Sultan üzerinde en fazla nüfuz ve etkiye sahip olan keskin ve ileri görüşlü bulduğu Paşa'nın acımasız olduğunu da dile getirmiştir. Avusturya elçisi, Rüstem Paşa'yı kendisinden sonraki veziriazam Ali Paşa ile mukayese ederken aktardıkları, yukarıda bahsedilen Arap gezgin Kutbeddin Mekkî'nin aktardıkları ile tutarlılık gösterir niteliktedir:

"[Ali Paşa] efendisine gayet sadıktır. Efendisine [Padişaha] sulh ve sükûn temin etmekten ve o ilerlemiş yaşında, hastalıklı vaziyetinde onu rahat ettirmekten ziyade dünyada hoşuna gidecek bir şey yoktur. Rüstem'in gürültü patırtı ve tehditle elde etmeğe uğraştığı şeyi o nezaket ve mülâyemetle, yani bana bir dost muamelesi göstererek istihsal etmeğe çalışıyor. Rüstem her zaman ters ve anıftı; sözlerinin bir emir gibi telâkki edilmesini isterdi, siyasi ahval ve şeraitin ne merkezde olduğunu, sultanın ilerlemiş yaşının neye lüzum gösterdiğini pekâlâ bilirdi."³⁵⁹

Avusturya Büyükelçisinin buradaki açıklamasından Rüstem Paşa'nın nazik birisi olmakla birlikte kimi zaman hedeflediği amaca ödün vermeksizin ulaşmak için, sertlik ve tehditle hareket ettiği anlaşılmaktadır³⁶⁰. Busbecq barbarlar ülkesindeki barbar olmayan tek kişi olarak nitelediği Ali Paşa'yı Rüstem Paşa ile kıyaslarken onun daha yumuşak, uysal ve lütufkâr olduğundan bahsetmiştir³⁶¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nu ziyaret etmiş Venedikli Elçi Bernardo Navagero da Rüstem Paşa'nın fiziksel ve ahlakî özelliklerini, alışkanlıklarını şu şekilde dile getirmiştir:

³⁵⁶ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s.179.

³⁵⁷ Ignace Dalle, *Türkler Arasında Bir Avrupa'lı Auger Ghiselin De Busbecq*, Fransızca Çev, Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat- Yaylacık Matbaası, İstanbul 2003, s. 116.

³⁵⁸ Busbecq, *Türk Mektupları*, H. Cahit Yalçın, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1939, s.248.

³⁵⁹ Busbecq, *Türk Mektupları*, s.245.

³⁶⁰ Ignace Dalle, *a.g.e.*, s.144.

³⁶¹ Yusuf Yıldız, *Osmanlı-Habsburg İlişkileri*, s.204.

“Bu Paşa, iri değil epeyce minyondur. Kırmızı yüzlüdür, çehresi gemi omurgasında kullanılan kereste (lazarino) gibi kırmızıdır. Çok güçlü ve hiddetli görünür; ancak bugünlerde bir rahatsızlığı olduğu söyleniyor. Gözlerinde her şeyden önce muhteşem zekâsı görülür; bu doğuştan iş adamı olduğunu gösterir. Aşırı dikkatli ve hiç şarap içmemiş gibi her daim ayıktır. Çok çalışmaya dayanıklılığı dikkat çekicidir. Gran-Signore'nin [Padişah'ın] işleriyle ilgilenmenin yanı sıra Cuma günü haricinde her gün öğleden sonradan gün batımına kadar huzuruna insan kabul eder. Bilhassa Gran-Signore'nin askerî kuvvetleri ve dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda hafızası çok kuvvetlidir. Pek çok kişi tarafından ukala ve çabuk sinirlenen biri olarak bilinse de ben kendisini insancıl ve hoş buldum... Kıyas kabul etmez şekilde hırslıdır ve Osmanlı idarecilerinin hiçbirinin kendisi kadar bilge ve ihtiyatlı bir müşavir olmadığını duymak kadar onu mutlu eden bir şey daha yoktur. Çok tamahkârdır, para karşılığında bir insanın istediği her şeyi yapabilir. Fıtrattan, atalarının herhangi birinden daha çok Hıristiyan düşmanıdır, kâfirlere güvenilmeyeceğini söylese de anlaşıldığı kadarıyla kendisine daha fazla [para] veren Hıristiyanlar hakkında daha iyi düşüncelere sahip.³⁶²”

Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmiş yabancı elçilerden Michiel de, Navagero gibi Paşa'nın kısa boylu olduğu konusunda ağız birliği edenler arasındadır. “...kısa boylu, çirkin görünüşlü, kırmızı yüzlü, çok hırslı bir doğaya sahip...” Bununla birlikte “...Paşa uzun boyludan biraz daha kısadır, cüzzam rengi nedeniyle kırmızı çok yanık bir yüzü var, kuvvetli, dinç, iş adamı olmak için doğduğu gözlerinden belli, son derece çalışkan, ölçülü bir çaba içinde, çok sabırlı, yaptığı işlere ek olarak Salı günleri hariç tüm hafta boyunca sabah erken saatten gün batımına kadar çalıştığı ve her zaman ayık, hiç şarap içmediği...” şeklinde açıklamalar da yapılmıştır³⁶³. Güçlü bir hafızaya sahip olan Rüstem Paşa'nın çok kibirli ve öfkeli bir üne sahip olduğu ancak huzuruna kabul ettiği kişilere karşı nazik bir şekilde davrandığı vurgulanmıştır.

17. yüzyıl seyyahlarından J.B.Tavernier, Osmanlı Hanedanında görevlerin soyluluğa göre değil liyakat esasına göre verildiğini ve aldıkları eğitim ile en alt kademedен en üst seviyeye çıkabildiklerini belirtirken bu duruma verilebilecek en somut örnek olarak da, Kanûnî Dönemi'nin çok ses getiren Vezir-i azam Rüstem Paşa'nın Devlet'e sığırtmaç oğlu olarak

³⁶² H.Ahmet Aslantürk, *Bir Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa*, s. 39.

³⁶³ Zahit Atçıl, *State and Government*, s. 26.

girdiğini yazmıştır³⁶⁴. Rüstem Paşa'nın en soylu kişilere has bir dehaya sahip olduğundan dolayı sadrazamlığa yükseldiğini, mahareti ve çalışmalarıyla Devleti ayakta tuttuğunu, Devleti uçurumun kıyısından çekip aldığını ve Devlet gelirlerini büyük ölçüde artırdığını Tavernier'in Paşa hakkında duydukları arasındadır³⁶⁵.

Meşhur tarihçi Hammer, Rüstem Paşa hakkında düşünceleri şu şekilde dile getirmiştir “*Harpten başka bir şeyden anlamazdı. İlim ve edebiyattan nasipsiz ve bu hususta -her ikisi de tarih ile meşgul olan İbrahim ve Lütfi Paşalardan farklı idi; ağır tabiatlı ve görünüşü şiddetli idi. Rüstem Paşa şairlerin amansız düşmanı olduğundan onlar da hicviyelerle intikam aldılar*³⁶⁶”. Rüstem Paşa sabık veziriazamlarla kıyaslanarak nispeten sert ifadesi olan bir karakterde olduğu vurgulanmaktadır.

Nicolae Jorga Rüstem Paşa hakkında bahsederken, bir takım Fransız ve Alman yazarların Paşa'yı “Korkunç Mahluk” olarak vasıflandırdığı, kişiliğiyle ilgili olarak “gaddar”, “nefretlik”, müzakereci” gibi olumlu olumsuz sıfatların kullanıldığı, Venedik'ten gelenlerin onun despot tavrından çekindikleri için kendisine yaltaklandıkları anlaşılmaktadır³⁶⁷.

Dış görünüşü hakkında Dalle tarafından verilen bilgiler bakarsak Paşa; orta boylu, sağlıklı ve ince bir vücuda sahip, kartal burunlu ayrıca ciddi ağır başlı duruşuna ve bazı kaynaklarda abus çehreli olarak tavsif edilmesine rağmen gülmeyi seven ve hayattan zevk alan biri olarak karşımıza çıkmaktadır³⁶⁸.

Yabancı kaynaklarda, elçilerle devamlı diplomatik ilişki halinde bulunan Rüstem Paşa'nın sınırlı mizacından mütevellit kendisine karşı ihtiyatlı davranılması gerektiği vurgulanmaktadır. Elçi Alvise Renier :

Başka bir teklifim daha olacak. Rüstem Paşa'nın yetkisinin o hükümdarlıkta her geçen gün daha da büyüdüğünü gördüğümden, ondan büyük bir iyilik gelebileceği gibi büyük bir kötülük gelebileceğini de öğrendim. Davranış şeklini görenler dehşete düşüyor. Onunla ilişkilerin olağanüstü düzeyde ve şekilde tutulması gerekmektedir. Kendisine yılda 100 altın düka verilmesi hiç fena olmaz düşüncesindeyim. Ancak hepsini bir seferde değil, uygun zamanlarda, bölerek vermek daha doğru olur. Bu şekilde onun kalbini fethetmiş olur, onu

³⁶⁴ Tavernier, *17.Yüzyılda Topkapı Sarayı*, s.62.

³⁶⁵ Tavernier, *a.g.e.*, s.94.

³⁶⁶ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.5, s.281; Hammer, *Osmanlı Tarihi Devlet-i Aliye*, Yay. Haz. Hüseyin Tekinoğlu, Kamer Yayınları, İstanbul 2013, s.236.

³⁶⁷ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, III, Nilüfer Epçeli, Kemal Beydilli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s.125.

³⁶⁸ Yusuf Yıldız, *Osmanlı-Habsburg İlişkileri*, s.166.

kendimize daha da çok bağlayabiliriz. Sadece ona ihtiyaç duyulan zamanlarda değil, hiçbir sebep yokken de verilmeli bu para. Çünkü sadece ona ihtiyaç duyulan zamanlarda verildiğinde kabul etmeyip iki katını istediği oluyor. Buna dikkat etmek gerekiyor. Rüstem'e hediye verirken bütün elçileri ve balyosları, diğer paşalara yapılan hediyelerin sayıları konusunda uyarmak gerekir. Rüstem ayrıcalıklı olmak istediğini birçok kez belirtti. Zen'in yanında da kendisi şikâyet etti. Siz ekselanslarının onun gücünü olması gerektiği gibi tanımadığınızı söyledi. Saygıdeğer Elçi Zen, saygılı bir şekilde paşaya cevap vermeyi ihmal etmedi ve bunun doğru olmadığını, kendisinin değerinin bilindiğini, diğerleriyle hiçbir şekilde bir tutulamayacağını söyledi.³⁶⁹”

2.2.DEVLET YÖNETİCİSİ OLARAK RÜSTEM PAŞA ALGISI

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Saray çevresinde kökeni Müslüman olmayan, o devre damgasını vurmuş başarılı devlet adamlarından birisi olan³⁷⁰ Rüstem Paşa, hem konumundan kaynaklı oluşan olanakları hem de otoritenin oluşturduğu nüfuzu kullanarak devlet adamı sıfatıyla özellikle maliye ve hazineyi güçlendirecek konularda çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Paşa'nın faaliyetlerinin etkileri sonraki devirlere dahi intikal etmiştir. Bu bölümde Rüstem Paşa hakkında çağdaş kaynaklar başta olmak üzere muahhar kaynaklar ve modern araştırmaları kapsayan yerli ve yabancı kaynaklarda Rüstem Paşa'nın devlet yöneticiliği algısı ele alınacaktır. Rüstem Paşa'nın ekonomi alanında vizyonunu oluşturan yatırımcı kimliği kendisinin kurduğu vakıfları hakkında ayrıntılı bir araştırma ürünü olarak bir doktora tezi hazırlanmıştır³⁷¹.

³⁶⁹ Erhan Afyoncu, *Kanuni ve Pargalı*, s.151-152.

³⁷⁰ Mehmet Fatih Müderrisoğlu, "Kanunî Sultan Süleyman'ın Baniliğinde Ailesinin Yeri", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, Sayı:18, 2013, s.189.

³⁷¹ Aslantürk, *Kanuni Veziriazamı Rüstem Paşa*, ss.15-16.

2.2.1. Dirayetli/ Pragmatik / Muktedir Devlet Adamı

XVI. yüzyılın önemli tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âlî, de Rüstem Paşa'nın devlete katkılar sunan vasıflarını açık bir şekilde dile getirerek³⁷² Rüstem Paşa'nın mizacıyla ılımlı davrandığını, bilgelik, akıl, hizmet bakımından üstün olduğunu ve Padişah'ın gözdesi ve şanslı olduğunu vurgulamıştır:

“...şemayil cihetinden mutavassitu'l-hal idi. Vâlâ 'akıl ve fikir ve hizmeti cihetinden makbûl-ı şehriyâr, bâhiru'l- ikbâl idi.”³⁷³.

Rüstem Paşa bazı önemli selefleri gibi savaş sanatına vakıf bir sadrazam olarak, sadareti boyunca Venedik ve Almanlara karşı seferlerde muvaffakiyet gösterdiği gibi hazırlamış olduğu Osmanlı donanmaları olan Oran, Bizerte, Mayorka, Cerbe zaferleriyle düşman imparatorluk olan Almanları başarıyla dize getirmiştir. Avusturya, Fransa ve Venedik ile mühim antlaşmalar imzalamış, Paşa bir diplomat olarak önemli görevlerde bulunmuş hatta Avusturya gibi güçlü bir Devletin Osmanlı İmparatorluğuna vergi mahiyetinde yılda 30 bin duka altın vergi ödemeyi kabul ettirmiştir³⁷⁴. Ancak Paşa'yı Pargalı İbrahim Paşa ile kıyaslayarak onun yeteneklerinin Rüstem Paşa'da bulunmadığını ve Rüstem'in aslında mühim bir devlet adamı ve komutan olmadığını savunan görüşler de mevcuttur³⁷⁵. Yine İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı döneminde yaşanan gösteriş ve lüks tüketime karşı Rüstem Paşa'nın Avrupa'dan ithal edilen mücevher vb. objelere karşı çıkmasının yanı sıra diplomatik ilişkilerde elçilerin altın ve mücevher gibi hediyelerini de kabul etmediği ifade edilmektedir³⁷⁶. Kanûnî Sultan Süleyman'ın saltanatındaki son yirmi yıllık dönemine denk gelen bu yeni durum, yeni bir sanatsal anlayışı beraberinde getirerek mali alanda ciddi tasarruf oluşmasında etkili olmuştur³⁷⁷.

Rüstem Paşa veziriazamlığının yaklaşık ilk altı ayında, maliye ile ilgili konuları içeren faaliyetlerinden biri olarak donanmayla ilgili giderlerin devrin Kaptan-ı Deryası Barbaros

³⁷² Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhül Ahbar*, s.359a.

³⁷³ Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbar*, s.358a.

³⁷⁴ Parmaksızoğlu, “Rüstem Paşa”, s.474; İ.Aydın Yüksel, “Rüstem Paşa Vakıfları”, s.221.

³⁷⁵ Öztuna, *Kanuni Sultan Süleyman*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.153.

³⁷⁶ *Süleyman the Second and His Time*, Ed. Halil İnalcık, Cemal Kafadar, İsis Yayıncılık, İstanbul 1993, s.187.

³⁷⁷ Filiz A.Toprak, *Arifi'nin Süleymannâme'sindeki Minyatürlerde Saltanata İlişkin Simgeler*, 9 Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi, 2007, s.21.

Hayreddin Paşa'ya yüklenmesi hadisesi gerçekleşmiştir. Hacı Ahmet Aslantürk'ün doktora çalışmasından edindiğimiz bilgilere göre, Devletin denizlerdeki yoğun faaliyetleri devam ettiğinden donanmanın da ihtiyaçları tedariklerinden dolayı maddi gereksinimler bulunmaktaydı. Osmanlı hazinesinde oluşan baskıyı çözüme kavuşturmak maksadıyla, Kaptan-ı Derya'ya ganimetlerden “karz” yoluyla sefere katılanlara dağıtılan meblağları borçlulardan tahsil etmek ve bu tahsil edilen meblağları gemi inşa ve tamir masraflarına harcamak görevi verilmiştir. Böylece hem verilen borçların tahsilatı sağlanmış oluyor hem de hazinenin nakit paraları kullanılmadan dışarıda husule getirilen paralarla gerekli harcamalar yapılmış oluyordu³⁷⁸. Rüstem Paşa'nın diğer bir faaliyeti eski Mısır Beylerbeyleri olan Hadım Süleyman ve Hüsrev Paşa'ların denetlenmesi hadisesidir. İsmi zikredilen iki vezir divanda yaşanan tartışma sonucunda görevlerinden alınmışlardı. Mısır'da görevleri sırasında Mısır'daki gelir gider dengesini oluşturduktan sonra kalan meblağı İstanbul'a iletmekle mükellef olan sabık Beylerbeyilerinin gönderdikleri meblağlardaki mühim fark teferruatlı bir teftiş gerektirmiş, vezirlerin İstanbul'dan çıkmaları dahi menedilmiş, herhangi bir yolsuzluk olup olmadığı araştırılmıştır. Denetleme sürerken Hüsrev Paşa vefat edince malları müsadere edilmiş akrabalarının dahi evleri aranmıştır. Rüstem Paşa'nın vezaretinin ilk zamanlarına tesadüf eden bu müsadere ile hazine kazanım sağlamıştır³⁷⁹.

Dönemin en büyük inşa ve imar projesi olan Süleymaniye Külliyesi'nin hazırlığı yine Rüstem Paşa'nın döneminde başlatılmış olup hazine giderleri bakımından büyük bir yük teşkil etmektedir³⁸⁰. İstanbul için mühim olan külliyenin finansmanı görevini üstlenen Paşa'nın uygulamaları bu durumu kanıtlamaktadır. Yine Kanûnî devrinde arazilerin genişlemesi, vergi oranlarının belirlenmesi hadisesini beraberinde getirmiştir. Bu sebepten nüfus ve vergileri içeren sayımlar Rüstem Paşa veziriazamlığında muntazam bir şekilde sürdürülmüştür. Rüstem Paşa'nın mali meselelerdeki bu ve benzeri başarıları mucibince Paşa'dan hazzetmeyen hatta ona karşı nefrete benzer hisler besleyen kişiler dahi kendisinin Padişah ve devlet hazinesi yararına işler yaptığına dair düşüncelerini ifade etmişlerdir³⁸¹.

Gökbilgin'in makalesinde nakledildiğine göre; “*Chalcondyle zeylini yazan Thomas Artus ' Rüstem Paşa'nın bahçelerde yetişen çayırılara gül ve menekşelere bile vergi tarh etmek suretiyle gelir kaynaklar icad ettiğini, bu hususta en küçük bir şeyi ihmal eylemediğini bu*

³⁷⁸ Aslantürk, *Rüstem Paşa*, s.23.

³⁷⁹ Aslantürk, *Rüstem Paşa*, s.24.

³⁸⁰ Bu konuda bkz. Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaattı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.

³⁸¹ Aslantürk, *Rüstem Paşa*, ss.24-25.

sayede, sarayın hazinelerini doldurduğunu, hatta kendi zamanında (XVII. asır başlarında) dahi bu odalardan birinin üzerinde yukarıdaki ibarenin “Denier acquis per la diligence de Rustam” yazılı olduğunu kaydetmiştir.³⁸²”

Lord Kinross, Rüstem Paşa hakkında, çalışkan bir adam olarak özellikler mali işlerde olağanüstü becerikli bir yönetici olduğunu, Padişah tarafından hükümetin dizginlerinin Paşa'nın eline verildiğini³⁸³, imparatorluğun büyümesinde pozitif katkılarda bulunarak imparatorluğun gelirinin en az ikiye katlandığı bir yayımlacılık döneminde Paşa bir ekonomist olarak ustaca yönettiğini vurgulamıştır³⁸⁴. Vergilerin artırılması, resmi makamların rüşvetle satılması gibi ekonomik politikalarının nefret uyandırdığını ifade eden Goodwin, enflasyonla savaşmadaki kararlılığı ile de imparatorluğun ekonomik açıdan değeri ölçülemez bir vezir olduğunu ifade etmiştir³⁸⁵.

Çağdaş gözlemciler tarafından Rüstem Paşa'nın yakışıklılığı ve fiziksel cazibesi ile değil kurnazlığı ile seçilmiş bir kişi olduğu dile getirilmiştir. Bu kişiler Paşa'nın para tutkusundan aç gözlülüğünden şikayet etseler bile entelektüel kapasitesini övmekten geri durmamışlardır³⁸⁶. Bazı eserlerde ise Rüstem Paşa'nın ilmi değerinin olmadığı hatta cahil bir kişi olmasına rağmen iyi bir kumandan olduğu zikredilmiştir³⁸⁷. Rüstem Paşa'nın kamu maliyesindeki başarısı takdire şayan olsa da Şehzade Mustafa'nın katledilmesindeki rolü ve veziriazamlığı sırasında biriktirdiği devasa servet olumsuz olarak değerlendirilmektedir³⁸⁸.

Rüstem Paşa, Sultan Süleyman'ın son dönemlerinde mutlak iktidara sahip olduğu ve Hünkarın saltanat işlerini kendisine yüklediği³⁸⁹ bilinmektedir. Gökbilgin'in Kanûnî Sultan Süleyman dönemini konu alan çalışmasında Rüstem Paşa hakkında, şahsiyeti ve icraatlarıyla Kanûnî Sultan Süleyman ve devri üzerinde, müspet ya da menfi olarak, derin etkisi hissedilen iki vezirden biri olarak Rüstem Paşa ile Pargalı İbrahim Paşa'ların isimlerini zikrederek Sultan Süleyman saltanatını iki Paşa'nın birbirini itmam eden başlıca iki büyük sadaret dönemi olarak tanımlamıştır. Tarihçi, Pargalı'dan sonraki ikinci kısmını oluşturan Rüstem Paşa'nın hemen her hadisenin gidişatında rolü bulunduğunu belirtirken devlet hazinesinin en zengin, askeri gücünün en parlak olduğu zamanın mümessili ve sultanın kararlarında en etkili

³⁸² Gökbilgin, "Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar", s.12.

³⁸³ Lord Kinross, *Osmanlı- İmparatorluğun Yükseliş ve Çöküşü*, Altın Kitaplar, İstanbul 2008, s.232.

³⁸⁴ Lord Kinross, *Osmanlı- İmparatorluğun Yükseliş ve Çöküşü*, s.255.

³⁸⁵ Godfrey Goodwin, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul 1997, s. 106.

³⁸⁶ Zahit Atçıl, *State and Government*, s.27.

³⁸⁷ Zuhuri Danişman, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi VII*, s.126.

³⁸⁸ Zahit Atçıl, *State and Government*, s.48.

³⁸⁹ Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, s.111.

olan şahsiyet olarak zikretmiştir³⁹⁰. Gökbilgin'den naklen Busbecq, Paşa'nın kabiliyeti sayesinde dahili ve harici hazineye devasa paralar biriktirdiğini Paşa'nın muhaliflerinden öğrenmiştir³⁹¹.

Rüstem Paşa'nın İstanbul'un iâşesi vb. meselelerde aşırı kârla satış olmaması için mühim tedbirler aldığına dair vesikalar bulunmaktadır³⁹². Vesikada aktarıldığına göre, Anadolu ve Rumeli'de mahsullerin halkın ihtiyacı dikkate alınmadan harice çıkması yahut kaçırılması nedeniyle İstanbul ve pek çok yerde gıda darlığı yaşanmaktaydı. Limanlara gelen Avrupa gemileri rayiçten daha yüksek bir meblağ ile tahıl alırken ambarlarda biriktirerek ülkelerine nakletmekte idi. Bu hadise bilhassa savaş zamanlarında maddi buhrana, enflasyona ve vurgunculuğa neden olmakta idi. Bu tür hadiselerin vezirlerin dahliyle dahi yaşanmasından rahatsızlık duyan Rüstem Paşa durumu Sultana bildiren bir arıza sunmuştur. Paşa tahıl satışının kayıt tutulmaksızın serbestliğinden doğabilecek sıkıntılara dikkat çekmektedir³⁹³. Bahsi geçen vezirlerden biri dördüncü vezir Haydar Paşa'dır. Her iki Paşa da kimi zaman ekonomik kazanç sağlamak için haklarında şikayete yol açan faaliyetler gerçekleştirmişlerdir³⁹⁴. Ancak bu sefer hadise Rüstem Paşa'yı huzursuz etmiştir. Zira Haydar Paşa sadece kendi gelirlerinden gelen hububatı satmamakta ayrıca reayanın hububatını düşük fiyattan alarak yüksek meblağlara yabancı tacirlere satmaktadır. Vezir kazancını artırırken ülke ciddi oranda zarara uğramaktadır ve Gökbilgin'e göre Rüstem Paşa "reaya fakirleşirken düşmanın kuvvetlenmesine" göz yummak istememiştir³⁹⁵. Gökbilgin makalesinde "memleketin iktisadî vaziyetini sorumlu bir devlet adamı sıfatı ile sâlim bir istikamete yöneltmek ve lâzım gelen tedbirleri zamanında almak istediği" ni belirttiği Paşa'yı haklı bulduğunu ifade etmiştir³⁹⁶.

Busbecq'e göre Paşa, devlet işlerinde deneyimli, işini ciddiyetle yapan kasvetli bir kişi idi³⁹⁷. Busbecq, Rüstem Paşa'nın paraya olan düşkünlüğünü bile Padişah'a hizmet için kullandığını, bunun yanında her türlü zerzevat ve bahçelerde büyüyen bitki türlerinden gül ve menekşeleri değil ayrıca esirlerin zırh vb. eşyalarıyla atlarını satarak elde ettiği paraları usule uygun bir

³⁹⁰ Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, s.130.

³⁹¹ Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*, s.130.

³⁹² Gökbilgin, "Rüstem Paşa Hakkındaki İthamlar", *Tarih Dergisi*, Sayı:11-12, 1956, s.12.

³⁹³ Gökbilgin, "Rüstem Paşa İthamlar", s.12-13.

³⁹⁴ Mehmet Gel, "Kanûnî Devrinde Vüzerâ Gölgesinde "Vakfa İlâve Mülkün Satışı" Üzerine Bir Hukukî Tartışma: "Da'vâ-yı Âsiyâb", *Belleten*, C.LXXVII, Sayı: 280, s.928.

³⁹⁵ Gökbilgin, "Rüstem Paşa İthamlar", s.12-13.

³⁹⁶ Gökbilgin, "Rüstem Paşa İthamlar", s.15.

³⁹⁷ Gülgün Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden...*, s.318

şekilde hazineye aktardığını yazar ³⁹⁸. Rüstem Paşa'nın zikredilen tüm mali ve ekonomik faaliyetleri ve bu işlerdeki mahareti düşünüldüğünde ve uzun süre sadaret vazifesini icra etmesi bu durumun nihai kanıtı niteliğindedir³⁹⁹.

Rüstem Paşa'nın ikinci kez veziriazam bulunduğu esnada bizzat görüştüğü Venedikli Elçi Antonio Erizzo ile yaşanan diyalog dikkat çekicidir. Paşa görüşmeleri sırasında elçiye Venedik Cumhuriyeti'nin fazla parası olup olmadığını, her sene gümrük gelirinden meblağın artıp artmadığı gibi çok özel sorular sormuştur⁴⁰⁰. Rüstem Paşa'nın bu soruları Venedik Cumhuriyeti hakkında daha detaylı bir bilgi sahibi olmak için sorduğu düşünülebilir. Bu da onun tedbirli bir devlet adamı olduğunun bir işaretidir.

Rüstem Paşa'nın ikinci vezir ⁴⁰¹ konumunda bulunurken, yanında bulunan yabancı elçilere, seleflerinden olan veziriazam İbrahim Paşa'nın Viyana'ya parmağıyla dokunabildiğini kendisinin ise avuçlarıyla kavrayacağını söylemesi, onun azimli ve kararlı bir devlet adamı olarak hasımlarına kendisinin ve devletin gücünü gösterdiği şeklinde yorumlanabilir⁴⁰².

Venedik Elçisi Alvise Renier tarafından İstanbul'da tutulan ve 1555 yılında okunan raporda Sultan'ın karadaki gücü hakkında Rüstem Paşa'nın etkisini şu sözlerle dile getirmiştir.

“Bazıları Rüstem Paşa'yı da, bazı muharebelerde gösterdiği cesaret sebebiyle övdüler. Onun yardımı olmadan başarılı olunamayacağını düşünüyorlar. Askerlerin büyük bir kısmı ise Rüstem'i hiç sevmiyor. Sipahilere, onun tumarından gelecek paraların verilmesini reddetmiş olması, onu askerlere düşman etmiş. Bu sebepten dolayı sipahi ve atlarının ölümüne sebep olmuş. Sipahilerle arası açılmış.”⁴⁰³

Osmanlı Devletinin sadrazamları ve sancakbeyleri Leh kralları ile mektuplaşmışlardır. Rüstem Paşa'nın da orijinali Varşova'da bulunan bu tür mektubu bulunmaktadır⁴⁰⁴. Bu mektubun içeriğine ulaşmasak bile bu tür yazışmalar Paşa'nın devlet yöneticiliğindeki konumunu gösterir niteliktedir. Bununla birlikte, 1546 yılında Rüstem Paşa tarafından Kral I.

³⁹⁸ Busbecq, *Türk Mektupları*, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, ss.31-32.

³⁹⁹ Aslantürk, *Rüstem Paşa*, s.27.

⁴⁰⁰ Aslantürk, a.g.m., ss.39-40.

⁴⁰¹ Hadisenin Rüstem Paşa'nın 2. Ya da 3. Vezirliği sırasında olduğu bkz. Danişmend, *Kronoloji*,s.231.

⁴⁰² Ziya Nur Aksun, *Cihan Padişahı...*, s.121.

⁴⁰³ Afyoncu, *Kanuni ve Pargalı İbrahim Paşa*,s.147-148.

⁴⁰⁴ Nejat R.Uçtum, “Hürrem ve Mihrimah Sultanların Polonya Kralı II. Zigmund'a Yazdıkları Mektuplar, *Belleten*, C.XLIV, Sayı 176, Ekim 1980, s.711.

Zygmunt'a gönderilmiş bir mektubun transkripsiyonu, Hacer Topaktaş ve H. Ahmet Aslantürk tarafından kaleme alınan *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı Leh İlişkilerine Dair Belgeler 1520-1566* isimli eserde bulunmaktadır⁴⁰⁵.

Bu dönem Osmanlı İmparatorluğunun gücü yalnızca ordu ve donanma ile sınırlı değildi. İtalya'ya (Venedik) buğday satmaktaydı. Üretim krizi yaşayan İtalya, bu durumu gidermek için büyük tahıl gemilerini Doğu Limanlarına ve Türkiye'ye göndermek ya da İstanbul'dan buğday dolu gemileri getirmek zorunda kalmıştı. 1551 Aralık ayında Kanûnî'nin sağ kolu mahiyetindeki Rüstem Paşa'ya ait Türk gemisi tamamıyla Buğday dolu olarak Venedik'e yanaştı⁴⁰⁶. Muazzam topraklara sahip Türkler nakit parayı çok sevdiklerinden bu durumdan çok memnun bir vaziyette idiler. Fernand Braudel tarafından nakledildiğine göre, 1551 yılında Osmanlı Devleti'nin ihraç ettiği buğday miktarı 500.000 kental yani yaklaşık 50.000 ton olduğu tahmin edilmektedir⁴⁰⁷.

Rüstem Paşa Balkan panayırını kendi mülkü olan arazilere naklettirerek vakıf halini alıncaya dek dükkân icarlarından epey paralar kazanmıştır. Bu ve benzeri girişimler 16. Asırda yöneticiler ticaretin gereklerinden bihaber olmadıklarını kanıtlamışlardır⁴⁰⁸. Yine modern araştırmalarda "idarecilik ve teşkilatçılık bahislerinde büyük bir kabiliyete sahip olan"⁴⁰⁹ Rüstem Paşa hakkında, dikkate değer bir işadamı öngörüşüne sahip olduğunu destekleyen bir örnekte, vaktiyle gelişen Teselya Panayırlarından bazılarına, etkin bir liman olan Tekirdağ Rodosçuk'a, İstanbul'a ve Güneydoğu Anadolu kenti Malatya'ya parasal yatırımlarda bulunması Paşa'nın ticaret zekasının vurgulanmaktadır⁴¹⁰.

Osmanlı Klasik Dönemi'nin en başarılı tüccarlarından biri olarak Rüstem Paşa'nın ticari ve mali meselelerdeki başarısı, yaptırdığı yapılarda dahi kendini göstermiş, inşa ettiği camiler ticari açıdan önemli bölgelerde konuşlanmıştır. Rüstem Paşa adına yaşamı boyunca dokuz adet cami yaptırılmıştır⁴¹¹. Rüstem Paşa, hemen hepsi ticari güzergahlarda konuşlanan

⁴⁰⁵ Hacer Topaktaş, H. Ahmet Aslantürk, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı Leh İlişkilerine Dair Belgeler 1520-1566*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2014, s.135.

⁴⁰⁶ Ignace Dalle *Türkler Arasında Bir Avrupalı Auger Ghiselin de Busbecq1521-1591*, ss.115-116.

⁴⁰⁷ Ignace Dalle *Türkler Arasında Bir Avrupalı Auger Ghiselin de Busbecq1521-1591*, ss.116; Ayrıca bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev. Ayşe Berktaş, Alfa Tarih Basım Yayın, İstanbul 2017, ss.172,173,174.

⁴⁰⁸ Metin Kunt, Suraiya Faroqhi, *Türkiye Tarihi Osmanlı Devleti 1300-1600*, C.2, Cem Yayınları, İstanbul 1995,s.149.

⁴⁰⁹ Harold Lamb,*Kanuni Süleyman*, Çev. Tevfik sadullah, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul [tarih yok], s.255.

⁴¹⁰ *Kanuni ve Çağı- Yeni Çağda Osmanlı Dünyası*, Editör Metin Kunt, Christine Woodhead, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s.104.

⁴¹¹ Sezgi Giray Küçük, "İstanbul ve Tekirdağ Rüstem Paşa Camilerinin Konum ve Mimari Özelliklerine Göre Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi", *Art-Sanat Dergisi*, Sayı:13, 2020, s.118.

İstanbul'da Eminönü'nde, Tekirdağ Rodosçuk'ta, Sapanca'da, Bolu Dibek'te, Yalova Samanlı'da, Afyon Bolvadin'de, Karaman Ermenek'te, Kırklareli Büyükkarıştıran'da ve Kastamonu Daday'da bulunan Benefşe Dağı'nda kendi adıyla anılan camiler inşa ettirmiştir⁴¹².

Rüstem Paşa dehşet verici tesirleri bakımından tüfek vb. yeni silahlarla donatılmış seçkin bir alay oluşturmak istediye de yeniçeriler barutların giysilerini lekeleyeceği tamirat gerektirecek tutukluk vb. bozulmalardan ötürü onaracak kişi bulmakta sıkıntı yaşanacağı gibi gerekçelerle Paşa'ya şikayette bulununca Rüstem Paşa durumu kabullenip Avrupalı rakiplerine karşı geleneklere uygun ok ve yay ile talimlere devam edilmiştir⁴¹³.

Rüstem Paşa devlet işleri ve hazineyi etkileyecek hadiseler söz konusu olduğunda kati surette taviz vermeyen bir karaktere tabiidir. Mesele Padişah'ın emri olsa bile nizam ve kaideler eksenli prensibe sahiptir. Rüstem Paşa'nın Padişah'ın üzerindeki etkisine bir örnek vermek gerekirse; Sultan Süleyman'ın Kağıthane'de ava çıktığı bir gün Bizans'a ait su yolları kalıntılarına rast gelinmiştir. Kalıntıların tamir edilmesine karar vererek Rum asıllı Nikola adında bir mühendis vazifelendirilmiştir. Durumu sonradan öğrenen Rüstem Paşa kendisine haber verilmeden bu işlere kalkışılmasını doğru bulmayarak mühendisi nezarete attırmıştır. Padişah meseleyi sorduğunda Paşa, *“Padişahım, benim haberim olmadan böyle şeylere karışamazsın, devletin başına keyfi kararlarıyla masraf kapusu açamazsın! Bu işi hükümet tetkik edecek ve eğer icap ederse hükümet yapacaktır: Seninle temasını engellemek için mühendisi nezaret altına aldurdım; çünkü benim salâhiyetim dahilinde olan işlere sen müdahale edemezsin”* yanıtını vermiştir. Rüstem Paşa bu konuşma sırasında fikirlerini Padişah'a en hürmetkar ifadelerle arz etmiştir. Padişah ise, *“vezirim bildiği gibi yapsın”* demiştir⁴¹⁴.

⁴¹² Sezgi Giray Küçük, a.g.m., s.122.

⁴¹³ Ignace Dalle, a.g.e., s.168.

⁴¹⁴ Danişmend bu hadiseyi *Selaniki Tarihi*'nden almıştır. Bkz. Danişmend, *Kronoloji*,s.64.

Alvise Renier Venedik için yapılan mülakatlarda Rüstem Paşa'ya karşı çok hassas olunması gerektiğini, aksi halde durumun aleyhlerine dönerek felakete uğrayacaklarını, Padişah'ın mutlak vekili olarak Paşa'nın sözlerini sultanın emri olarak görmek gerektiğini söylemiştir. Navagero da Divan-ı Hümayun'da vezir sayısı dört olsa da en etkin olan Rüstem Paşa'nın dilediği her şeyi yapma hürriyetinin olduğunu , devletin mutlak hakimi olarak iradesine karşı gelme cesaretini gösterecek kimsenin bulunmadığını, Padişah'ın tüm yetkilerini Paşa'ya devretmesi hasebiyle eşi görülmemiş bir durum yaşandığını belirtmiştir⁴¹⁵.

“Divân-ı Hümayûn'da dört paşa var. Veziriazamın adı Rüstem Paşa. Çok büyük, yetkili bir şahsiyet. Siz ekselansları da bunu çok iyi biliyorsunuz. 55 yaşlarında ama çok taze bir yüzü olduğundan yaşını hiç göstermiyor. Çünkü sürekli traş oluyor. Yüzü hep traşlı dolaşiyor. Çok ciddi bir görünümü var, çok tehlikeli bir pazarlıkçı. Nasıl biri olduğu, nasıl hareket ettiği bilindiğinden, en iyi şekilde onunla anlaşma yoluna gitmek lazım. Kendisine insani davranmak lazım. İlk seferinde talep edilen şeyler elde edilemezse vazgeçmemek lazım. Ancak biraz zaman geçtikten sonra aynı talepte tekrar bulunmak uygun olur. Onunla konuşurken hem ustaca konuşulmalı hem de çok sabırlı olunmalıdır. Paşa siz ekselanslarına karşı çok dostane davranıyor. Sultan ile Venedik'in arasını iyi tutmak için çabalyor. O olmasaydı ilişkilerimiz çoktan kopmuş olurdu. Barış ortadan kalkardı. Venedik'ten gelen bütün talep ve şikâyetleri o idare ediyor. Bunu kendisi de bana birkaç kez söyledi. Birçok kez açık bir şekilde siz ekselanslarının ona, hakkettiği saygıyı göstermediğinizi söyledi. Ona diğer paşalardan farklı davranmadığınızı söyledi. Aynı zamanda, hem iyi hem kötü herşeyin kendi ellerinde olduğunu söylemeyi de ihmal etmedi. Birçok kez kendisine böyle olmadığı söylenmiş olsa da pek ikna edilemedi. Kendisi sizi destekleyen biri olarak anılmak istiyor. Bu sarayda ondan daha büyük bir paşa yok.. İşte bu dört paşa sultanın verdiği emirler doğrultusunda bu imparatorluğun idaresi ile görevli. Ancak aslında her konuda tek yetkili olan aralarından sadece bir tanesi ki, o da Veziriazam Rüstem Paşa.... Paşalar dört gün Divân'da toplanıyorlar. İlk Divân günü de Cumartesi. Divân'da her talep ve şikâyeti genel olarak değerlendiriyorlar. Divân'da çok sayıda karar da alınıyor. Bu talep ve şikâyetlerden bazıları sultana arzediliyor. Rüstem bu talepleri topluyor ve sultana okutuyor. Sonra da bu konularda onun verdiği emirler doğrultusunda kararlar alıyor.”⁴¹⁶

Venedikli Nicolo Michiel'den nakledildiğine göre, herkesin saygı duyduğu Damat Veziriazam Rüstem Paşa İstanbul'a gelen tüm elçilerle Padişah'tan önce görüşürüldü; eğer

⁴¹⁵ Zahit Atçıl, *Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa'nın Sadrazamlığı*, s.76.

⁴¹⁶ Afyoncu Erhan, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Pargalı İbrahim Paşa*, s.144-145.

bir konu hakkında Padişah Rüstem Paşa tarafından bilgilendirilmemişse Padişah'ın içeriği öğrenme ihtimali dahi yoktu⁴¹⁷ diyerek Rüstem Paşa'nın öğrendiği her bir bilginin kayda değer olmadığı sürece Padişah'a iletilmediği ifade edilmektedir.

Rüstem Paşa'nın birinci sadreti sırasında azledildiği güne kadar 14 ay boyunca Paşa ile iletişim halinde bulunan Domenico Trevisano, bu zaman diliminde Padişah'ın Paşa'ya asla müdahale etmediğini vüzeradan hiç kimsenin de muhalefete cesaret edemediklerini yazmıştır⁴¹⁸. Tarihçi Mustafa Âlî de bu söylemi tasdik eden ifadelerle zamanın merci kapısının veziriazamlık olduğunu dile getirmiştir⁴¹⁹. Arz günü mülakatlardan sıkılan Padişah Paşa'ya karar verme yetkisi vererek zaman zaman meseleleri kendisine bildirmesini istemiştir⁴²⁰. Buradaki genel bilgi ele alındığında Rüstem Paşa'nın, veziriazamlık görevinden azl edildiği günlerde dahi sanki görevi devam ediyormuşçasına, arka planda olmadığı, gerçekte olmasa dahi kendisinin her şeyi yönettiği şeklinde bir imajın olduğu ifade edilmektedir.

Paşa'nın çalışkan ve zeki olduğu konusunda yabancı kaynaklarda gözlemler vardır. Mesela Navagero ile Erizzo, Rüstem Paşa'nın çok çalışkan bir şahsiyet olduğunu, divan olmayan istirahat günlerinde dahi kendi konağında mülakatlarını ve işlerini tamamlamaya gayret ettiğini ifade etmiştir⁴²¹.

6 Mart 1558 tarihinde Navagero'dan sonra gelen elçilerden Antonio Barbarigo raporunda, Rüstem Paşa'nın Venedik'ten istediği bazı özel malların getirildiğini bildirmiştir. Elçi Barbarigo gelen malları Paşa'ya hediye etmek istemiştir. Ancak Paşa malları hediye olarak kabul edemeyeceğini ve malların parasını ödeyeceğini ve böyle olursa memnun olacağını belirtmiştir⁴²².

Paşa'nın çağdaşları tarafından her fırsatta keskin fikirli ve övgüye değer bir zekası olduğu Kanûnî'nin şanı için mühim bir uygulayıcı olduğu⁴²³ lakin aç gözlü⁴²⁴ olması hasebiyle de eleştirilerin hedefi olduğu belirtilmiştir. Rüstem Paşa için bu söylemleri en net ve açık bir şekilde ortaya koyan kişilerden birisi de büyükelçi Busbecq'tir. Avusturya'dan Osmanlı

⁴¹⁷ Zahit Atçıl, *Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa'nın Sadrazamlığı*, s.79.

⁴¹⁸ Zahit Atçıl, *Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa'nın Sadrazamlığı*, s.79.

⁴¹⁹ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhül Ahbar*, s.359a.

⁴²⁰ Zahit Atçıl, *Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa'nın Sadrazamlığı*, s.80-81.

⁴²¹ Zahit Atçıl, *Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa'nın Sadrazamlığı*, s.81.

⁴²² Aslantürk, a.g.m., s.39.

⁴²³ Ignace Dalle, a.g.e., s.116.

⁴²⁴ “aç gözlülüğün rezilliği ile kirlenmemiş olsaydı... maliye ve kamu harcamalarıyla ilgilenen bu adam hiç olmazsa Türk hazinesinin şansına kusurunu fazilete dönüştürmüştür” bkz. Dalle, a.g.e., s.116.

Devletini ziyarete gelen ve Paşa ile sık sık görüşme fırsatı bulan elçi, içinde dört mektup bulunan kitapta Rüstem Paşa hakkında şu satırları dile getirmiştir:

“Paşalar arasında Rüstem, sultan nezdindeki en geniş salahiyyat ve nüfuza sahib kişiydi. İleriyi gören keskin bir zekaya sahipti. Süleyman’ın şöhretinin yayılmasında büyük rolü olmuştur. Geçmişini öğrenmek isterseniz, söyleyeyim: bir domuz çobanıydı. Maamafih, ihraz ettiği yüksek mevkie lâyük olmıyan bir adam değildir. Yalnız son derecede hasisliği büyük bir kusurdur. Sultan onun yalnız bu halinden şüpheleniyordu. Yoksa başka her şeyini beğeniyor ve tasvip ediyordu. Maamafih, bu kusurunu bile efendisinin menfaati uğrunda kullanıyordu. Çünkü sultanın hassa hazinesini idareye o memurdu.”⁴²⁵

Rüstem Paşa’nın malî illerdeki ve ticaretteki mahareti dönemin Avrupalı elçileri tarafından tespit edildiği gibi modern araştırmacılar tarafından da teyit edilmiştir⁴²⁶.

2.2.2.Padişah ile İlişkisi/Yakınlığı

Venedik elçileri Rüstem Paşa’nın nüfuzunu Padişah’ın kerimesi ile izdivacı sayesinde kazandığını belirtirlerken, Paşa Has Oda’dan ayrıldıktan sonra Padişah ile İbrahim Paşa arasındaki yakınlık kadar bir statü kazanamadığını eklerler. Navagero’nun aktardıklarına göre, Padişah’ın kızı ve zevcesinin tüm çabalarına rağmen Rüstem Paşa Padişah’ın sırdaşlığına erişememiş, İbrahim Paşa gibi Sultanın haremine erişimi için pek çok girişimde bulunmasına Sultan, bir kez yapılan budalalığın yeterli olduğu düşüncesiyle buna izin vermemiştir⁴²⁷.

Veziriazamlar, devletin çıkarları ve işleri için elçilerle ilişki ve iletişim içinde bulunmak durumundaydı. Ancak edinilen bilgilerin güvenilirlik derecesi bir problemdi. Mesela, Rüstem Paşa müttefik devlet Fransa’nın Hasburglarla barış antlaşması imzaladığını öğrendiğinde devrin balyoslarından Domenico Trevisan’ı çağırarak detaylı bilgi öğrenmek istemiştir.

⁴²⁵ Busbecq, *Türk Mektupları*, Çev.H.Cahit Yalçın, Remzi Kitapevi, İstanbul 1939, s. 44.

⁴²⁶ Faroqhi, *Yeni Hükümdar Aynası*, s.159.

⁴²⁷ Peirce, *Harem-i Humayun*, ss.102-103.

Ancak Balyos'un verdiği asılsız bilgiler Paşa'yı çok sınırlendirmiştir⁴²⁸. Rüstem Paşa'nın genel tavrındaki sertliği, diplomasi alanında da kendini göstermektedir. Devletin çıkarları için yabancı elçilerle yaptığı görüşmelerdeki ihtiyatlı tavrı yaşadığı tecrübeden kaynaklanmış olmalıdır.

Bernardo Navagero Rüstem Paşa'nın saygın ve büyük bir şahsiyet⁴²⁹ olduğunu, Sultanın en büyük gözdesi konumunda bulunduğunu kimsenin onun kadar sevilmediğini⁴³⁰ belirtmiştir. Seleflerinden farklı olarak vezirlerini dinleyen bir Padişah olan Sultan Süleyman Rüstem Paşa'dan da nasihat almaktaydı. Navagero, tüm dizginleri eline alan Paşa'nın Padişah'ı çok iyi tanıyan, neyi sevip neyi sevmeyeceğini çok iyi bilen Paşa'nın öylesine büyük yetkileri vardır ki imparator sanki Rüstem Paşa'dır⁴³¹ diyerek Paşa'nın Hükümdar ile ilişkisini nitelendirmektedir. Navagero Rüstem Paşa'nın kendisine dostane davrandığını, insani bir şekilde dinleyip konuştuğunu da belirtmiştir⁴³². Elçi Rüstem Paşa'nın ticari zekasına da değinerek, kendi buğdayı dışındakilerin satılmasını istemediğinden çok düşük ücretle satın aldırıp çok yüksekten satmakta tereddüt etmediğinden bahsederken, kafirlerle iletişimde olmak istemeseler de ticaret yapmak için çok hevesli olduklarını söyleyerek⁴³³ Rüstem Paşa'nın bu tavrını eleştirmektedir. Elçiye göre Paşa'nın özellikleri şöyledir:

“Paşa ufak tefek, kırmızlı yüzünde lekeleri olan, sağlıklı görüntüsü var ama bazen hastalıkları olduğu söyleniyor. Bakışları çok derin, idareci bir adam olmak için dünyaya geldiği belli, çok akıllı ve mütevazi, hayatında hiç şarap içmemiş, görevini yerine getirirken çok sabırlı, tüm hafta sultanla görüşmelerinden sonra Salı gününden sonra sabah erkenden geç saatlere kadar özel toplantılar düzenliyor”⁴³⁴

Navagero kendisinden sonra göreve gelen Domenico Trevisano'nun Rüstem Paşa'nın sevgisini kazandığını söyler⁴³⁵.

⁴²⁸ Emrah Safa Gürkan, *Sultanın Casusları 16. Yüzyılda İstihbarat Sabotaj ve Rüşvet Ağları*, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2017, s.144.

⁴²⁹ Afyoncu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Şehzade Mustafa*, Çev. P. Gökpar- E.Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012, s.34.

⁴³⁰ Afyoncu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.15.

⁴³¹ Afyoncu, *Venedik Elçilerinin Raporlarına Göre Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.38.

⁴³² Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.47.

⁴³³ Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.48.

⁴³⁴ Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.52.

⁴³⁵ Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.67.

2.2.3. Tamahkar mı Tutumlu Bir Devlet Adamı mı?"

Modern tarihçilere göre Rüstem Paşa diğer vezirler söz konusu olduğunda ülkenin aleyhine tezahür edebilecek hiçbir hadiseye müsamaha göstermezken kendi kişisel çıkarları mevzu bahis olduğunda Haydar Paşa kadar ileri gitmekten çekinmemiştir⁴³⁶. Padişah'a gönderilen şikâyetmektuplarından Rüstem Paşa kimlerde iyi birer at çiftlik vb. görse tamahkarlığından dolayı derhal satın almak istemiş insanlarda korkusundan karşı gelememişlerdir. Mesela Rumeli kazaskeri Çivizade'nin defterdar kardeşinin çiftliğini, içindeki eşyası ve hayvanları ile birlikte elinden almıştır⁴³⁷. Başka bir örnekte de İstanbul kadılığından mazul olan bir alimin müderris olarak tayin edildiği Edirne'ye gitmemek için Rüstem Paşa'ya 2000 filori nakit rüşvet vererek İstanbul'da kaldığı iddia edilmektedir⁴³⁸. Bir diğer örnekte ise, Rüstem Paşa'nın zamanında kendisine rakip olmuş bir devlet adamının (Haydar Paşa'nın) evladının taraf olduğu bir davada, kendisiyle müşavere edilmesini fırsat bilerek kararın hasmının evlatlarının aleyhine çıkmasında etkili olduğu da görülmektedir⁴³⁹.

Erizzo'nun 1557 tarihli raporundaki Navagero'nun düşüncelerinden aktarıldığına göre, Paşa'nın eski vezirlerden Pargalı İbrahim Paşa ile kıyaslandığında Sultan'ın en fazla yetki verdiği vezir Rüstem Paşa'dır zira hazineyi eksiltmeyip sürekli doldurmakta olduğu yazılıdır⁴⁴⁰. Navagero'dan sonra göreve gelen elçinin belirttiğine göre, Paşa'yı halktan kimse sevmemekte bilhassa fitratındaki tamahkarlığından ötürü nefret edilmekteydi. Fakat Padişah'ın saltanatının ilerleyen zamanlarında imparatorluğun içinde bulunduğu mali istikrar, veziriazam Rüstem Paşa'nın zikredilen bu tamahına pek çok şey borçluydu⁴⁴¹.

Rüstem Paşa şahsi işlerinde açgözlü bir imaj çizmekle birlikte söz konusu devlet işlerine yansığında bu durum onun tutumluluğunun bir delilidir.

⁴³⁶ Mehmet Gel, a.g.m., s.930-931.

⁴³⁷ Gökbilgin , "Rüstem Paşa İthamlar", s.19.

⁴³⁸ Gökbilgin , "Rüstem Paşa İthamlar", s.20.

⁴³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Gel Mehmet, "Da'vâ-yı Âsiyâb", s. 927-954.

⁴⁴⁰ Peirce, *Harem-i Humayun*, s.107.

⁴⁴¹ Peirce, *a.g.e*, 108.

2.2.4.Mütedeyyin Rüstem Paşa ve Dinde Hoşgörü

Busbecq, Rüstem Paşa'nın kendisine Müslüman olması için teklifine, olumsuz yanıt almasından sonra Paşa'nın ısrarcı olmadığını, doğru yaşam biçimini benimseyenlerin hangi dinde olurlarsa olsunlar sonsuz mutluluğa sahip olabileceklerine inandığını dile getirmiştir⁴⁴².

Busbecq ile yukarıda geçen konuşmanın aksine Navagero'ya göre, diğer veziriazamlardan farklı olarak Rüstem Paşa bir Hıristiyan düşmanıydı⁴⁴³. Avusturya elçiliğinde din görevlisi Stephan Gerlach'tan nakledildiğine göre; Rüstem Paşa'ya göre ülkede tek din anlayışı olmalıdır. Paşa, Yahudilerin zararları faydalarından fazla olduğundan Padişah'a bunların ülkeden kovulmalarını⁴⁴⁴ teklif etmiştir. Padişah'ın yanıtı ise ders niteliğinde olup, papatya benzeri sarı beyaz bir çiçeği göstererek renk çeşitliliğindeki mükemmelliğin insana verdiği haz gibi Tanrının da din çeşitliliğinden haz duyduğunu belirtmiştir⁴⁴⁵. Rüstem Paşa'nın gayrimüslim halk aleyhindeki düşüncelerine karşı Padişah'ın "rengarenk çiçekler" benzetmesini kullandığı rivayeti belki de bir yakıştırmadan ibarettir⁴⁴⁶. Bunda Rüstem Paşa'nın Hıristiyan düşmanı olduğu hatta kilise yaktığı şeklinde söylentilerin olması rol oynamış olmalıdır. Bunları zikreden belirten Gerlach, bu işleri yapan Paşa'nın çok geçmeden hastalanıp öldüğünü belirtmek suretiyle onun Tanrı tarafından cezalandırıldığını ima eder⁴⁴⁷.

Rüstem Paşa'nın manevi olarak iletişimde olduğu zatlar da olmuştur, bunlardan Paşa'nın imamı olan Seyyid Mehmed ve Şeyh Burhaneddin isimleri zikredilenlerin arasındadır. Rüstem Paşa Teke Sancağında görevini ifa ederken İstanbul'a davet edilen Paşa bir an endişeye kapılmış ve öyle anlaşılıyor ki, o sırada Eğridir'de irşad faaliyetini sürdüren Şeyh Burhaneddin'in duasına ve himmetine müracaat etmiştir. Rüstem Paşa, sadrazamlığa terfi ettiğinde de şeyhini unutmamış, İstanbul'a oğullarını görmeye gelen Şeyh Küçük Ayasofya zaviyesini vererek ihsanda bulunmuştur. Bir yıl kadar İstanbul'da kalan Şeyh, Eğridir'de tekkenin boş kalmasına üzüldüğünden "*Ogul biz tag civarında büyüyüp 'uzlete mu'tad olmuşuz. İstanbul'da keşrete düşüp ekabir üşmekle olanca halimiz dahi zayi' idiyoruz. Bizüm*

⁴⁴² Gülgün Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden...*, s.318.

⁴⁴³ *Süleyman the Second and His Time*, s.187.

⁴⁴⁴ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, s.268.

⁴⁴⁵ Afyoncu, *Kanuni ve Hürrem Sultan*, s.116.

⁴⁴⁶ Stephan Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, 1.Cilt, Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, ss.36-37.

⁴⁴⁷ Gerlach, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, 1.Cilt, s.202; İsmail Hami Danişmend, *Tarihi Hakikatler*, C.2, Tercüman Yayınları, İstanbul 1979, ss.624-625-626.

hayr-ı du'amuz istersen yine mekanumuza gönder." diyerek Paşa'dan kendisini tekrar Eğridir'e göndermesini dilemiştir. Rüstem Paşa'da şeyhinin arzusunu kabul etmiş, Padişah'tan müsaade alarak gayrimüslimlerin konuşlandığı Nis ceziresinin haracını Şeyh'e maaş olarak vermiştir⁴⁴⁸.

Şeyh Hüseyin er-Rûmî de *Tuhfetü'ş-Şâkirîne ve Ünsüz Zâkirîn* (Şükredenlerin Hediyesi ve Zikredenlerin Cana Yakınlığı) isimli kısa eserini Rüstem Paşa için yazmıştır⁴⁴⁹.

Paşa'nın manevî şahsiyetlerle ilgili bir başka hikayesi kendisi adına yaptırdığı caminin taşları için Beykoz'daki⁴⁵⁰ Yoros Kalesi'ni yıktırmak istemesiyle ilgilidir. Kale konumu itibarı ile önemlidir zira yabancı gemileri kontrol amacıyla hizmet vermektedir. Durumu öğrenen Şeyh Yahya Efendi kalenin yıkılmaması için sütkardeşi olan Padişah'a Rüstem Paşa'yı şikayet ettiği bir tezkire göndermiş, mektupta kalenin kendisine verilmesini talep etmiş ve kaleyi kendisi imar edeceğini bildirmiştir. Mektup Rüstem Paşa'ya ulaşmasına rağmen dikkate alınmamış ve yıktırma emri yinelenmiştir. Tam o esnada Rüstem Paşa'nın atının ayağı kaymış, Paşa düşmüş ve tüm kemikleri kırılmıştır. Rüstem Paşa başına gelenlerin ilahi bir mesaj olduğunu düşünerek Şeyh'e yaptığı saygısızlığı telafi etmeye çalışmış ancak özrü kabul edilmemiştir⁴⁵¹. Menakıbnâme'de Rüstem Paşa'nın vefatı Yahya Efendi ile yaşadığı bu ilahi hadise ile ilişkilendirilmiştir⁴⁵². Yahya Efendi ile Paşa'nın ilişkisi eskilere dayanmaktadır. Yahya Efendi'nin her fırsatta Şefaatnameler yazması devlet işlerine müdahale ettiği manasına geldiğinden dolayı Rüstem Paşa gibi vüzera taifesi ile arasının açılmasına sebep olduğu vurgulanmıştır⁴⁵³.

Safevi Şehzadesi Elkas Mirza'nın Osmanlı Devleti topraklarına kaçması meselesi vesilesiyle Rüstem Paşa'ya Safeviler ile ilgili mektup gönderen Sofyalı Şeyh Bâlî Efendi dini meselelerde uzun uzun nasihatlerde bulunmuş, mektubun son kısmında sığınmaya yönelik atıflarda bulunarak "pis taife" olarak zikrettiği Safevilere ihsanlarda bulunmanın doğru olmadığını, onlarla ittifak halinde bulunmamak gerektiğini dile getirmiştir. Mektubuna

⁴⁴⁸ Sadık Yazar, "Fetihname-i Kıbrıs'ın Müellifi Kimdir?", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18, Konya 2007, s.181-182.

⁴⁴⁹ Katip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, 1.Cilt, Arapçadan Tercüme Eden Rüştü Balcı, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s.332.

⁴⁵⁰ Yoros Kalesi karşısında bulunan şehrin kapısı mahiyetindeki hisarı da Rüstem Paşa isteğiyle yıktırılmış ve cami taşları için kullanılmıştır. Müslüm Yılmaz, *Beşiktaşlı Yahya Efendi Hayatı Tasavvufi Şahsiyeti ve Divanı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014, s.30,55.

⁴⁵¹ Gamze N. Ilıcak, "Beşiktaşlı Yahya Efendinin Menkıbelerindeki Motifler", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, Sayı: 63, Nisan 2019, s.106.

⁴⁵² Haşim Şahin, "Çok Yönlü Bir Alim: Beşiktaşlı Yahya Efendi", s.133.

⁴⁵³ H.Şahin, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Çok Yönlü Bir Âlim: Beşiktaşlı Yahya Efendi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi İSAM*, C.43, Sayı: 43, İstanbul 2014, s.133.

besmele ile başlayarak ve Rüstem Paşa'ya "Oğlum Paşa Hazretleri" gibi yakınlık belirten bir hitap ile başlayarak samimi tavsiyelerde bulunmuştur⁴⁵⁴. Buna ilaveten Sofyalı Bâlî Efendi Rüstem Paşa'ya bazı sûfiler hakkında düşüncelerini dile getirdiği mektuplar da göndermiştir.

Rüstem Paşa'ya derin bir muhabbet besleyen İbrahim Gülşenî'nin Menakıb'ında ismi en çok anılan devlet adamı Rüstem Paşa olmuştur. Paşa'nın sadrazam olmasını arzu ettiği, Menakıb'ta, Paşa için dua ettiği anlaşılmaktadır. Sultan Süleyman Acem Seferi hazırlığında iken Rüstem Paşa aracılığıyla İbrahim Gülşenî'nin fikrinin alındığı, tebaa üzerinde etkisi olması için Padişah'ın safında sefere katılmasını bizzat Paşa'nın kendisinden istediği, eserinde aktarılan bilgiler arasındadır⁴⁵⁵.

2.2.5. İlim, Tasavvuf ve Sanat Hamisi Olarak Rüstem Paşa İmgesi

Eski zamanlarda sadrazam ve rütbece daha düşük olan Reis-i küttâb yetenekli öğrencileri ya da mülazimleri değerlendirir, kitabet görevlerine gelebilecek olanları seçerlerdi. Bu kişileri kısa sürede yükselterek siyasete giden tezkireciliğe atamalar yapılırdı. Kitabet mesleğine yönlendirilerek üstün konuma getirilen sanatkarlar arasında Hattat Cendereci-zâde, Şerif-zâde ve Dühani-zâde, Divan Katibi –Reisü'l-Küttap Ramazan-zâde Mehmet Paşa ,Eğri Abdi-zâde Mehmet Bey ve Celal-zâde Mustafa Çelebi başta gelmektedir. Rüstem Paşa'nın ismi zikredilen bu zâtlar ile övünerek "anları zümre-i küttâba ben dahil itdüm ve kitâb-ı kadr-i ma'rifetlerini ben bulup çıkardım" dediği nakledilmektedir⁴⁵⁶. Rüstem Paşa'nın ulemaya ve muselama saygılı bir imaj çizdiğini de aşağıda birkaç örnek ile sıralanmaktadır.

Rüstem Paşa'nın destek ve himayesini isteyen bir başka şahsiyet ise Matrakçı Nasuh'tur. Paşa'ya ulaşmasını sağlayan, bizzat kendisinin zikrettiği "ümit anahtarı" ibaresiyle bahsettiği hadise ise İran Şahının kardeşi Elkas Mirza Osmanlı Devletine sığınmasından sonra Rüstem Paşa'nın konağında düzenlenen ziyafet töreni Nasuh'un silahşörlük gösterisi yapması ve bunun üzerine de Paşa tarafından ödüllendirilmesidir. H. 29 Rebiülahir 954/ M. 18 Haziran 1547 tarihinde gerçekleşen bu etkinlik ile Matrakçı, Rüstem Paşa'ya tekrar kendisini

⁴⁵⁴ Tufan Gündüz, "Sofyalı Bâlî Efendi'nin Safevilere Dair Rüstem Paşa'ya Gönderdiği Mektup", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 56, 2010, s. 203-210.

⁴⁵⁵ Kemal Ramazan Haykıran, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Dünyasını Anlatan Bir Kaynak Olarak: İbrahim Gülşenî ve Menakıb-ı İbrahim Gülşenî, *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar*, C. 3, Sayı: 3, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018, s.235.

⁴⁵⁶ Mustafa Âlî, *Meva'idü'n Nefais Fi Kava'idi'l-Mecalis*, s.95,279.

hatırlatma fırsatı bulurken, Paşa da Nasuh'u eserlerini yalınlaştırması koşuluyla yeni bir versiyon meydana getirmesi açısından cesaretlendirmiştir. Matrakçı Nasuh 1548 yılında II. İran Seferi'ne ait hazırladığı eseri Rüstem Paşa'ya sunmuştur⁴⁵⁷.

Kanûnî Sultan Süleyman dönemi tarihçilerinden Muradi, eserlerini Padişaha ve vezirlere sunmasının ardından Rüstem Paşa'nın hizmetine girmiş kendisine hediye edilen at ile seferlere katılmıştır⁴⁵⁸. Rüstem Paşa müverrihin 1543 Sikloş Seferi için eser yazmasını sağlamıştır⁴⁵⁹.

16. yüzyıl divan şairlerinden Edirneli Nazmi'nin de Rüstem Paşa ile yakın bir arkadaşlığı olup onun manevi babası olarak bilinen Nakşibendi Şeyhi Filibeli Mahmut Efendi'nin himayesinde bulunduğu hakkında çalışmalar mevcuttur⁴⁶⁰.

Rüstem Paşa 16. yüzyılda Sivas'ta bulunan bir tekkenin Dervîşi Ali Baba ile münasebetlerde bulunmuş ve birinci sadreti zamanında tekkenin zaviyesine vakfiye tertip ettirmiştir. Bu durumun nihayetinde Rüstem Paşa için “vezir-i kebir-i azam”, “vekil-i saltanat”, “emin-‘ü'l-hilafeti'l-kübra”, “calisu sadri's-sadaret”, “sadreti'l-vezaret” gibi ünvanlar vakfın kayıtlarında bulunmaktadır. Eski bir muhasebe defterinde rastlanılan kayıtta “Ali Baba Hoca-i Rüstem Paşa” ifadesinden, Horasan'dan hicret eden Ali Babanın Rüstem Paşa'nın hocalığını ya da hoca vekilliğini yaptığı anlaşılmaktadır⁴⁶¹. Ehli örfe mensup olan Rüstem Paşa'nın zaviyeye yaptığı nakdi yardım ile⁴⁶² halkın sevdiği bir şeyhe yardım ederek manevi destek sağlamış olduğu düşünülmektedir⁴⁶³.

Şeyh Mahmud Rizayi Efendi de Rüstem Paşa ile yakın münasebette bulunan zatlar arasında olmuştur⁴⁶⁴. Rüstem Paşa ile arasındaki münasebetten ötürü “*Rüstem Paşa anı babalık eylediğinden*” Baba Efendi olarak bilinmektedir. Şeyh Mahmud, Rüstem Paşa henüz mirahurluk görevini ifa ederken ona hocalık yapmış ve dini vecibelerin yanı sıra devlet işleri

⁴⁵⁷ Davut Erkan, “Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar”, *Osmanlı Araştırmaları, İSAM*, C. 37, Sayı: 37, 2011, s.185-187; Mustafa Karazeybek, “Kanuni Döneminde Yazılmış Bir Tarihi Al-i Osman”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 4, Sayı: 2, 2000, s.187.

⁴⁵⁸ Yurdaydın, “Muradi ve Eserleri”, *Belleten*, C.XXXVII, Sayı: 107, 1963, s.456.

⁴⁵⁹ Davut Erkan, “Süleyman-name” s.XXXVI.

⁴⁶⁰ Murat Alkan, “Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Rüstem Paşa'nın Büyük Karıştırandaki Mimari Eserleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, Sayı: 19, Ocak 2020, s.11.

⁴⁶¹ Saim Savaş, *16. Asır Anadolu'sunda: Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zaviyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, ss.45-46.

⁴⁶² Rüstem Paşa vakfından zaviyeye yıllık 29.801akçe gelir gelmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Saim Savaş, “Sivas Ali Baba Zaviyesi”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Ankara Aralık 2011, s.97.

⁴⁶³ Savaş, *a.g.e.*, s.47.

⁴⁶⁴ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, Haz.Ramazan İkinci T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s.211.

ve sanat gibi pek çok hususta yetişmesine katkı sağlamıştır. Rüstem Paşa vezir-i azam olduğunda da Şeyh ile irtibatına devam ederek hocasına emekli aylığı bağlamıştır. Rüstem Paşa'nın hayır işlerinde Şeyh'in mühim bir etkisinin olduğu ve şeyhe danışmadan adım atmadığı ifade edilmektedir. Paşa üzerinde etkisini gösteren hususlardan biri de Şeyh için iki methiye yazan meşhur şair Baki'nin bu yolla Rüstem Paşa'nın gözüne girmeye çalışmasıdır. Rızai, Rüstem Paşa'nın vefatı üzerine Türkçe bir risale yazmıştır⁴⁶⁵.

Siyaset-name'ler arasında önemli bir yeri olan, Aşık Çelebi'nin Gazâli'den tercüme ettiği ve Rüstem Paşa aracılığıyla Padişah Süleyman'a sunduğu *Tercüme-i Tibrü'l- Mesbûk Fi Nasâyihî'l- Vüzerâ ve'l- Mülûk* isimli eserin tenkitli metin olan üçüncü bölümünde, besmeleyle başlanılarak, dönemin Padişah'ı Kanûnî Süleyman'a ve Rüstem Paşa'ya övgüler ve nasihatler yer almaktadır⁴⁶⁶.

2.2.6.Venedik Elçilerinin(Yabancıların)Gözünden Rüstem Paşa

Navagero'dan sonra göreve gelen Balyos Domenico Trevisano'nun 1554 tarihli raporunda, Rüstem Paşa hakkında oldukça geniş bilgiler verilmiştir. Balyos, Paşa'nın şahsiyetini karısı Mihrimah Sultan'a borçlu olduğu, tekrar sadarete geleceği gibi ilkinden daha saygın ve nüfuzlu olacağı Balyos'un şahsi kanaati olarak belirtilmiştir⁴⁶⁷. Trevisano'nun hazırladığı raporda, Padişah'ın birkaç yıldır işleri tamamen veziriazam damadına bıraktığı, bilgilerin sözlü ya da yazılı Paşa tarafından Padişah'a aktarıldığı, ayak divanında alınan mühim kararların Rüstem Paşa'nın istekleri doğrultusunda olduğu belirtilmektedir⁴⁶⁸. Elçi Trevisano'ya göre, Rüstem Paşa dikkatli hareketleri sayesinde Padişah'ın nazarında mühim bir yer kazanmış ancak maktul vezir İbrahim kadar yakınlık kuramamıştır⁴⁶⁹. Rüstem Paşa elçiye hazineadaki paralarla seksen yıl bilfiil harbe girişebileceklerini belirtirken⁴⁷⁰, kuvvetle muhtemel devletin gücünü göstermeyi hedeflemiştir.

1550 tarihinde Venedikli balyos Alvise Renier, Rüstem Paşa'nın konumunun Hürrem'in arkasında olmasına bağlı olduğunu, Paşa'nın da bu desteği kaybetme korkusu ile yaşadığını

⁴⁶⁵ Mustafa İsmet Uzun, "Rızai Mahmud Baba Efendi", *TDVİA*, C. 35, İstanbul 2008, s.71-72.

⁴⁶⁶ Şebnem Şerife Ördek, *Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Tercüme-i Tibrü'l- Mesbûk Fi Nasâyihî'l- Vüzerâ ve'l- Mülûk Aşık Çelebi (İnceleme Metin), Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, C.3, Sayı:1, Nevşehir 2018, s.297.

⁴⁶⁷ Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.131.

⁴⁶⁸ Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.133.

⁴⁶⁹ Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.134.

⁴⁷⁰ Afyoncu, *Kanuni ve Şehzade Mustafa*, s.158.

zikrederken, Navagero da 1553 tarihli raporunda benzer ifadelerle Paşa'nın hızlı yükselişinde yine aynı desteğin olduğunu ifade etmiştir. 1550 yıllarının sonlarında İstanbul'a gelen Cavalli, birbirlerini hiç görmemiş olsalar da Paşa'nın kayınvalidesi tarafından kollandığını yazmıştır⁴⁷¹.

Antonio Erizzo benzer ifadelere ek olarak Paşa'nın amansız bir güce sahip olduğunu, karısı ve kayınvalidesinin desteğini kaybederse tenkitlere hedef olup makamının elinden alınacağını yazmıştır⁴⁷². Ancak eklemek gerekir ki Rüstem Paşa'nın başarısını sadece ismi zikredilen iki hanım Sultana bağlamak isabetli değildir. Zira kendisi, henüz devşirme olarak geldiği noktadan itibaren başarılarıyla Enderun'da kendini kanıtlamış Birun'da Padişah ile yakın iletişim kurmuştur⁴⁷³.

Rüstem Paşa'nın hayatı hakkında malumat verirken ismi Sinan olan bir erkek kardeşi olduğunu belirtmiştik. Kaptan-ı Derya vazifesini yapan Sinan Paşa'nın Pedro isminde bir kölesi vardır ve ülkesindeki asıl mesleği doktorluktur. Rüstem Paşa'nın azl edildiği dönemde zevcesi olan Mihrimah Sultan hastalığa yakalanmış ancak deva bulunamamış ve hekim olan köle Pedro'dan muayene için İstanbul'a saraya gitmesi istenmiştir. Pedro'nun anılarından oluşan eserden öğrendiğimiz kadarı ile hadise şu şekilde cereyan etmiştir:

“Anlayışlı, fakat Türkler gibi kıskanç olan Rüstem Paşa, bilgilerimi denemek için bazı şeyler sorduktan sonra hastayı görmeden tedavi etmek mümkün değil mi?” dedi. Ben diretince, [Mihrimâh] Sultan'a kardeşinin kölesi tarafından muayene edilmeyi isteyip istemediğini sordurdu. ... Sultan razı olduğu haberini gönderince beraber hastanın yanına gittik. Hastanın yatağında örtülü olduğunu gördüm. Bir havlu ile elimi sildikten sonra nabzına baktım. Kocasının bu kadar yeter der gibi bakmasına aldırış etmeden yarım yamalak bir Türkçe ile “öbür elinizi de verin sultan” dedim. Öbür elini verirken Sultan'ın yüzü biraz göründü diye kocası hemen ‘yeter artık, tek el bile kâfiydi’ dedi. Ben bir yandan Sultan'ı görmek için, bir yandan da işim icabı ‘dilinizi çıkarın sultan’ dedim. İstemeye istemeye yatan ve zannederim benimle konuşmayı çok isteyen hasta, kocasına kızgınlıkla bakarak ‘ne olur

⁴⁷¹ Zahit Atçıl, *Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa'nın Sadrazamlığı*, s.48.

⁴⁷² Zahit Atçıl, *Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa'nın Sadrazamlığı*, s.74.

⁴⁷³ Zahit Atçıl, *Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa'nın Sadrazamlığı*, s.76.

yani, kafirdeğil mi?” diyerek kollarını çıkarıp utana sıkıla dilini gösterdi. Karısının bu davranışı karşısında adam bir şey söyleyemedi.⁴⁷⁴”

Pedro tarafından anlatılan hadiseye göre Rüstem Paşa zevcesinin sağlığı için yabancı bir hekim karısını muayene etmesine izin vermiş ancak zevcesine dokunulması hoşuna gitmemiştir. Ancak Kanûnî Süleyman’ın biricik kızının isteği üzerine muayene bir süre daha devam etmiştir. Aile bağlarına önem veren Rüstem Paşa ise bu duruma engel olmamış ve ses çıkarmamıştır.

Rüstem Paşa hakkında yapılan tanımlamalarda her ne kadar “gaddar” kelimesi zikredilmiş olsa da yine Pedro’nun anılarından öğrendiğimiz kadarıyla Paşa, kardeşi Sinan Paşa’nın hastalığı sonucunda fenalaşıp vefat ettiği esnada gözyaşlarına mani olamadığı ve ağladığı beyan edilmiştir⁴⁷⁵.

2.2.7.Rüstem Paşa ve Nepotizm (Kayırmacılık)

Rüstem Paşa’nın ailesinden bahsettiğimiz birinci bölümde Sinan isiminde bir erkek kardeşi olduğundan bahsetmiştik. Sinan Paşa (ö. 1554) da Rüstem Paşa gibi Osmanlı Devleti’ne hizmet etmiş bir kişidir. Kaynaklarda ismi zikredilirken genel kanı Sinan Paşa’nın liyakat sistemi ile göreve gelmiş birisi olarak değil Rüstem Paşa’nın kardeşi olması ile vazifelendirilmiş olduğudur. Hatta Rüstem Paşa’nın sırf kardeşi için önemli bir pozisyon sağlamak adına kardeşini Kaptan-ı Derya yaparak denizcilikte üstün başarılar gerçekleştirmiş kişilere haksızlık yaptığı ifade edilmiştir. Gerek Osmanlı Tarihçileri gerek yabancı devletlerin elçilerinin görüşleri birbirlerini destekler nitelikte aynı yöndedir. Bu görüşlerden bir kaçına değinmeği uygun görerek birkaç örnek ile bahsedeceğiz.

1546 yılında Barbaros Hayreddin Paşa’nın vefatından kısa bir süre sonra Rüstem Paşa’nın kardeşi Kaptan-ı Derya olmuştur⁴⁷⁶. Venedikli Balyos Navagero Rüstem Paşa’nın kardeşi

⁴⁷⁴*Pedronun Zorunlu İstanbul Seyahati: 16.yüzyılda Kanuni Döneminde Türklere Esir Düşen Bir İspanyol Anıları*, Çev. Fuad Carım, Güncel Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul 2002,s.44.

⁴⁷⁵ Y. Manuel Serrano Sanz, *Türkiye’nin Dört Yılı 1552-1556*, Çev.Aysel Kurutluoğlu, İstanbul [tarih yok], s.40.

⁴⁷⁶Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*,s.135.

Sinan Paşa'yı donanmanın büyük amirali olmasına rağmen denizcilik işlerinde oldukça tecrübesiz olarak değerlendirmiştir⁴⁷⁷.

“Rüstem’ in kardeşi kaptanıderya, deniz konusunda tecrübeli olmasa da, kardeşinin sahip olduğu büyük yetki sayesinde deniz beylerbeyi olarak seçilmiş⁴⁷⁸.”

Rüstem Paşa'nın Kaptan-ı Derya vazifesindeki kardeşine rakip bir namzet çıkarmamak için Turgut Reis'in hakkını gasp ettiğine dair rivayetler bulunmaktadır⁴⁷⁹. Rüstem Paşa'nın kardeşi ve Turgut Reis arasında vaktiyle çeşitli ihtilaflar oluşmuştur⁴⁸⁰. Rüstem Paşa ve kardeşi devamlı surette Sultan Süleyman ile Turgut Reis'in aralarını bozmaya çalışmışlardır⁴⁸¹. Gerekçe olarak Rüstem Paşa gibi kul ehlinden gelen devlet adamlarının Anadolu gençlerinin mühim mevkilere yükselmesini istemedikleri belirtilmiştir⁴⁸². Büyük başarıları bulunan Turgut Reis'e Padişah, Trablusgarp eyaletini fethederse valiliğini tasarrufuna bırakacağına dair söz vermişti. Rüstem Paşa, Reisin özgürlüğünü devlet memurluğuna tercih ettiği yönündeki gerçek olmayan düşünceleri Padişah'a duyurması ile Turgut Reis'in Sultan'ın huzuruna giderek eyaletin valiliğini istediğini bildirmiş, bunun üzerine durum çözüme kavuşturularak valilik kendisine tevdi edilmiştir. Turgut Reis'in vefatına kadar Trablusgarp kendisine bahşedilmiştir⁴⁸³. Diğer bir hadisede ise 1553 Korsika Seferi'nde gösterdiği başarısından ötürü Padişah Turgut Reis'e Cezayir Beylerbeyiliğini bahşetmek istediği halde Rüstem Paşa türlü bahanelerle emri gerçekleştirmedi⁴⁸⁴. Kardeşi ve Turgut Reis ile ilgili bu olaylar Rüstem Paşa'nın devlet işlerinde her zaman liyakate göre hareket etmediği, akrabasını kayırdığı, kendi otoritesine ram olmayan devlet adamlarına karşı haksızlık yapabilen biri olduğu şeklinde bir algının oluşmasına yol açmıştır.

Başka bir hadisede ise, Osmanlı tarihçisi ve Kazasker Bostan Çelebi ise Rüstem Paşa'nın gazabına uğrayan kişiler arasındadır. Sadrazam Rüstem Paşa ile vezirlerden Haydar Paşa arasında çıkan bir ihtilafta kazasker Bostan Çelebi Rüstem Paşa'yı haksız bulunca görevinden alınmıştır. Rüstem Paşa'nın ikinci sadaretinde de Bostan Çelebi'nin gıyabında

⁴⁷⁷ Zahit Atçıl, “Why Did Suleyman”, s. 87.

⁴⁷⁸ Afyoncu, *Kanuni ve Pargalı*, s.149.

⁴⁷⁹ Ziya Nur Aksun, *Cihan Padişahı...*, s.142; Danişmend, *Kronoloji*,s.278,296 .

⁴⁸⁰ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.373; Osman Öndeş, Malta Kuşatması, Timaş Yayınları, İstanbul 2011,s.50.

⁴⁸¹ Özgür Aktaş, “Türk Denizcilik Tarihi ile ilgili Romanlarda Turgut Reis İmajı”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 34, Temmuz 2013, s.159.

⁴⁸² Özgür Aktaş, a.g.m., s.163.

⁴⁸³ Gökbilgin, *Kanuni Sultan Süleyman*,s.136; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi II*, s.375.

⁴⁸⁴ Danişmend, *Tarihi Hakikatler*, s.626.

soruşturmalar açılmış bulunsa da her seferinde aklanmıştır⁴⁸⁵. Değirmen vakası da denilen Davayı Asiyab hadisesi yüzünden azledilen yalnızca Rumeli Kazaskeri Bostan Efendi değildir. Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi ile İstanbul Kadısı Saçlı Emir Efendi görevlerinden olmakla kalmamış haklarında teftişler söz konusu olmuştur. Burada isimleri zikredilen üç alimin⁴⁸⁶ Rüstem Paşa'nın kendilerine duyduğu garaz sebebiyle görevlerinden azl edildiği Atai tarafından kaydedilmiştir⁴⁸⁷.

Rüstem Paşa başarılı bir devlet yöneticisi olmakla beraber çevresindeki devlet memurları ya da askerlerle her zaman olumlu ilişkilerde bulunmamıştır. Görevi gereğince Paşa kimi zaman hırslı davranmış ve entrikalarına devam etmiş, kimi zaman ise vaatlerini yerine getirmemiştir. Gelibolulu Mustafa Âlî'ye göre, Mustafa Çelebi'nin 964/1557'de nişancılıktan çekilmesine vezir-i azam Rüstem Paşa'nın bir entrikası sebep olmuştur. Rüstem Paşa nişancılıktan çekilecek olursa yerine divan kâtipliğinde bulunan oğlu Mahmud Bey'i nişancı yapacağını vaat etmiş olduğundan Mustafa Çelebi istifa etmiştir. Fakat nişancılık Mahmud Bey'e değil de reisülküttablık ve defterdarlık hizmetlerinde bulunmuş olan Eğri Abdi-zâde Mehmed Bey'e verilmiştir⁴⁸⁸.

Rüstem Paşa'nın ikinci sadareti döneminde yeniçeri ile münasebetleri son derece olumsuz yönde devam etmiştir. Askerler vaktiyle dilek ve isteklerini vezirler aracılığı ile sultana iletebiliyorken bu dönemde Rüstem Paşa'nın emriyle başlarında bulunan ağanın zulmüne dayanamayarak evvela Padişah'a daha sonra da Rüstem Paşa ve Paşa'nın hem selefi hem de damadı olan Semiz Ali Paşa'ya birer şikayet mektubu göndermişlerdir. Mektupta özellikle durumun çözüme kavuşması ümit edildiği, aksi takdirde durum devam ederse ölümlerin yaşanacağına dair tehdit ve hakarete varan cümleler dile getirilmiştir⁴⁸⁹.

⁴⁸⁵ Yurdaydın, *Matrakçı Nasuh*, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1963, ss.65-66; Muhittin Kapanşahin, "Bostan Çelebi'nin Tarihçiliği ve Süleymannamesinde Kullandığı Ayetler", *Social Sciences Studies Journal*, C.4, Sayı:20, s. 2937. Ayrıca bkz. Nezih Aykut, "Bostan Çelebi", *TDVİA*, C. VI, İstanbul 1992, s. 308.

⁴⁸⁶ Ayrıntılı görüş için bkz. Mehmet Gel, "Kanûnî Devrinde Vüzerâ Gölgesinde "Vakfa İlâve Mülkün Satışı" Üzerine Bir Hukukî Tartışma: "Da'vâ-yı Âsiyâb", ss.927-954.

⁴⁸⁷ Mehmet İpşirli, "Anadolu Kadaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve Bunun İlmiye Teşkilatı Bakımından Önemi", *İslam Tetkikleri Dergisi*, C.8, 1984, ss.208-209.

⁴⁸⁸ Funda Demirtaş, *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, s.25.

⁴⁸⁹ Uzunçarşılı, "Şehzade Mustafa'nın Ölümünde Medhali Olan Vezir-i Azam Rüstem Paşa'nın İkinci Sadaretinde Yeniçerilerin Ağalarından Şikayeti Havi Kanuni Sultan Süleyman İle Rüstem Paşa'ya Pek Ağır Mektuplar", *Bellekten*, C XXXI, Sayı:122, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara Nisan 1967, s.194.

2.3. RÜŞVETÇİ RÜSTEM PAŞA İMGESİ

2.3.1. Yerli Kaynaklarda Rüşvet Algısı

Padişah Sultan Süleyman'ın yirmi beş sene boyunca tam yetkiyle vazifelendirilen sadrazamı Rüstem Paşa'nın gerek şahsiyeti ve icraatları ile gerek devlet hazinesinin en varlıklı askeri yönetimin en güçlü hale getirilmesinde en etkili kişilerden birisi olması hasebiyle derin etki bırakmış bir karakterdir. Rüstem Paşa'nın çalışkanlığı, devlete olan hizmetleri ve başarıları Padişah'ın olduğu kadar Osmanlı İmparatorluğunu ziyaret eden seyyahlar, elçiler ve tarihçiler tarafından tasdik edilmiş vaziyettedir. Paşa'nın malî hüneri bu şekilde kabul edilse de ismi aynı zamanda pek de hoş olmayan bir kelime ile, rüşvet ile de sıkça anılmıştır. Hem çağdaş kaynaklarda hem de muahhar kaynaklarda yazılanların bir kısmı Rüstem Paşa'nın Devletin bekası için yapması gerektiğini vurgularken, bir kısmı da her ne olursa olsun rüşvetin doğru olmadığı yönündedir. Yani Rüstem Paşa'nın rüşvet ile ilgili olaylarda yazarlar hem olumlu hem de olumsuz bir rüşvet algısı oluşturmuşlardır. Bu bölümde her iki bakış açısı da yerli kaynaklar göz önünde tutularak incelenecektir.

Hakkındaki anlatılanlardan rüşvet kapısının sadrazam Rüstem Paşa tarafından açıldığı sıkça dile getirilmiş ve rüşvetçi bir Paşa algısı oluşmuştur. Özellikle Kanûnî Sultan Süleyman'ın devrinin son yıllarında, rüşvetin yaygınlaştığı ve adeta meşrulaştığı ifade edilmektedir⁴⁹⁰. Rüstem Paşa'nın vefatının ardından hesaplanan devasa serveti, gıyabında dile getirilen rüşvetçiliği ithamıyla beraber ele alındığında Paşa “ Osmanlı İmparatorluğu’nda Rüşvetin Öncüsü” olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte rüşvetin 16. Yüzyıl öncesinde de alındığını gösteren en bariz örnek, rüşvet nedeniyle idam edilen sadrazam Çandarlı Halil Paşa olmalıdır⁴⁹¹. Ancak Rüstem Paşa'nın da yetkilerini suiistimal ettiğinin örnekleri de kaynaklarda görülmektedir⁴⁹². Örneğin, Gökbilgin'in yayınladığı Rüstem Paşa hakkında Kanûnî'ye gönderilen bir ihbar mektubuna göre, Rüstem Paşa'ya hediye adı altında rüşvet gönderen Bosna beylerbeyi Ulama Paşa, Vezir-i azamın teveccühünü kazanmayı istemiştir. Mektupta, Ulama Paşa'nın Padişah'a gönderdiği hediye birkaç gulam ile sınırlı iken, Vezir-i

⁴⁹⁰ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet Özellikle Yargıda Rüşvet*, İnkılap Kitabevi, 3.baskı, İstanbul 2005, s.86; Ayrıca bkz. Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet Özellikle Adli Rüşvet*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985.

⁴⁹¹ Kaan Kocaman, *XVII. Yüzyıl'da Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s.59.

⁴⁹² Gökbilgin, “Rüstem Paşa İthamlar”, ss.11-50.

azam Rüstem Paşa'ya hediye olarak 25 gulam gönderdiği yazılmıştır. Ancak Rüstem Paşa bunu kabul etmeyerek bu gulamların yerine nakit olarak bedellerini istemiş, bunlara ortalama ikişer bin akçe kıymet takdir ederek 50 bin akçe almış olmakla beraber, bununla da yetinmeyerek “kumaş pahası” adı altında 30 bin akçe para daha almış olduğu iddia edilmektedir⁴⁹³.

Rüstem Paşa'nın memuriyetleri hediye adı altında rüşvet ile satma usulünü bir kural olarak sistematik hale getirmesi dolayısıyla Mustafa Âli kendisinden “vâz’-ı irtişa”⁴⁹⁴ şeklinde bahseder ki modern tarihçilerden Danişmend de buna katılarak “mûcid-i bünyan-ı rüşvet”⁴⁹⁵ şeklinde bir ifade kullanır. Özellikle Danişmend'in Paşa'ya yönelik tutumu, devşirmelere karşı şiddetli muhalefetine bağlayan tarihçiler mevcuttur⁴⁹⁶. Danişmend, Rüstem Paşa'nın ölümü ile hesaplanan servetinden bahsederken “bütün bu servetin iritkap ve irtişa mahsulu olduğuna hükmetmemek de doğru değildir; kral ve imparatorlardan bile şahsi haraç alan Vezâret-i uzmâ görevindeki bir devlet adamı için servetinin büyük bir kısmını tabii görmek zaruridir” demiştir⁴⁹⁷.

Rüstem Paşa'nın rüşvet ile ilişkisine olumlu bir algı oluşturarak , rüşvet toplarken de “ehl-i insaf” olarak davrandığını ifade edenler de vardır⁴⁹⁸. Peçevi tarafından verilen bir örnekte Erzurum Beylerbeyi “at bahası” olarak Rüstem Paşa'ya 5 bin altın vermesiyle, Paşa'nın 3 bini alıp kalanını geri göndermesi Rüstem Paşa'nın rüşvet alırken insafli olduğunun göstergesi olarak yorumlanmıştır⁴⁹⁹. Burada Rüstem Paşa'nın rüşvet ile ilişkisinde olumlu bir algı oluşmaktadır. Peçevi Rüstem Paşa'nın aldığı rüşvet olmadığını ve ancak bir armağandan ibaret olduğuna işaret etmektedir.

Mustafa Nuri Paşa ise, Rüstem Paşa'nın rüşvet alırken “insafli” davranmasının onun rüşvetle iş görme gerçeğini değiştirmediğini vurgulamaktadır. Öte yandan, Paşa döneminde yaygınlaştırıldığı söylenebilse de iltizam sisteminin Rüstem Paşa döneminde başlatıldığı iddiasının yanlış olduğu da bir gerçektir⁵⁰⁰.

⁴⁹³ Gökbilgin, “Rüstem Paşa İthamlar”, s.18.

⁴⁹⁴ Gelibolulu Mustafa Âli, *Künhül Ahbar*, s.216a.

⁴⁹⁵ Danişmend, *Kronoloji*, s.427.

⁴⁹⁶ İ. Yüksel, “Rüstem Paşa”, s.221.

⁴⁹⁷ Danişmend, *Kronoloji*, ss.248-249.

⁴⁹⁸ Danişmend, *Kronoloji*, s.248; Ziya Nur Aksun, *Cihan Padişahı...*, s.131.

⁴⁹⁹ Peçevi, *Peçevi Tarihi I*, s.7,18; Mustafa Nuri Paşa, *Natayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, s.129; Parmaksızoğlu, “Rüstem Paşa”, s.474; Danişmend, *Kronoloji*, s.248.

⁵⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz Mehmet Genç, “İltizam”, *TDVİA*, C.22, İstanbul 2000, ss.154-158.

Koçi Bey, rüşvet vermek gibi almanın da Sultan Süleyman döneminden itibaren adet hükmünü aldığını, vezir-i azamların dahi rüşvet aldıklarını ve Rüstem Paşa'nın rüşvet almadan iş yapmadığını⁵⁰¹ iddia ederek sultanın en gözde sadrazamı Rüstem Paşa'nın muazzam zenginliğini tenkit etmektedir⁵⁰². Koçi Bey, rüşvetin devlet yönetiminin bozulmasında ana sebep olduğunu zikrederken Enderun ve Birun halkının devlet işine karışmasından oluşan olumsuzluklara verilecek örneklerden bir diğerini de Rüstem Paşa'nın Padişah'ın kızı ile evlendirilip sadrazam yapılması olarak belirtmiştir⁵⁰³. Koçi Bey, Sultan Süleyman dönemindeki bozulmayı zikrederken o dönemde alemin düzeninin karışmasına yol açan "*ihtilâl-i âleme bâis olan maddeler*" hususlardan birinin damadı Rüstem Paşa ile kerimesi Mihrimah Sultana fethedilmiş topraklardan temlikler yapması, kızı ve damadının da bunları vakfetmesi olarak belirtir⁵⁰⁴.

Aslantürk'ün doktora çalışmasında Mustafa Âlî'den naklen, Rüstem Paşa'nın rüşvet ile ilişkisi hususunda üzerinde durulması gereken birkaç temel husus nokta vardır. Bunlar; Paşa'nın rüşvet adı altında pişkeş yani hediye alması, Beylerbeyilerin tayinlerinde rüşvet makamlarının karşılığında alınması ve alınan rüşvetin deftere kaydolunarak aynı zatlardan tekrar asla para alınmaması kaideleriyle yürütülmesidir⁵⁰⁵.

Uzunçarşılı'ya göre, Padişah Kanûnî döneminde ilk kez Rüstem Paşa kendi miri topraklarını vakfederek yeni bir çığır açmıştır⁵⁰⁶. Gökbilgin'e göre ise, Rüstem Paşa'nın havass-ı hümayun ve diğer hasları iltizam ile işletmesi ilk zamanlar devlet hazinesine mühim gelirler sağlamış olsa da devlet topraklarını devlet görevlilerinin işletmesi durumunu ortadan kaldırmış, iltizam alan şahısların toprakları işleyenleri sömürmelerine sebep olmuştur⁵⁰⁷. İnalçık, İltizamların satışlarında rüşvetin yaygın hale gelmesi haksız kazanç sağlamayı tetiklemiş, köylüler de böylece topraklarını satıp kaçmak durumunda kalmışlardır. Mukataaların işletilmesinde iltizam usulünün yaygınlaştırılması Rüstem Paşa döneminde başlatılmış⁵⁰⁸, sistemin bozulmasında daha önce timar sistemine dahil gelirlerin mukataaya dönüştürülerek iltizama

⁵⁰¹Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, eseri bulup tahsiye eden Ali Kemali Aksüt, Vakıf Gazete Matbaa Kütüphanesi, İstanbul 1939, ss.4,63-64.

⁵⁰²Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, s.63,64; Peirce, *Harem-i Humayun*, s.239.

⁵⁰³Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi*, s.63.

⁵⁰⁴ Mehmet Öz, "Gelenekçi Osmanlı İslahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara 2019, ss.103-113.

⁵⁰⁵ Aslantürk, *Rüstem Paşa*, s.33.

⁵⁰⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi (Dünya Tarihi)*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s.224.

⁵⁰⁷ Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, s.133.

⁵⁰⁸ İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, ss.118-119.

verilmesi mühim bir etken olmuştur⁵⁰⁹. Toprak gelirlerinin iltizama verilmesi devredilmesi diğer haslara da sirayet etmiş ve bu durum da mültezimlerin zulümleri yüzünden Anadolu'da çiftbozan yani çift ve çubuğunu bırakıp giden köylü zümresinin oluşmasında rol oynamıştır⁵¹⁰. Gökbilgin'in 15 ve 16. Yüzyılları kapsayan "Edirne ve Paşa Livası" isimli çalışmasında Rüstem Paşa'nın Kratova⁵¹¹ memleketinin madenleri ile birlikte tüm gelirlerini içeren varidatını miri için zapt etmiş olduğunu ve maaşlarını da Bayezid (II.) evkafına bağladığını belirtir⁵¹². Buradaki örnek Rüstem Paşa'nın şahsına aldığı rüşvetlerin yanı sıra kayıtlara geçilen ve devletin yararına gerçekleşmiş bir hadisedir. Ancak miri toprak rejiminin Rüstem Paşa'nın sadareti döneminde yozlaştırılarak tarım gelirlerinin(iltizam usulüyle) müzayede şeklinde kişilere satılarak Osmanlı ordusunun bel kemiğinin (tımarlı sipahilerin) kırılmasına yol açıldığı yönünde⁵¹³ görüşler de mevcuttur.

Rüstem Paşa'nın hazineyi doldurmak amacı ile tayin ve terfilerde bahşiş, *pişkeş* olarak nitelediği rüşveti usul haline getirdiği ifade edilir. Mesela, Osmanlıların denizlerdeki deniz memuriyetinde başarılarından en önemli isim olarak bilinen Barbaros Hayreddin Paşa dahi oğlunun memuriyeti için Rüstem Paşa'ya 200 köle, 30 bin altın vermek durumunda kalmıştır⁵¹⁴.

Buna mukabil Rüstem Paşa'nın rüşvet yolunu açmakta öncü⁵¹⁵ olmasını abartılı bularak, rüşvet adı altında mali bir tedbir ile memuriyetlerden alınan paraların kanunlaştırılan güvence parası olduğu ve bu vesile ile devletin hazinesinin artırıldığını savunan görüşler de bulunmaktadır⁵¹⁶.

Rüstem Paşa bir yandan rüşvetçi öte yandan da mali yönetimde mahir devlet adamı imleriyle tezat bir kişilik sergiler. Paşa'nın aldığı mali tedbirlerden etkilenen zümreler arasında şairler de bulunmaktadır. Kanûnî dönemine ait 954-955/1547-1548 tarihli Varidat ve Masarifat Defterindeki kayıtlarda yapılan para bağışlarına bakıldığında hiçbir şairin ismi geçmemesi, II. Murad döneminden itibaren mansıbu bulunmayan ediplere verilen salıyanenin

⁵⁰⁹ Mustafa Oflaz, "Osmanlı Dirlik Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss.697-698.

⁵¹⁰ Altundağ- Turan, "Rüstem Paşa", s.801.

⁵¹¹ Tahir Sezen, Osmanlı Yer Adları, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 26, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 2017, s.490-521-1043.

⁵¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar Mülkler Mukataalar, Üçler Basımevi*, İstanbul 1952, s.214.

⁵¹³ Necdet Sevinç, *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, Kamer Yayınları, İstanbul 1999, s.108.

⁵¹⁴ Parmaksızoğlu, "Rüstem Paşa", s.474.

⁵¹⁵ *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III.Cilt II. Kısım 1451-1566*, Gnkur Basımevi, Ankara 1977, s.757.

⁵¹⁶ Ziya Nur Aksun, *Cihan Padişahı*, s.175.

bu dönemde kaldırılması Osmanlı maliyesini en yüksek zenginliğe ulaştıran Rüstem Paşa'nın mürteşi ve haris bir karakter olmasına bağlanmaktadır⁵¹⁷. Rüstem Paşa şairlerden kısıtıldığı meblağı hazineye aktarmış devletin bütçesini artırmayı hedeflerken her fırsatta şairlerin de eleştiri oklarının hedefi olmuştur.

Tekrar ifade edecek olursak, eski kaynaklarda Rüstem Paşa'nın "*ibtidâ ebvâb-ı rüşveti fetheden*" yani rüşvet kapısını açan bir vezir olarak şöhret bulduğu⁵¹⁸ iddia edilmiştir. Konağında 1700 kölesi bulunduğu söylenen⁵¹⁹ Rüstem Paşa'ya rüşvet veren hiç kimsenin işinden olmadığı⁵²⁰ yönündeki bilgiler, Paşa'nın azledildiği dönemde işinden olan şahısların ikinci sadaretinde yeniden göreve getirildiği bilgileri ile tutarlılık gösterir vaziyettedir.

2.3.2. Yabancı Kaynaklarda Rüşvet Algısı

Osmanlı kaynaklarındaki bilgilere benzer bilgiler de Rüstem Paşa'nın yabancı elçilerden de rüşvet almış olduğu yönündedir. Kimi yabancı yazarlar, ilk kez Rüstem Paşa'nın rüşvet ve yolsuzluk işlerini karıştığı ve bu "meziyeti" ile hazineyi de doldurmuş olduğu görüşünü savunmaktadırlar⁵²¹. Benzer durum elçi raporlarında Paşa'nın "pişkeşleri mutlulukla kabul ettiği" şeklinde belirtilmiştir. Busbecq tarafından "şark hükümdarlarının huzuruna hediyesiz çıkılmaz" yorumu da yine yabancı elçilerden alınan rüşveti ifade etmektedir⁵²².

Busbecq, Rüstem Paşa'nın aldığı rüşvetleri Padişah'ın ve önemli makam sahiplerinin öğrenmemesi için azami surette gayret gösterdiğini ifade etmiştir⁵²³. Busbecq, Rüstem Paşa'nın ciddiyet ve kasvetli mizacının, aldığı rüşvetleri Padişah'ın öğrenmesi endişesinden kaynaklandığını belirtmiştir⁵²⁴. Rüstem Paşa ve Busbecq arasında geçen bir diyalog bir rüşvet hadisesini kanıtlar niteliktedir. Aktarıldığına göre, Osmanlılarla Hasburglar arasında yapılan barış müzakerelerinde Elçi, Rüstem Paşa'ya, barış sağlandıktan sonra çok güzel bir hediye

⁵¹⁷ İnalçık, *Has Bağçede Ayşu Tarab*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 2018, s.396; Emecen, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, C.1, Ed. E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1998, s.242.

⁵¹⁸ Danişmend, *Kronoloji*, s.248.

⁵¹⁹ Necdet Sevinç, *Osmanlı'nın Yükselişi ve Çöküşü*, s.319.

⁵²⁰ Peçevî, *Peçevi Tarihi*, s.17-18.

⁵²¹ Lord Eversley, Sir Valentine Chirol, *Türk İmparatorluğu 1288-1924* Çev. Sedat Demir, Billur Manav Arslan, Dün Bugün Yarı Yayınları, İstanbul 2013, s.165.

⁵²² Aslantürk, *Rüstem Paşa*, s.36.

⁵²³ Busbecq, *Türk Mektupları*, ss. 205-267.

⁵²⁴ Gülgün Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden*, s.318.

alacağını söylediğinde Paşa'nın asık yüzü birden aydınlanmış ve mizacı düzelmiştir⁵²⁵. Osmanlı ve Habsburglar Avusturya arasında gerçekleşecek barış müzakereleri karşılığında Rüstem Paşa'nın maddi talepleri olmuş, Busbecq ise Rüstem Paşa'ya rüşvetin ilk taksiti olarak 5000 dukayı getirdiğinde bu duruma memnun olan Paşa, durumun belirsizliği hasebiyle ihtiyatlı davranmış, ilk etapta parayı kabul etmeyerek işin nihayetine kadar hakkının saklı tutulmasını talep etmiş ve anlaşma netlik kazandığında meblağı alacağını belirtmiştir⁵²⁶. Ancak Rüstem Paşa bu konuşmadan birkaç ay sonra vefat etmiştir⁵²⁷.

Yine, Rüstem Paşa veziriazamlığı boyunca Dubrovnik adına sıklıkla müdahalelerde bulunmuş, karşılığında Venedik İpeği başta olmak üzere değerli kumaşlar istemiş ve almıştır⁵²⁸.

Rüstem Paşa, kabiliyeti ile Devlet için önemli kazançlar sağlayarak hazinede ciddi birikimlerin meydana gelmesinde öncü olmuştur. Rüstem Paşa'nın malî politikaları hakkında modern yabancı literatürde önemli tespitler vardır. 17.yüzyıl seyyahlarından Tavernier bunun örneklerinden biridir. Ona göre, Rüstem Paşa devletin mali sıkıntısını gidermek konusunda mühim bir hüner göstermiş büyük bir titizlikle görevlerini ifa ettiğinin bir göstergesi olarak para ile dolu bir odanın kapısının üstünde, adına hazırlanan anıt üzerinde "Rüstem'in emeğiyle biriktirilen paralar" yazılmıştır⁵²⁹. Kanûnî hakkındaki eserin yazarı Renzo Sartori Salis'in aynı hadiseyi yorumlaması farklıdır. Salis'e göre, devlet hazinesini zenginleştiren Rüstem Paşa, halkı zor duruma sokacak şekilde ağır vergiler alarak topladığı paraları koyduğu odaya "*Rüstem'in himmetiyle toplanan paralar*" yazan bir kitabe koydurmuştur⁵³⁰. Tavernier algısı Rüstem Paşa'nın başarısı olarak gösterilirken Salis'in algısı halka ağır vergiler olarak yorumlanmıştır. Kapı üzerine kitabe yazdırması,Paşa'nın kendi imajını parlatmak için yaptığı bir eylem olarak dikkat çeker.

Sultan Süleyman döneminde iç hazinede hazır bulunan nakit meblağı almayan Rüstem Paşa iç hazineye yeni bir şube oluşturarak Yedikule'de hazine oluşturmuştur. Dış hazinenin (Maliye Hazinesinin) yetersiz olduğu anlarda Paşa'nın talebiyle iç hazineye daha sonra yerine

⁵²⁵ James D. Tracy," The Ambassador As Third Party: Busbecq's Summary Account For The Year 1559",2014, s.203. <http://old.zdjp.si/sl/docs/acta/n22-2/tracy.pdf> (Erişim Tarihi 07.04.2022).

⁵²⁶ Busbecq, *Türk Mektupları*,ss. 205-206.

⁵²⁷ Busbecq, *Kanuni Dönemi'nde Avrupalı Bir Elçinin Gözlemleri 1555-1560*,s.206.

⁵²⁸ James D Tracy," The Grand Vezir and the Small Republic: Dubrovnik and Rüstem Paşa 1544-1561",*Brill, Turkish Historical Review*, 2010, s.196.

⁵²⁹ Tavernier, *17.Yüzyılda Topkapı Sarayı*, ss.93-94.

⁵³⁰ Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, Çev. Şerafettin Turan, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1963,s.167-168.

koymak koşuluyla para alınmıştır. Bu işlemler iki kazasker nezaretinde sadrazam ile baş defterdarın mühürlediği belge ile gerçekleştirilmiştir⁵³¹.

Kasım 1545 tarihinde Hasburglar ile yapılan 18 aylık mütarekede, Rüstem Paşa Padişah'a, Hıristiyanlar hazinemizi devasa zenginleştireceklerse, mütevazi bir kulunuz olarak "Zıllu'l-lahi fi'l-arz Hünkarıma" barışı onaylamasını önermek isterim diyerek kanaatini bildirmiştir⁵³². Rüstem Paşa'nın tutumlu mali politikası ile savaş halinde devletin pek çok sıkıntısını gidermeye yardımcı olan yeniçerilerin ulufelerini düşürmek için bir usul bulamamış, ancak Saray-ı Hümayun memurlarının, ordunun ve beylerbeyi ile sancakbeylerinin giderlerini azaltmış, özel bahçelerde yetişen gül ve menekşe gibi çiçeklere dahi vergi konulması vb. gibi tedbirler uygulamıştır. Tüm bu uygulamalar savaşlar yüzünden gelir-gider dengesi bozulan azalan hazinenin yeniden dolmasına yardımcı olmuştur⁵³³.

Sözlü tarih söz konusu olduğunda tüm görüşler Rüstem Paşa'nın hem Osmanlı mensubu hem de iletişimde olduğu yabancı şahıslardan bir gerekçe ile rüşvet, pişkeş veyahut armağan aldığı ve bu maddi kazanımın yalnızca isimlerinin değiştiği dile gelmektedir. Ancak tarihçi Jorga'ya göre, ne kurnaz ve hazırcevap olması ile bilinen Rüstem Paşa ne de onun pozisyonundaki gibi rüşvet aldığı iddia edilen veziriazamlar asla her ne olursa olsun bir armağan ile padişahlarına ihanet söz konusu olabilecek bir karar için ikna edilemezlerdi⁵³⁴. Bir başka ifadeyle paraya olan zaafı, velinimetini olan Padişaha itaat ve bağlılığı ile dengelenmek durumundaydı.

Hammer tarafından Rüstem Paşa'nın rüşvet alması konusunda şunlar zikredilmiştir: "Memuriyetleri rüşvetle vermek usulünü ilk olarak icat etmesi ve bu suretle idarenin her şubesinde suiistimal kapılarını açmasıyla devletin büyük zararına yol açmıştır⁵³⁵".

⁵³¹ Uzunçarşılı, *Bahriye Teşkilatı*, s.363.

⁵³² Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, s.186.

⁵³³ Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman*, ss. 211-212.

⁵³⁴ Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.3, s.80-81.

⁵³⁵ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.6,s.106; Dursun Ali Tökel, "Yahya Beyin Rüstem Paşa Mersiyesi", s.70.

2.3.3.Döneminde Paşa'nın Rüşvetçiliği ile İlgili İddialar

Paşa hakkında , yaşadığı dönemde çeşitli iddialar ortaya atılmıştı. Daha önce de zikrettiğimiz ve M. Tayyip Gökbilgin tarafından incelenen isimsiz bir ihbar mektubundaki örneklerden biri de şöyledir: Çoban Mirçe adındaki bir kişi Rüstem Paşa'ya rüşvet vermesi karşılığında Eflak Voyvodası olmuştur. 1545 yılında Voyvodalıkta düzenleme yapılarak gıyabında şüpheler bulunan Radul adındaki şahıs devlet hazinesine verdiği 10 yük akçe (1.000.000 akçe) ile Mısır'da ikamete zorlanırken Mirçe bu meblağı hazineye değil Paşa'nın kendisine ve adamlarına vererek suiistimal ile göreve gelmiştir. Önceki voyvodanın verdiği pişkeş Ruzname defterine yazılırken yeni gelen voyvodanın bu meblağı halka zulmederek topladığını, deftere kaydının yapılmadığını ve muhbirin söylediklerinin ispatı için Edirne'deki çuhacı Hacı'dan teyit ve tasdik edebileceklerini, devlete yapılan bu ihanetin Padişah tarafından bilinmesi gerektiği için muhbir bu mektubu yazdığını belirtmiştir. 8 yıl görevini ifa eden Mirçe, Rüstem Paşa'nın azl edilişi esnasında bir bahane ile görevinden olurken Paşa'nın ikinci sadaretinde tekrar görevine getirilmiştir⁵³⁶. Burada daha önce belirttiğimiz rüşvet ile göreve getirilen her kim olursa olsun görevinden olmaz ilkesi gerçekleşmiş ve Rüstem Paşa göreve tekrar gelince bu “mağduriyet”i gidermiştir.

Rüstem Paşa hakkında Padişah'a gönderilmiş 1546 tarihli ihbar mektubunda ise devlet işlerine vakıf olan muhbir mühim bir mevkededir ve Paşa'nın görevine tayin edildiği müddetten itibaren ona rüşvet vermeyen dürüst çalışanları perişan ettiğini, kendisine biat edenlerin ise mühim mevkilere geldiğini ve bu durumdan mustarip olduğunu dile getirmiştir. Muhbir Padişah'a Arap Acem defterdarı olan eski Selanik kadısı Bayram Çelebi'yi⁵³⁷ örnek vererek iki kadılık bölgeye nazır ve kadı olduğunu, Paşa'ya biat ederek çevredeki madenleri işlettiğini kazancının yanında hazineye giren dirhemini devede kulak kaldığını, rüşvetleri 1541 yılındaki İstabur (Macaristan) Seferinden itibaren defterdarlık için verdiğini tüm detaylarıyla iletmiştir⁵³⁸. Tarihçi Peçevî, Rüstem Paşa'ya rüşvet verenlerin bir daha işinden olmayacaklarını dile getirirken, Stephan Garlech meblağı az veren önemli memurların görevinden olduğu için çok daha fazla rüşvet vererek görevine devam edebildiğini zikretmiştir. Bu bilgiyi yineleyen İngiliz Elçi Roe de yaklaşık 2 yıl içinde 7 sadrazam, 2 Kaptan-ı Derya, 5 yeniçeri ağası, 3 defterdar ve 6 Kahire Valisinin değiştirildiğini ifade etmiştir⁵³⁹.

⁵³⁶ Gökbilgin, “Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar”, s.15-16.

⁵³⁷ Gökbilgin, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977, s.109.

⁵³⁸ Gökbilgin, “Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar”,s.16-17.

⁵³⁹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet Özellikle Adli Rüşvet*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2005, ss.87-88.

Kısaca özetlemek gerekirse Paşa'nın çağdaşı olan yabancı elçi, seyyahların yanında Osmanlı devlet adamları, tarihçileri ve şairlerinin bir kesimi Paşa'nın devlet işlerinde rüşvetle iş gördüğünü, daha sonra eser veren Peçevî, Koçi Bey gibi şahısların bu kanaati paylaştıkları ve rüşvet kapısını açan Rüstem Paşa imgesini tahkim ettiklerini ifade etmeliyiz. Öte yandan, dönemin uygulamaları ve maliye ile ilgili tedbirleri ileri sürerek Paşa'nın tutumluluğuna vurgu yapan çağdaşı gözlemciler ve modern araştırmacılar da bulunmaktadır.

Sultan Süleyman'ı veziriazamlarının eline çok fazla güç vermekle suçluyorsak, Rüstem Paşa'nın açgözlülüğüne, para düşkünlüğüne ve rüşvete meyilli oluşuna meydan vermek, hatta dolaylı olarak desteklemiş olmakla da suçlamak gerekir. Zira bir taraftan tiksinti uyandıran cimriliğinden ne kadar nefret de etse diğer taraftan genel olarak istediği gibi hareket etmesine izin veriyordu. Çünkü Rüstem Paşa, kendi cebini düşünürken, aynı zamanda sultanın ve miri hazinenin de menfaatlerini en azından görünüşte kuruşuna kadar hesaplanan bir tutumlulukla korumayı çok iyi biliyordu. Oysa bu şekilde küçük tasarruflarla ve anlık olarak kazanılanlar, Rüstem Paşa tarafından mükemmel hale getirilip zamanla kamu teşkilatının tüm kollarını ve tabakalarını sinsi bir zehir gibi sararak genel refahın kaynakları ile güvenli ve verimli bir devlet gelişimi için çok gerekli olan maddi imkanların zamanla azalmasına ve sonunda tamamen kurumasına sebep olan hayırsız rüşvet sisteminden dolayı büyük harcamalarda ve tüm zamanlar için tekrar kaybediliyordu⁵⁴⁰.

⁵⁴⁰ Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi III*, s.39.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde tahtta en uzun süre kalmış padişahlardan ilki Kanûnî Sultan Süleyman'dır. Sultan Süleyman'ın dönemi içindeki başarısı ile Osmanlı Devleti tam bir imparatorluk çağı yaşamıştır. Batılı kaynaklarda her fırsatta gıpta ile bahsedilen ve Muhteşem olarak zikredilen Padişah Süleyman'ın bu başarısında en önemli etkenlerden birinin çevresindeki devlet yöneticilerinin büyük ölçüde liyakate dayalı bir sistem içerisinde yetişmeleri olduğu söylenebilir. Kanûnî Sultan Süleyman'ın en önemli sadrazamlarından biri olan Rüstem Paşa, bu durumun tipik örneği olarak, devşirme olarak hizmetine girdiği ve ticari zekası ve cesareti ile mirahur olarak başladığı devlet görevinde, zamanla yükselerek gelinebilecek en yüksek mertebeye çıkması ve sadrazam olmasıdır. 1500'lü yıllarda Balkanlarda doğduğu tahmin edilen Rüstem Paşa'nın, Hıristiyan bir ailede domuz çobanı olarak başlayan hayatı, Müslüman bir sadrazam olarak 1561'de Osmanlı Devleti'nde sona ermiştir. Tarihi kaynaklarda Rüstem Paşa'nın Hırvat, Sırp, Boşnak ya da Arnavut asıllı olabileceği belirtilmektedir.

Rüstem Paşa yaklaşık altmış yıllık yaşamında dönemine damga vuran önemli bir kişilik olmuştur. Sıradan bir at bakıcısı iken ön plana çıkmayı başarmış, Osmanlı sarayında en iyi eğitimi alarak görevinde her an yükselmiş ve hatta Sultan'a kendini öyle sevdirmiştir ki Padişah'ın biricik sevgili kızı ile evlenip saraya damat olmuştur. Damat sıfatını alan Rüstem Paşa kısa bir sürenin ardından veziriazamlık görevi ile şereflendirilmiştir. Hem muasır kaynaklarda hem de muahhar kaynaklarda Rüstem Paşa'nın başarılı bir imaj çizdiğinden dolayı en alt kademedен en üst seviyeye yükseldiğinde fikir birliği etmişlerdir. Rüstem Paşa, çalışkanlığı, iş bitiriciliği, devlet işlerinde dirayetli tavrı ile genel olarak takdir edilen bir karakterdir. Hem yerli hem yabancı kaynaklarda bu görüşler ortak bir algı oluşturmuş olmasının yanı sıra Rüstem Paşa'nın kariyer merdivenlerini hızla tırmanmasında, kayınvalidesi ve zevcesinin nüfuzu ve desteğinin olduğunu söylemekten çekinmemişlerdir.

Rüstem Paşa hakkında dönemin yerli ve yabancı kaynaklarında, muahhar kaynaklarda ve modern araştırmalarda ilk olarak ortaya çıkan ve ortak düşüncede buluşan genel algı, Rüstem Paşa'nın Padişah'ın kızı ile evlendikten sonra Harem ile münasebet kurmaya başlaması,

kayınvalidesi Hürrem Sultan ile çeşitli işbirlikleri kurarak tahta ilk aday olan ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın varisi büyük oğlu Şehzade Mustafa yerine Hürrem'in kendi oğullarından birini tahta geçirmek için çabalamış olması, hatta şehzade Mustafa'nın boğdurulması hadisesinde başrollerde rol oynadığı gerekçesi ile veziriazamlık görevinden azl edilmesine kadar giden süreçte yaşanmıştır. Bu dönemde ordu ve bilhassa Yeniçeri Ocağını karşısına alan Rüstem Paşa hakkında, özellikle dönemin şairleri çeşitli yergi içeren suçlayıcı şiirler yazmış, Başkent'e gelen sefirler raporlarında Paşa'nın suçlu olduğunu söylemişlerdir. Rüstem Paşa'nın azl edildiği iki yıl boyunca dönemin tarihçileri ve Osmanlı'yı ziyaret eden Venedik elçileri Paşa'nın kayınvalidesinin nüfuzu ile tekrar göreve geleceği algısı oluşmuştur.

Rüstem Paşa'nın devlet işleri söz konusu olduğunda oluşan algı, Paşa'yı konağında ziyaret eden Venedik Sefirleri , iki yıl karısı Mihrimah Sultan'ın sarayında ikameti sırasında bile Osmanlı Devleti'nin ve Padişah'ın işlerini arka planda yürüttüğünü, dış politikayı etkileyecek olumlu münasebetlerde bulunduğunu belirtmişlerdir. Yabancı sefirlerin gözlemlerinden anlaşılacağı üzere, Rüstem Paşa sivil hayatında bile her zaman devletin hazinesi için mesai harcamış, görevde iken de devlet hazinesinin gelirini çoğaltmak adına saray bahçesindeki çiçekleri dahi satarak her daim amacının kâr peşinde olduğu dile getirilmiştir. Rüstem Paşa'nın iki dönemden oluşan ilk veziriazamlığında kendisi en çok, Şehzade Mustafa'nın öldürülmesi olayında ve görevlere getirirken aldığı rüşvetler konusunda eleştirilere maruz kalmıştır. Şehzade'nin öldürülmesi ardından görevinden azledildiği zaman diliminde yerine getirilen Veziriazamın da öldürülmesi ile Rüstem Paşa'nın göreve tekrar getirilmesi ile birlikte Paşa hakkında son derece olumsuz bir algı oluşmuş ve bu ölümlerin nedeni olarak görülmüştür. Rüstem Paşa hakkında oluşan diğer olumsuz algı ise almış olduğu rüşvetlerle ilgilidir. Paşa'nın rüşvetçi yanını çok iyi bilen yabancı elçiler ve seyyahlar kendisine her fırsatta hediyeler sunarak işlerini kolaylıkla gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir. Bu durumda hem dönemin yazarları hem de sonraki dönem kaynaklarında rüşvetçi Rüstem Paşa imgesi oluşturmuştur. Rüşvet konusu söz konusu olduğunda görüşler iki yöne evrilmiştir. İlk görüş Rüstem Paşa'nın Osmanlı Tarihi'nde rüşveti başlatan kişi olduğudur. Diğer görüş ise Paşa'nın rüşveti kendi çıkarları ile birlikte devletin hazinesinin çıkarlarını da gözettiği yönündedir. Her iki görüşün de savunduğu gerçek Rüstem Paşa'nın rüşvet aldığı ve oluşturmuş olduğu olumsuz algıdır.

İkinci veziriazamlığı sırasında ise oluşan Rüstem Paşa algısı ise, vazifesi boyunca şehzade mücadelelerine denk gelen ve olayların içerisinde başrol konumunda olan Paşa bu kez tedbirli davranmaya karar vermiştir. Şehzade Selim ve Şehzade Bayezid'in taht kavgaları hadisesinde kendisinden taraf olunması istenilip beklense de Paşa bu sefer yanlı davranmamış, sessiz kalmayı seçmiştir. Dönemin yazarlarında oluşan algı ise, Paşa'nın görevinden olma endişesine kapılıp bu duruma kayıtsız kaldığı şeklindedir.

1544-1553/ 1555-1561 yılları arasında iki ayrı dönemde veziriazamlık yapmış olan Rüstem Paşa'nın adı sık sık rüşvet iddiaları ile anılırken kaynaklarda zikredildiği kadarıyla hakkındaki iddia sahipleri ikiye bölünmüştür. Çağdaşları ve dönemin tarihçilerinin bir kısmı Rüstem Paşa'nın rüşvete tamah ettiğini dile getirirken tenkitlerin hedefi olmuş, bir kısım tarihçi yazar da rüşveti bile hakkaniyetli bir şekilde aldığını, her kuruşunu kayda geçtiğini ve devletin çıkarları için kullandığını dile getirmişlerdir. Rüstem Paşa'nın paraya olan tutkusu ve zaafı onun imajını belirlerken rüşveti kurumsallaştırdığı iddiaları söz konusu olmuştur.

İki kez sadaret mevkiinde kalarak yaklaşık on beş yıl veziriazamlık yapan Rüstem Paşa 1561 yılında vefat etmesiyle geride sayılmayacak kadar devasa bir servet bırakmıştır. Manevi yaşama da önem veren Paşa gerek sağlığında gerekse vasiyeti üzere ölümünde sonra devletin çeşitli şehirlerinde cami, imaret, medrese, kütüphane gibi amme hizmetlerinde de öncü olarak mütedeyyin bir imaj çizmiştir.

Genel olarak Rüstem Paşa'nın olumlu olarak addedilebilecek bazı kişisel özellikleri Osmanlı Tarihi yazarları ve yabancı yazarlar tarafından ön plana çıkarılmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarı ile bu olumlu özellikler, çalışkan, zeki, dirayetli, disiplinli, muktedir, tedbirli, tutumlu, pragmatik, diplomatik alanda başarılı ve çeşitli imar faaliyetlerinde bulunan bir devlet adamı olarak Rüstem Paşa imgesi çizilmiştir. Kaynaklarda bu olumlu özelliklerin yanı sıra, Rüstem Paşa'nın kaba, hasis, somurtkan, açgözlü, bilgisiz, ilim ve sanattan anlamayan, rüşvet alan bir kişi olarak olumsuz addedilebilecek karakteristik özellikleri de vurgulanarak eleştirilmiş ve yergilerin hedefi olmuştur. Bundan başka Rüstem Paşa'nın para ve mal düşkünlüğü, adam kayırma ile memuriyetlere görevlendirme ve görevlerden alma, gazabı eleştirilere neden olmuştur. Paşa'nın gazabından canı yanan edebi kalem Paşa hakkında şiirlerinde yazılarında

söylemlerinden geri durmamışlardır. Rüstem Paşa'nın olumsuz sayılabilecek özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Paşa ile diplomatik sebeplerden ötürü bizzat görüşen sefirler, seyyahlar vb. Paşa'nın tüm bunları Padişah ve Devlet'in selameti için yaptığını dile getirerek olumsuz özelliklerine hafifletici sebepler bulmuşlardır.

Sonuç itibarı ile çalışmamız kapsamında, tarihçilerin eserlerini yazımı sırasında Rüstem Paşa hakkında olumlu veyahut olumsuz algılarını oluştururken, kendi dönemlerindeki olaylar, görüş ve tutumlardan etkilendiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Rüstem Paşa hakkında kaleme dökülen algılarda, Paşa'nın kendisinden sonra göreve getirilecek devlet adamlarına ders verme düşüncesi ile zikredilme ihtimali bulunabilir. Rüstem Paşa ile iletişim halinde olan yazarlar daha dikkatli bir dil kullanırlarken sonraki yüzyıllarda görüş bildiren yazarlar daha net ve cesur ifadelerle Rüstem Paşa imgesi oluşturmuşlardır. Tarihi kaynaklarda oluşan Rüstem Paşa imgesi genel hatlarıyla kişisel düşünceler olduğundan tarihi olayların ve şahsiyetlerin kaynaklar tarafından değerlendirilmeleri yapılırken dikkatli ve karşılaştırmalı okumalar ile bu sonuca varmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

Yayınlanmış Kaynaklar

- ABDÎ-ZADE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, *Amasya Tarihi*, III, Necm-i İstikbal Matbaası, İstanbul 1927.
- CELALZADE MUSTAFA ÇELEBİ, *Kanuni'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ Kanuni Sultan Süleyman Tabakatü'l Memalik ve Derecatü'l –Mesalik*, Haz. Ayhan Yılmaz, Kariyer Yayınevi, İstanbul 2011.
- EVLİYÂ ÇELEBİ, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Giriş)*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- _____, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Akdeniz Adaları Girit Fethi*, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, KTB Yayınları, Ankara 1983.
- _____, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Hac Kitabı*, Yay. Haz. Asiye Yılmaz Yıldırım, Zeynep Süslü Berktaş, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.
- _____, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyon Dizini*, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 3.Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, *Kühül Ahbar*, Haz. Ali Çavuşoğlu, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2019.
- _____, *Kühü'l-Ahbar'ın Tezkire Kısmı*, Haz. Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994.
- HÂFİZ HÜSEYİN AYVANSARÂYÎ, *Vefeyât-ı Ayvansarâyî*, Haz. Ramazan Ekinci T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.
- HAZERFAN HÜSEYİN EFENDİ, *Telhisü'l Beyan Fi Kavanin-i Al-i Osman*, Haz. Sevim İlgürel, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.
- KATİP ÇELEBİ, *Keşfü'z- Zunûn*, 1.Cilt, Arapçadan Tercüme Eden Rüştü Balcı,Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- KOÇI BEY, *Koçi Bey Risalesi*, Eseri Bulup Tahsiye Eden Ali Kemali Aksüt, Vakıf Gazete Matbaa Kütüphane, İstanbul 1939.

- LÜTFİ PAŞA, *Tevarih-i Al-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- MATRAKÇI NASUH, *Beyan-ı Menazıl-i Sef-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Hüseyin Gazi Yurdaydın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. Baskı, Ankara 2014.
- _____, *Rüstem Paşa Tarihi Olarak Bilinen Tarih-i Al-i Osman Osmanlı Tarihi 699-968/ 1299-1561*, Haz. Göker İnan Ed. Erhan Afyoncu, İmak Ofset Basım Yayın, İstanbul 2019.
- MUSTAFA NURİ PAŞA, *Natayic Ül-Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi*, , Sadeleştiren Neşet Çağatay, C.I-II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1979.
- MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE, *Müneccimbaşı Tarihi*, Sahaifü'l Ahbar Fi Vekâyiü'l A'sâr, Haz. İsmail Erünsal, C.II, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1974.
- PEÇEVÎ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevî Tarihi*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981.
- SİNAN ÇAVUŞ, *Süleymanname Tarih-i Feth-i Sikloş-Estergon ve Estolni-Belgrad*, Transkripsiyon Tevfik Temelkuran, İstanbul Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1998.
- SOLAKZADE MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBİ, *Solakzade Tarihi*, Haz. Vahid Çabuk, C.II, İstanbul 1989.
- ŞEREFHAN, *Şerefname Osmanlı İran Tarihi*, Arapçadan çeviren M. Emin Bozarslan, , C.II, Ant Yayınları, İstanbul 1971.

Araştırmalar

- _____, “Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi”, T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:42, 2.Baskı, İstanbul 2000.
- _____, *Kanuni ve Çağı- Yeni Çağda Osmanlı Dünyası*, Editör Metin Kunt, Christine Woodhead, Çev. Sermet Yalçın, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.

- _____, Süleyman the Second and His Time, Ed. Halil İnalçık, Cemal Kafadar, İsis Yayıncılık, İstanbul 1993.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi Başlangıcından 1566'ya Kadar*, Türkçesi Şiar Yalçın, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1999.
- _____, "Rüstem Paşa", *Türk ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi*, C.9, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1983.
- _____, *Pedronun Zorunlu İstanbul Seyahati: 16.yüzyılda Kanuni Döneminde Türklere Esir Düşen Bir İspanyol Anıları*, Çev. Fuad Carım, Güncel Yayıncılık, 3.Baskı, İstanbul 2002.
- _____, *Manisalı Padişahlar*, Manisa Valiliği Yayını, Manisa 1999.
- _____, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III.Cilt II. Kısım 1451-1566*, Gnkur Basımevi, Ankara 1977.
- AFYONCU, Erhan, "Hadım Süleyman Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010.
- _____, "Mirahur", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul 2005.
- _____, "Rüstem Paşa'nın Veziriazamlıktan Önceki Yılları", Prof. Dr. Mustafa Çetin Varlık Armağanı, KTB Yayınları, İstanbul 2013.
- _____, "Rüstem Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.35, İstanbul 2008.
- _____, *Venedik Elçilerine Raporlarına Göre Kanuni ve Şehzade Mustafa*, Çev. Pınar Gökpar - Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.
- _____, *Muhteşem Süleyman: Kanuni Sultan Süleyman ve Hürrem Sultan*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.
- _____, *Venedik Elçilerine Raporlarına Göre Kanuni ve Pargalı İbrahim Paşa*, Çev. Pınar Gökpar- Elettra Ercolino, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2012.
- AK, Coşkun," I. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010.
- AKBAŞ, Ayla, "Bezdirinin Ruh Sağlığına Etkisi", *İş'te Davranış Dergisi*, C.4, Sayı: 4, 2019.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslam Hukukunda Kölelik Cariyelik Müessesesi ve Osmanlı'da Harem*, OSAV: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.
- _____, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, OSAV: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1996.
- _____; ÖZTÜRK, Said, *Bilinmeyen Osmanlı*, OSAV: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

- AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1997.
- AKSUN, Ziya Nur, *Cihan Padişahı Muhteşem Süleyman*, Yay. Haz. Erol Kılınç, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2011.
- AKTAŞ, Özgür, “Türk Denizcilik Tarihi ile ilgili Romanlarda Turgut Reis İmajı”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 34, Temmuz 2013.
- ALDUK, Ivan, ” Rustem-Paşa i Mihrimah”, Lpnja 2010.
- ALKAN, Murat, “Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Rüstem Paşa'nın Büyük Karıştırındaki Mimari Eserleri”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C. 10, Sayı: 19, Ocak 2020.
- ALTINAY, Ahmet Refik, *Kadınlar Saltanatı 1*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2000.
- ALTINDAĞ, Şehabettin; TURAN Şerafettin, “Rüstem Paşa”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C.IX, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964.
- ARIKAN, Zeki, “Busbeck ve Osmanlı İmparatorluğu”, *Osmanlı Araştırmaları*, C.4, Sayı:4, İstanbul 1984.
- ASLAN, Seyfettin, “Osmanlı Devleti'nde Siyasal İktidar Unsuru Olarak Harem”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.1, Sayı:1, 2011.
- ASLANTÜRK, Hacı Ahmet, *Bürokrat ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- _____; TOPAKTAŞ, Hacer, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Osmanlı Leh İlişkilerine Dair Belgeler 1520-1566*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2014.
- ASRAR, Ahmet Nisar, *Kanuni Devri'nde Osmanlı Devleti'nin Dini Siyaseti ve İslam Alemi*, Büyük Kitaplık, İstanbul 1972.
- ATÇIL, Zahit Muhammet, “ Why Did Suleyman the Magnificent Execute His Son Şehzade Mustafa in 1553? ”, *Osmanlı Araştırmaları İSAM*, C.48, Sayı:48, İstanbul 2016.
- _____, “Çağdaşlarının Gözünden Rüstem Paşa'nın sadrazamlığı 1544-1553 ve 1555-1561”, *Halil İnalcık Armağanı IV – Tarih Araştırmaları*, Ed. Ahmet Özcan, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2018.
- _____, “Osmanlı Hanedanının Evlilik Politikaları ve Mihrimah Sultan'ın Evliliği”, *Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 34, İstanbul 2020.
- _____, “Warfare as a Tool of Diplomacy: Background of the First Ottoman- Safavid Treaty in 1555”, *Turkish Historical Review*, C.10, Sayı:1, 2019.

- _____, “XVI. Yüzyıl Osmanlısında Devlet ve İdare: Rüstem Paşa Örneği”, Değerlendirme Serhat Aslaner, *Bilim ve Sanat Vakfı Dergisi*, Sayı 85, İstanbul 2014.
- _____, *State and Government in the Mid Sixteenth Century Ottoman Empire: The Grand Vizierates Of Rüstem Pasha 1544-61*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, The University of Chicago, Chicago 2015.
- AYDIN, Mehmet Akif, “Osmanlı Hukukunda Nikah Akitleri”, *Osmanlı Araştırmaları III*, C.3, Sayı: 3, İstanbul 1982.
- AYKUT, Nezih, “Bostan Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul 1992.
- BALTACI, Cahit, “Hürrem Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.18, İstanbul 1998.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı 1500-1557*, C.1-2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972.
- BAYSAL, Cahide, *XVI. Yüzyılda Osmanlı Devlet Yönetiminde Vezir-i Azamlar ve Siyasi Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994.
- BİZBİRLİK Alpay, “Kroniklerde Osmanlı Devleti Yöneticilerine Yapılan Eleştiriler Üzerine Başlangıçtan XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 31, 2004.
- BOOM, Henk, *Büyük Türk Muhteşem Süleyman'ın İzinden 1494-1566*, Çev. Lon Mutlu Briet, Gül Özlen, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012.
- BULDUK, Abdulgani Fahri, *Diyarbakir Valileri*, Haz. Eyüp Tanrıverdi, Ahmet Taşgın, Medrese Yayınları, İstanbul 2007.
- BUSBECQ, Ogier Ghiselin de, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Haz, Aysel Kurutluoğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975.
- _____, *Türk Mektupları*, Çev. Derin Türkömer, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- _____, *Türk Mektupları*, Çev. Hüseyin Cahit Yalçın, Remzi Kitapevi, İstanbul 1939.
- _____, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, Haz. Aysel Kurutluoğlu, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1975.
- CEZAR, Mustafa, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli – Haritalı*, C.II, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.
- CLOT, Andre, *Muhteşem Yüzyılın Muhteşem Süleyman'ı Osmanlı'nın Altın Çağı*, Çev. Turhan Ilgaz, Epsilon Yayıncılık, İstanbul 2011.

- COŞKUN, Vildan S., “Zaifi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.44, İstanbul 2013.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmed, “16.Yüzyılda Yaşamış Bir Kadın Şair Nisayi” *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, İstanbul 1978.
- _____, “Şehzade Mustafa Mersiyeleri”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi Prof. Dr. M. Tayyip Gökbilgin Hatırası Sayısı*, İstanbul 1982.
- _____, *Yahya Bey ve Divanından Örnekler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1983.
- ÇELEBİOĞLU, Amil, “Turkish Literature of the Period of Sultan Süleyman the Magnificent”, *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman the Magnificent*, C. II, TTT, Ankara 1988.
- DALLE, Ignace, *Türkler Arasında Bir Avrupa’lı Auger Ghiselin De Busbecq*, Fransızca Çev. Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat- Yaylacık Matbaası, İstanbul 2003.
- DANGAÇ, Gönül, *Örgütlerde Psikolojik Yıldırma ve Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 2007.
- DANIŞMAN, Zuhuri, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C.7, Yeni Matbaa, İstanbul 1965.
- DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.2, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1948.
- _____, *Tarihi Hakikatler*, C.2, Tercüman Tarih ve Kültür Yayınları, İstanbul 1979.
- DEMİRTAŞ, Funda, *Celalzade Mustafa Çelebi, Tabakatü’l-Memalik ve Derecatü’l-Mesalik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri 2009.
- DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987.
- DOĞAN, Abide, “Romen Sırp Türk Romanında Hürrem Sultan”, Çanakkale 18 Mart Üniversitesi 4. Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Araştırmaları Sempozyumuna Bildiri Olarak Sunuldu, 28-30 Mayıs 1998.
- DOWNEY, Fairfax, *Muhteşem Süleyman*, Çev. Ali Kemali Aksüt, Halk Basımevi, İstanbul 1936.
- DÜZENLİ, Halil İbrahim, “XVI-XVII.Yüzyıl İstanbul Mimarisi”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C. 8, İstanbul 2015.
- EĞRİ, Sadettin, “Koca Sinan Paşa Hakkında Övgü ve Yergi İkilemi”, *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 18, Sayı: 33, 2017.
- EKE UÇAN, Nagihan, ” Şehzade Mustafa Mersiyesinin Metaforik açıdan İncelenmesi”, *Söylem Filoloji Dergisi*, C. 2, Sayı: 2, 2017.

- EMECEN, Feridun, "I.Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.38, İstanbul 2010.
- _____, "Kara Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.24, İstanbul,2001.
- _____, "Makbul İbrahim Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.21, İstanbul 2000 .
- _____, *Osmanlı Devleti ve Medeniyet Tarihi*, C.1, Ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1998.
- _____, *Osmanlı Klasik Çağında Siyaset*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, "Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- ERDOĞRU, Mehmet Akif, "Kanuni Sultan Süleyman'ın 1538 Tarihli Karaboğdan Seferi Ruznamesi", *Tarih İnceleme Dergisi*, C. 29, Sayı: 2, 2014.
- ERKAN, Davut, *Matrakçı Nasuh'un Süleyman-namesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2005.
- _____, "Matrakçı Nasuh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Notlar", *Osmanlı Araştırmaları, İSAM*, C. 37, Sayı: 37, 2011.
- EYİCE, Semavi, "Bir Ressamın Gözü ile Kanuni Sultan Süleyman", *Kanuni Armağanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1970.
- EVERSLEY, Lord; CHİROL, Sir Valentine, *Türk İmparatorluğu 1288-1924* Çev. Sedat Demir, Billur Manav Arslan, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul 2013.
- FAROQHİ, Suraiya, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir?*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev. Ayşe Berktaş, Alfa Tarih Basım Yayın, İstanbul 2017.
- _____, *Yeni Bir Hükümdar Aynası*, Alfa Yayınları, İstanbul 2011.
- _____; KATE, Fleet, *Türkiye Tarihi 1453-1603*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- _____; KUNT, Metin, *Türkiye Tarihi- Osmanlı Devleti 1300-1600*, C.2, Cem Yayınları, İstanbul 1995.
- FLEİSCHER, Cornel H., *Tarihçi Mustafa Âlî Bir Osmanlı Aydın ve Bürokrati*, Çev. Ayla Ortaç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- GEL, Mehmet, "Kanûnî Devrinde Vüzerâ Gölgesinde "Vakfa İlâve Mülkün Satışı" Üzerine Bir Hukukî Tartışma: "Da'vâ-yı Âsiyâb", *Belleten*, C.LXXVII, Sayı: 280, Aralık 2013.

- GENÇ, Mehmet, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul 2000.
- GERLACH, Stephan, *Türkiye Günlüğü 1573-1576*, 1.Cilt, Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- _____, *Türkiye Günlüğü 1577-1578*, 2.Cilt, Ed. Kemal Beydilli, Çev. Türkis Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- GOODWIN, Godfrey, *Osmanlı Kadınının Özel Dünyası*, Çev. Sinem Gül, Sabah Kitapları, İstanbul 1997.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Rüstem Paşa ve Hakkındaki İthamlar”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 8, Sayı: 11-12, Eylül 1956.
- _____, *Kanuni Sultan Süleyman*, Haz. Sabri Can Sannav, Trakya Üniversitesi, Edirne 2016.
- _____, *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1977.
- _____, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar Mülkler Mukataalar*, Üçler Basımevi, İstanbul 1952.
- GÜLAKAN, Sevda, *Peçevî Tarihi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.
- GÜLER, Semra, *Şehzade Mustafa'nın Hayatı 1515-1553 ve Türbesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2011.
- GÜNDÜZ, Tufan, “Sofyalı Bâlî Efendi'nin Safevilere Dair Rüstem Paşa'ya Gönderdiği Mektup”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı: 56, 2010.
- GÜRKAN, Emrah Safa, *Sultanın Casusları 16. Yüzyılda İstihbarat Sabotaj ve Rüşvet Ağları*, Kronik Yayıncılık, İstanbul 2017.
- HAMMER-PURGSTALL, Joseph von, *Büyük Osmanlı Tarihi*, Çev. Mehmed Ata Bey, Yay. Haz. Mümin Çevik, Erol Kılıç, C.3, Üçdal Hikmet Neşriyat, İstanbul [tarih yok].
- _____, *Muhteşem Süleyman ve Muhteşem Devri*, Kaldırım Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, *Osmanlı Tarihi Devlet-i Aliye*, Yayına Hazırlayan Hüseyin Tekinoğlu, Kamer Yayınları, İstanbul 2013.
- _____; LAMARTİNE, Alphonse De, *Kanuni Çağının Ruhu*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- HAYKIRAN, Kemal Ramazan, “XVI. Yüzyıl Osmanlı Düşünce Dünyasını Anlatan Bir Kaynak Olarak: İbrahim Gülşenî ve Menakıb-ı İbrahim Gülşenî”, *Sosyal Bilimlerde Güncel Akademik Çalışmalar*, C. 3, Sayı: 3, Gece Kitaplığı Yayınları, Ankara 2018.

- ILICAK, Gamze N., “Beşiktaşlı Yahya Efendinin Menkıbelerindeki Motifler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 12, Sayı: 63, Nisan 2019.
- İŞİK, Mehmet, *Mihrimah Sultan: Osmanlı’da Siyaset ve Şenlik 1836 Sur-i Humayunu*, Yediveren Yayınları, İstanbul 2016.
- İNAL, Halil İbrahim, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Nokta Kitap, İstanbul 2008.
- İNALCIK, Halil, “Fatih Sultan Mehmed’in İstanbul’u”, *Antik Çağ’dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.1, İstanbul 2015.
- _____, “Osmanlılarda Saltanat Veraseti Usulü ve Türk Hakimiyet Telakkisiyle İlgili”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.14, Sayı:1, 1959.
- _____, *Has Bağçede Aysu Tarab*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 4.Baskı, İstanbul 2018.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.
- İNAN, Göker, *Rüstem Paşa Tarihi H.699-968 M.1299-1561(İnceleme –Metin, vr.120 b-vr.293b)* , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2011.
- İPŞİRLİ, Mehmet,” Anadolu Kadıaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat ve Bunun İlmiye Teşkilatı Bakımından Önemi”, *İslam Tetkikleri Dergisi*, C.8, 1984.
- JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Çev. Kontrol Kemal Beydilli, Yayına Hazırlayan Erhan Afyoncu, C. II, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Çev. Kontrol Kemal Beydilli, C. III, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.
- _____, *Kanuni Sultan Süleyman Yenilmez Türk*, Çev. Nilüfer Epçeli, Çev. Kontrol Kemal Beydilli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.
- JENKINS, Hester Donaldson, *Kanuni’nin Veziriazamı Pargalı İbrahim Paşa*, Çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.
- KAÇAR, Mustafa, “Mihrimah Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, İstanbul 2005.
- KÂMİL, Ekrem, “Hicrî Onuncu Miladî On Altıncı Asırsa Yurdumuzu Dolaşan Arab Seyyahlarından Gazzi -Mekki Seyahatnamesi”, *Tarih Semineri Dergisi*, Sayı:1-2, 1937.
- KAPANŞAHİN, Muhittin, “Bostan Çelebi’nin Tarihçiliği ve Süleyman-nâmesi’nde Kullandığı Ayetler”, *Social Sciences Studies Journal*, C.4, Sayı:20, 2018.
- KARAZEYBEK, Mustafa, “Kanuni Döneminde Yazılmış Bir Tarihi Al-i Osman”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. 4, Sayı: 2, 2000.

- KAYA, İ. Güven, “Eski Türk Edebiyatında Manzum Mektup Türü ve Pare Pare Ahmet Çelebi ile Lami arasındaki Manzum Mektuplaşma”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, C.14, Sayı: 32, Erzurum 2007.
- _____, “Figani’nin Ölümü ve Taşlıcalı Yahya Bey’in Bir Şiiri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 34, Erzurum 2007.
- _____, “Taşlıcalı Yahya Bey’in Hammamiyeleri”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.11, Sayı: 27, Erzurum 2005.
- KILIÇ, Remzi, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Tebriz Seferi 1548-1549 ve Nahçıvan-Revankarabağ 1552-1554 Seferleri ve Sonuçları”, *Journal of Universal History Studies*, C. 3, 2020.
- _____, *Kanuni Devri Osmanlı İnan Münasebetleri 1520-1566*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2006.
- KIREL, Çiğdem, “Örgütlerde Mobing Yönetiminde Destekleyici ve Risk Azaltıcı Öneriler”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.7, Sayı: 2, Eskişehir 2007.
- KINROSS, Lord, *Osmanlı Tarihi*, Güçlü Yayıncılık, İstanbul 1990.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğun Yükseliş ve Çöküşü*, Çev. Meral Gaspıralı, Yay. Haz. Murat Metinsoy, Altın Kitaplar, İstanbul 2008.
- KOCAMAN, Kaan, *XVII. Yüzyıl’da Osmanlı Devletinde Rüşvet*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *Osmanlı Padişahları*, Ana Yayınevi, İstanbul 1981.
- _____, *Osmanlı Tarihi Panoraması*, Doğan Kitap, İstanbul 2003.
- KUBAN, Doğan, *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion Konstantinopolis, İstanbul*, Çev. Zeynep Rona, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2004.
- KURTOĞLU, Fevzi, “Hadım Süleyman Paşa’nın Mektupları ve Belgrad’ın Muhasara Planı”, *Bellekten*, C. IV, Sayı: 13, II.Kanun 1940, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- KÜÇÜK, Sezgi Giray, “İstanbul ve Tekirdağ Rüstem Paşa Camilerinin Konum ve Mimari Özelliklerine Göre Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi”, *Art-Sanat Dergisi*, Sayı:13, 2020.
- KÜÇÜKAŞÇI, Mustafa Sabri, “XVI. Yüzyıl İstanbul’una İki Arap Seyyahın Bakışı”, *XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.7, 2015.
- LAMB, Harold, *Kanuni Süleyman*, Çev. Tefik sadullah, Nebioğlu Yayınevi, İstanbul [tarih yok].

- LYBYER, Albert Howe, *Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Yönetimi*, Çev. Seçkin Cılızoğlu, Süreç Yayıncılık, İstanbul 1987.
- MANSEL, Philip, *Dünyanın Arzuladığı Şehir Konstantinopolis 1453-1924*, Çev. Şerif Erol, Sabah Kitapları, İstanbul 1996.
- MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I*, Çev. Server Tanilli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2011.
- MARAŞLI, Savaş, “16. Yüzyıl Osmanlı Kitap Sanatlarında Farklı Bir Uygulama: Şâh u Gedâ Mesnevisinin Çiçek Baskılı Kâğıtları”, *İnsan ve İnsan*, C.6, Sayı: 20, 2019.
- MCCARTHY, Justin, *Osmanlı Türkleri 1281'den 1923'e*, Çev. Timur Demirtaş, Tarih Kuram Yayınları, İstanbul 2015.
- MİZANCI MURAD, *Tarih-i Ebul Faruk III- Kanuni Dünyanın Mimari*, Eseri Yeni Harflerle Hazırlayan Yılmaz Kurt, Akçağ Yayınları, Ankara 2012.
- MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet Özellikle Yargıda Rüşvet*, İnkılap Kitabevi, 3.baskı, İstanbul 2005.
- _____, *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet Özellikle Adli Rüşvet*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1985.
- _____, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Phoneix Yayınevi, Ankara 2007.
- MÜDERRİSOĞLU, Mehmet Fatih, “Kanunî Sultan Süleyman'ın Baniliğinde Ailesinin Yeri”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, Sayı:18, 2013.
- NİCOLAY, Nikolas de, *Muhteşem Süleyman İmparatorluğunda*, Ed. Stefanos Yerasimus-Marie Christine Gomez Geraud, Çev. Şirin Tekeli- Menekşe Tokyay, Kitap Yayınevi, İstanbul 2014.
- NORWİCH, John Julius, *Dört Hükümdar*, Hep Kitap, İstanbul 2017.
- NUR, Rıza, *Türk Tarihi*, Haz. Erol Kılıç, C.III, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1973.
- OFLAZ, Mustafa, “Osmanlı Dirlik Sistemi”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 10, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.
- OKÇUOĞLU, Tarkan, “Rüstem Paşa Türbesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfının Ortak Yayını, İstanbul 1994.
- OTMAN, Elvin, “Uluslararası Dengeler Çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu-Venedik Cumhuriyeti İlişkileri ve Sadrazam İbrahim Paşa (1523-1536)”, *Bilig*, Sayı:90, 2019.
- ÖRDEK, Şerife, *Filiz Kılıç, Tuncay Bülbül, Tercüme-i Tibrü'l- Mesbûk Fi Nasâyihî'l-Vüzerâve'l- Mülûk Aşık Çelebi (İnceleme Metin)*, Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi, C. 3, Sayı:1, Nevşehir 2018.

- ÖZ, Mehmet, "Gelenekçi Osmanlı Islahat Düşüncesinde Temlikler ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, Vakıflar Dergisi 80. Yıl Özel Sayısı, Ankara 2019.
- ÖZAKBAŞ, Ayşe, "Hürrem Sultan", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 36, İstanbul 2000.
- ÖZCAN, Abdülkadir, "Deli Hüsrev Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.19, İstanbul 1999.
- ÖZCAN, Mustafa, "Hürrem Sultan'ı Anlatan Oyunlar", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 1, 1992.
- ÖZDEMİR, Nutku, "İstanbul Şenliklerinde Dramatik Gösteriler", *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.7, 2015.
- ÖZTELLİ, Cahit, "Şehzade Bayezid'in Babası Kanuni'ye İran'dan Gönderdiği Son Mektup", *Türk Tarih Kurumu VIII. Kurultayına Bildiri Olarak Sunuldu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1976.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Kanuni Sultan Süleyman*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- _____, *Osmanlı Devleti Tarihi Siyasi Tarih*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.
- _____, *Kanuni Sultan Süleyman*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- PARLAZ, Selim, "Osmanlı Hanedan Evlilikleri Üzerine Bazı Notlar", *Tarih Okulu Dergisi TOD*, Yıl 6, Sayı: 15, Eylül 2013.
- PARMAKSIZOĞLU, İsmet, "Rüstem Paşa", *Türk Ansiklopedisi*, C.XXVII, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1978.
- PEİRCE, Leslie, *Harem-i Hümayun*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- ROUX, Jean Paul, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
- SAHİLLİOĞLU, Halil, *Topkapı Sarayı Arşivi H 951-952 E-12321 Numaralı Mühimme Defteri*, İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi IRCICA, İstanbul 2002.
- SAKAOĞLU, Necdet, *Bu Mülkün Kadın Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2008.
- _____, *Bu Mülkün Sultanları*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul 2000.
- SALİS, Renzo Sertolis, *Muhteşem Süleyman*, Çev. Şerafettin Turan, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara 1963.
- SANZ, Manuel Serrano Y., *Türkiye'nin Dört Yılı 1552-1556*, Çev. Aysel Kurutluoğlu, İstanbul [tarih yok].
- SAVAŞ, Saim, "Sivas Ali Baba Zaviyesi", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, Ankara Aralık 2011.

- _____, *16. Asır Anadoluşunda: Bir Tekkenin Dini ve Sosyal Tarihi: Sivas Ali Baba Zaviyesi*, Dergah Yayınları, İstanbul 1992.
- SEVİNÇ, Necdet, *Osmanlı'nın Yükseliş ve Çöküşü*, Kamer Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 1999
- SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın No: 26, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara 2017.
- SİNAN, Sümeyye İ., *Taşlıcalı Yahya Bey Divanındaki Soyut Kavramlar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.
- SOLA, Emilio, "Uyuyan Adamı Uyandırmak: İspanyol Haber Edebiyatında Süleyman'ın Son Yılları", *Muhteşem Süleyman*, Ed. Özlem Kumrular, Timaş Yayınları, İstanbul 2017.
- SÜREYYA, Mehmed, *Sicill-i Osmanî Osmanlı Ünlüleri*, Yay. Haz. Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Aktaran S. Ali Kahraman, C.V, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.
- ŞAHİN, Haşim, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Çok Yönlü Bir Âlim: Beşiktaşlı Yahya Efendi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi İSAM*, C.43, Sayı: 43, İstanbul 2014.
- ŞAHİN, Kaya, *Kanuni Devrinde İmparatorluk ve İktidar- Celalzade Mustafa ve 16.Yüzyıl Osmanlı Dünyası*, Çev. Ahmet Tunç Şen, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Yahya Beğın Şehzade Mustafa Mersiyesi yahut Kanuni Hicviyesi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2009.
- ŞİMSİRGİL, Ahmet, *Osmanlı Gerçekleri*, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- _____, *Kayı IV: Osmanlı Tarihi Ufukların Padişahı: Kanuni*", Timaş Yayınları, İstanbul 2016.
- TAVERNIER, Jean Baptiste, *17. Yüzyılda Topkapı Sarayı*, Ed. Necdet Sakaoğlu, Çev. Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2010.
- TOPRAK, Filiz A., *Arifi'nin Süleymannâme'sindeki Minyatürlerde Saltanata İlişkin Simgeler*, 9 Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Sanatta Yeterlilik Tezi, 2007.
- TÖKEL, Dursun Ali, "Ölüme Sevinen Mersiye: Yahya Bey'in Rüstem Paşa Mersiyesi", Uluslararası Türk Kültüründe Ölüm Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi, İstanbul 25-26 Kasım 2004.
- TRACY, James D., "The Ambassador As Third Party: Busbecq's Summary Account For The Year 1559", 2014.
- _____, "The Grand Vezir and the Small Republic: Dubrovnik and Rüstem Paşa 1544-1561", *Brill, Turkish Historical Review*, 2010.

- TURAN, Şerafettin, “Mustafa Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.31, İstanbul 2006.
- _____, “Şehzade Bayezid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992.
- _____, *Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Kapı Yayınları, İstanbul 2011.
- _____, *Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid Vakası*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1961.
- _____, “Lala Mustafa Paşa Hakkında Notlar ve Vesikalar”, *Belleten*, C.XXXI, Sayı: 124, 1967.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Türk Toplumunun Tarihsel Kimliği ve Günümüz Sorunları*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2009.
- UÇTUM, Nejat R., “Hürrem ve Mihrimah Sultanların Polonya Kralı II. Zigismund’a Yazdıkları Mektuplar”, *Belleten*, C. XLIV, Sayı: 176, Ekim 1980.
- ULUÇAY, Çağatay, “Mustafa Sultan”, *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Milli Eğitim Bakanlığı Basımevi, İstanbul, 1979.
- _____, *Harem II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1971.
- _____, *Osmanlı Saraylarında Harem Hayatının İç Yüzü*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1959.
- _____, *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, Saka Matbaası, İstanbul 1950.
- _____, *Padişahın Kadınları ve Kızları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1980.
- _____, *Taht Uğruna Baş Veren Sultanlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1961.
- USLUBAŞ, Tolga; KESKİN Yılmaz, “Rüstem Paşa”, *Alfabetik Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, Karma Kitaplar, İstanbul 2007.
- UZUN, Mustafa İsmet, “Rizai Mahmud Baba Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul 2008.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Şehzade Mustafa'nın Ölümünde Medhali Olan Vezir-i Azam Rüstem Paşa'nın İkinci Sadaretinde Yeniçerilerin Ağalarından Şikayeti Havi Kanuni Sultan Süleyman ile Rüstem Paşa'ya Pek Ahır Mektuplar”, *Belleten*, C.XXXI, Sayı:122, Nisan 1967.
- _____, *Büyük Osmanlı Tarihi (Dünya Tarihi)*, C.2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983.
- _____, *Osmanlı Tarihi, C.II*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1949.

- _____, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1945.
- _____, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1948.
- _____, *Osmanlı Hanedanı Üstüne İncelemeler- Seçme Makaleler 2*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2012.
- ÜÇEL AYBET, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları*, İletişim Yayınevi, İstanbul 2010.
- VARLIK, Mustafa Çetin, Ottoman Institutions of XVI. Century and Sultan Süleyman the Magnificent", *The Ottoman Empire in the Reign of Süleyman The Magnificent* C.I, TTT, Ankara 1988.
- WOODHEAD, Christine, "Rüstem Pasha", *Encyclopaedia of Islam New Edition*, C.VIII, Leiden: Brill,1995.
- YAŞAR, Hasan Ali, *Dünyaya Yön Veren Osmanlı Sultanları: Kanuni Sultan Süleyman Han*,Tetkik Kontrol Ali Rıza Kaşeli, Yasin Yayınevi, İstanbul 2002.
- YAYLA, Yasemin, *Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Yapı 1520-1566*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001.
- YAZAR, Sadık, "Fetihname-i Kıbrıs'ın Müellifi Kimdir?", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 18, Konya 2007.
- YAZICIOĞLU, Zeynep İ., "Avusturyalı Diplomat Sigismund Von Herbeisten ve Buda'da Osmanlı Elçiliğine Dair Anıları 1541", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi TAED*, Sayı:66, Erzurum Eylül 2019.
- YILDIZ, Yusuf, *Osmanlı-Habsburg İlişkileri Kanuni- Şarklen- Busbecq*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2013.
- YILMAZ, Müslüm, *Beşiktaşlı Yahya Efendi Hayatı Tasavvufi Şahsiyeti ve Divanı*, Dergah Yayınları, İstanbul 2014.
- YILMAZÇELİK, İbrahim, *Osmanlı Döneminde Diyarbakır Üzerine Bazı Tespitler ve Diyarbakır Şeriye Sicilleri*, Hiperlink Yayınları, İstanbul 2019.
- YURDAYDIN, Hüseyin Gazi, *Matrakçı Nasuh*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1963.
- _____, "Muradi ve Eserleri", *Belleten*,C.XXVII, Sayı: 107, 1963.
- YÜCEL, Yaşar, *Kitab-i Müstetab Kitabı Mesâlihi'l Müslimîn ve Menâfi'i'l-Mü'minîn Hırzû'l-Mülûk*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

- _____, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1987.
- _____; SEVİM, Ali, *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanuni*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- _____; SEVİM, Ali, *Türkiye Tarihi 2*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1990.
- YÜKSEL, İ. Aydın, “Sadrazam Rüstem Paşa’nın Vakıfları”, Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı, İstanbul Fetih Cemiyeti, 1995 İstanbul.
- ZAVOTÇU, Gencay, “Bir Ölümün Yankıları ve Yahya Bey Mersiyesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Çalışmaları Enstitüsü Dergisi*, C.14, Sayı: 33, Erzurum 2007.
- ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Erhan Afyoncu, C. 3, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2011.

İnternet Kaynakları

- ARIKAN Murat, “Osmanlı Saray Düğünlerinde Yemekler”, http://turkoloji.cu.edu.tr/...osmanli_saray_yemek.pdf (Erişim Tarihi 07.04.2022).
- TRACY, James D., ”The Ambassador As Third Party: Busbecq’s Summary Account For The Year 1559”, 2014, <http://old.zdjp.si/sl/docs/acta/n22-2/tracy.pdf> (Erişim Tarihi 07.04.2022).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Rüstem_Paşa (Erişim Tarihi 07.04.2022).

EKLER

EK 1. Orijinallik Raporu

 <div style="display: inline-block; vertical-align: middle; text-align: center;"> <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p> </div>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 25/05/2022</p> <p>Tez Başlığı : Tarihî Kaynaklarda Rüstem Paşa İmgesi</p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 76 sayfalık kısmına ilişkin, ...25/...05/2022 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 5. 'tür.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☒ Alıntılar hariç 4- ☐ Alıntılar dâhil 5- ☐ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza</p> <p>Adı Soyadı: Özlem _____</p> <p>Öğrenci No: Konuk _____</p> <p>Anabilim Dalı: Tarih _____</p> <p>Programı: Tarih _____</p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p style="text-align: center;">UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;">Prof. Dr. Mehmet Öz</p> <p style="text-align: center;">(Unvan, Ad Soyad, İmza)</p>

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
MASTER'S THESIS ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
..... DEPARTMENT**

Date: 25/05/2022

Thesis Title : The Image of Rüstem Paşa in Historical Sources.

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 25/...05/2022 for the total of76.. pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above, the similarity index of my thesis is 5... %.

Filtering options applied:

1. Approval and Declaration sections excluded
2. Bibliography/Works Cited excluded
3. Quotes excluded
4. Quotes included
5. Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Özlem _____
Student No: Konuk _____
Department: History _____
Program: History _____

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

Prof. Dr. Mehmet öz

 (Title, Name Surname, Signature)

EK 2. Etik Kurul İzni Muafiyet Formu

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih:24/05/2022

Tez Başlığı: TARİHİ KAYNAKLARDA RÜSTEM PAŞA İMGESİ

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Özlem KONUK

Öğrenci No: N18235457

Anabilim Dalı: TARİH

Programı: TARİH

Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora**DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI**

(Prof.Dr. Mehmet ÖZ)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
HISTORY DEPARTMENT**

Date: 24/05/2022

Thesis Title: RUSTEM PASHA IMAGE IN HISTORICAL SOURCES

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

Date and Signature

Name Surname: Özlem KONUK

Student No: N18235457

Department: HISTORY

Program: HISTORY

Status: X MA Ph.D. Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

(Prof.DR.Mehmet ÖZ)